НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНИЙ
ЖУРНАЛ ІНСТИТУТУ
УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ
НАЦІОНАЛЬНОЇ
АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНИ

Українська мова

1 • 2010 | Заснований у жовтні 2001 р.
Виходить раз на три місяці

Редакційна колегія

Головний редактор **Василь НІМЧУК**
Заступники головного редактора **Іван ВИХОВАНЕЦЬ**
Павло ГРИЦЕНКО
Відповідальний секретар **Олександр ЗАДОРОЖНИЙ**

Петро БІЛОУСЕНКО
Катерина ГОРОДЕНСЬКА
Ніна ГУЙВАНЮК
Василь ҐРЕЩУК
Андрій ДАНИЛЕНКО
Анатолій ЗАГНІТКО
Володимир КАЛАШНИК
Євгенія КАРПІЛОВСЬКА
Ніна КЛИМЕНКО
Василь ЛУЧИК
Віктор МОЙСІЄНКО
Леся СТАВИЦЬКА
Микола СТЕПАНЕНКО
Орест ТКАЧЕНКО
Павло ЧУЧКА
Микола ШТЕЦЬ

УДК 81'1– 811.161.2

Засновники

Національна академія наук України,
Інститут української мови НАН України

Видавець
Інститут Української мови НАН України

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації 05.09.2000 р. Перереєстроване 12.01.2007 р. (серія КВ № 12180 — 1064ПР) Міністерством юстиції України.

Україна. 01001, Київ-1, вул. М. Грушевського, 4

E-mail: ***ium@gilan.uar.net***

279-02-96, 279-18-85

У Києві кореспонденцію, адресовану редакції журналу, можна передавати через експедицію Президії НАН України

Редагування Марії Сулими
Комп'ютерне верстання Наталії Яременко

Здано до набору 14.12.2009. Підписано до друку 19.03.2010. Формат 70×108/16. Папір офс. № 1. Гарн. Кудряшов. Друк офсетний. Ум. друк. арк. 13,3. Обл.-вид. арк. 12,22. Тираж 474 прим. Зам. 2645.

Оригінал-макет виготовлено та тираж видруковано Видавничим домом "Академперіодика" НАН України, 01004 Київ, вул. Терещенківська, 4.

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єкта видавничої справи серії ДК № 544 від 27.07.2001 р.

© Інститут української мови НАН України, 2010

Дослідження

УДК 81'36

Ніна Гуйванюк (м. Чернівці)

«СКЛАДНЯ» СТЕПАНА СМАЛЬ-СТОЦЬКОГО КРІЗЬ ПРИЗМУ СУЧАСНИХ НАУКОВИХ ПАРАДИГМ

У статті викладено наукові засади „Граматики руської мови" Степана Смаль-Стоцького і Федора Ґартнера, відзначено сучасність багатьох наукових поглядів ученого-патріота С. Смаль-Стоцького, його надзвичайно важливу роль у розвої синтаксичної науки і особливо — у витворенні граматичної термінології на національній мовній основі.

Ключові слова: *граматика, синтаксис, граматична термінологія, історія українського мовознавства.*

Граматичні праці буковинських учених — професорів Чернівецького університету українця Степана Смаль-Стоцького та німця Теодора (Федора) Ґартнера — відіграли надзвичайно важливу роль в українському і слов'янському мовознавстві. З їхнього листування зі своїм учителем — відомим славістом Францом Міклошичем дізнаємося про початок спільної праці авторів над «Руською граматикою». У листі, датованому 28 січня 1889 року, С. Смаль-Стоцький пише: «...Моя щаслива доля звела мене з доктором Ґартнером, сердечно зблизила і з'єднала з ним для спільної роботи. Не потрібно мені тут підкреслювати, як багато я протягом трьох років, коли ми щоденно працюємо дві години разом, вже навчився і продовжую вчитися в цієї незвичайно освіченої людини, яка має всебічні знання, досвід і велику ерудицію. Це найкраще можете оцінити Ви, великий маестро, тому що знаєте нас обох! Але при цій спільній роботі ми дещо зв'язані практичною метою, яку тепер поставили перед собою; в усякому разі ми напишемо *першу руську граматику*, *з якої можна навчитися руської мови*... (виділення моє — *Н.Г.*)» [7: 355]. Це була, мабуть, чи не найосновніша наукова засада майбутньої граматичної праці С.Смаль-Стоцького, сформульована ним самим. Високо оцінюючи співавтора

© Н.В. ГУЙВАНЮК, 2010

праці Ф. Ґартнера як ученого з європейським досвідом створення підручників, ми не повинні все ж забувати, що саме С. Смаль-Стоцький навчив свого побратима-мовознавця української мови, даючи кількагодинні уроки щоденно. Тому «дух» української граматики міг передати лише С. Смаль-Стоцький, учений-патріот, який ще зі студентських років мріяв створити таку граматику рідної мови, яка б відтворювала найточніше і звуки, і слова, і граматичну структуру, виявляла специфіку української мови з-поміж інших слов'янських, у якій би граматичні терміни світилися своєю внутрішньою формою і були близькі, рідні кожному українцеві.

«Граматика руської мови» С. Смаль-Стоцького і Ф. Ґартнера, яка вперше побачила світ у Відні 1893 року і була призначена «для шкіл середніх», витримала чотири видання (1893, 1907, 1914, 1928) [14; 15; 16; 18], послужила своєрідним зразком системного опису граматичного ладу української мови. Її значення полягає насамперед у тому, що в ній використано фонетичний правопис і витворено власне українську граматичну термінологію, що мало загальноукраїнське значення. Крім того, у праці репрезентовано низку цікавих підходів до аналізу мовних явищ, спробу їх наукової типології. Тому видання не залишилося непоміченим не тільки в Галичині, але й у Східній та Центральній Україні. Зокрема, Іван Огієнко опублікував у «Записках Українського Наукового Товариства» (К., 1908) статтю «Історія української граматичної термінології», у якій назвав С. Смаль-Стоцького і Ф. Ґартнера «творцями теперішньої нашої термінології». Він зазначив, що це була одна з найкращих спроб дати більш-менш наукову термінологію, «вироблену на підставі народної мови», що автори граматики «багато попрацювали, аби витворити термінольогію відповідно вимаганням української мови...» [8: 111 — 113].

Уперше до наукового апарату було запроваджено такі узвичаєні сьогодні граматичні терміни, як, наприклад, назви частин мови (*іменник, прикметник, займенник, числівник, дієслово, прислівник, дієприслівник, прийменник*), оригінальні власне українські назви граматичних категорій іменника «*однина*», «*множина*», «*відмінок*» та ін., членів речення, а також розділових знаків тощо, які згодом хоч і зазнали певних трансформацій, а проте позитивно вплинули на подальший розвій української науки.

«Граматика руської мови» С. Смаль-Стоцького і Ф. Ґартнера складалася з чотирьох частин: 1) «Звуки», 2) «Словотворення та значення слів», 3)«Відмінювання» і 4) «Складня». Крім того, до неї увійшли три додатки (І. Правопись. Перепинє (розділові знаки); ІІ. Українське віршування і ІІІ. «Письмо церковнослов'янське») [16].

У четвертій частині граматики під назвою «Складня», яка містить відомості про граматичний (власне синтаксичний лад української мови), виділено три основні підрозділи: А) «**Реченє (*гадка*)**»; Б) «**Частини мови в реченю і форми відмінюваня**» (про рід, число та відмінки іменників, про прикметники, займенники, числівники,

дієслова, прислівники, прийменники та сполучники з погляду їх синтаксичного призначення) і В) «**Про лад слів у реченю**». На жаль, ні у вступній частині граматики, ні безпосередньо у вступі до розділів не знаходимо обґрунтування самого терміна «*складня*», що відповідає грецькій назві «*синтаксис*» (паралельний термін «*синтакса*», який вживали деякі українські мовознавці). Не подають С. Смаль-Стоцький та Ф. Ґартнер і визначення «складні» як розділу граматики, що вивчає речення чи сполуки речень. А проте в цьому розділі викладено оригінальні наукові підходи до вивчення явищ синтаксису, запропоновано оригінальні класифікації речень і членів речення, чимало з яких використано вперше в українському мовознавстві і які отримали подальший розвиток протягом XX ст. На жаль, граматичні праці С. Смаль-Стоцького і досі не відомі багатьом сучасним дослідникам української мови через те, що він був оголошений буржуазним націоналістом, його праці в радянський час не тільки не перевидавали, але й замовчували.

Метою нашого дослідження є визначення наукових засад «Граматики руської мови» у розділі з синтаксису та окреслення ролі С. Смаль-Стоцького у виробленні граматичних кваліфікацій синтаксичних явищ, а також у витворенні синтаксичної термінології української мови.

Основною синтаксичною одиницею у граматиці названо *реченє (гадку)*. Для нього запропоновано логіко-граматичне визначення: «*Реченє — се гадка (думка), виражена словами*» [16: 104], що відповідало тодішнім засадам граматичних праць у славістиці загалом. Саме таке коротке визначення речення було поширене в шкільних граматиках України протягом усього XX століття. У підзаголовок «Складні» винесено відомості про «*реченє поєдинче*», тобто *просте речення*. Прості речення за будовою протиставлені «*сполуці речень*», тобто *складному реченню*. Погляд на складне речення як окрему від простого речення синтаксичну одиницю з'явився лише в 50-х рр. XX ст. (М.С. Поспєлов, В.В. Виноградов та ін.), а до того складні речення традиційно витлумачували як *«сполуку речень», «спійню речень»*.

Характеристику простого речення розпочато з комунікативної характеристики. І хоч автори граматики не називають критерію поділу простих речень *за метою висловлювання*, але короткий коментар на початку розділу у формі 1-ої ос. множини (начебто спільної з читачем оповіді) щодо суті речення (*«Як говоримо, то звичайно робимо се з наміром, аби комусь другому висказати те, що гадаємо або думаємо, т.зн. свою гадку або думку»* [16: 104]) засвідчує погляд на речення і як одиницю вираження думки (репрезантативна функція), і як на одиницю повідомлення (комунікативна функція). С. Смаль-Стоцький і Ф. Ґартнер запропонували, можна сказати, універсальний, найоптимальніший і найсучасніший комунікативний погляд на речення. Речення, що за своїм змістом «бувають дуже розмаїті», вони поділяють на чотири основні групи (ті, що виражають твердження, питання,

приказ і бажання), прямо пов'язані з «наміром» мовця. *Реченнями-твердженнями* «найчастіше висказуємо комусь щось таке, що уважаємо за правду»[16: 104] (пізніше мовознавці почали називати ці речення *розповідними*). Особливо точно помічено і виділено в окремий різновид речення, що виражають *бажання* (*оптативні*, чи *бажальні*), які займають свою нішу в комунікативній характеристиці поряд зі спонукальними (*«можна чогось бажати, не вимагаючи заразом від особи, що до неї говоримо, або від іншої якої-небудь особи, аби вона се зробила»*) [16: 105]. Як відомо, в українській граматичній традиції і досі ще подекуди практикують поширений протягом ХХ ст. поділ речень за метою висловлювання лише на три типи (*розповідні, питальні, спонукальні*) або ще й не зовсім точний, що не відповідає єдиним критеріям поділу, — на *розповідні, питальні* та *окличні*.

Говорячи про те, що речення може складатися і з одного слова, С. Смаль-Стоцький подає приклади вигукових побудов (наприклад, «*Ах*!», «*Гей!*») та кличних висловлень (на зразок «*Василю*!»), наголошуючи на тому, що вони не належать до речень. Щоправда, на так зв. «вокативні речення» відомі й інші погляди: їх зараховують до односкладних речень або до нечленованих висловлень-комунікатів.

С. Смаль-Стоцький уводить поняття про «*форму речень*», переходячи до аналізу «гадки» згідно з поділом «*на части речення*», тобто традиційного поділу за членами речення. І хоч такого окремого параграфа чи заголовка не виділено, у граматиці використано функціональний підхід до компонентів реченнєвої структури, зазначено, що слова або групи слів у реченні «сповняють якесь певне завданє *як части* або *члени речення*». А далі у викладі автори послуговуються лише терміном *«части речення»*, друга назва (*члени речення*) привернула увагу і пізніше поширилася серед українських мовознавців (у «Граматиці руської мови» Василя Сімовича — термін «*частини речення*»)[10].

На думку С. Смаль-Стоцького, у реченні є п'ять «***осібних частий речення***»: ***присудок, підмет, предмет, придаток прислівниковий*** та ***придаток прикметниковий***. Логічно підмет і присудок названі *головними*, а інші — *побічними*, тобто другорядними. Як бачимо, другорядні члени речення виділено хоч і на логіко-граматичних засадах, віддаючи данину попереднім граматичним працям, проте автори «Граматики руської мови» не використовують суто логістичних термінів «*обставини*» та «*додатки*», які сьогодні поширені у шкільних і вишівських підручниках та посібниках, а, вводячи термін «*придаток*» як взагалі додатковий (тобто не головний член речення) з відповідним означенням, водночас диференціюють його за морфологічним вираженням (*прислівниковий* чи *прикметниковий*). Це стосується означальних та обставинних поширювачів структури речення, які не є конститутивними, як, наприклад, додаток («*предмет*»), порівняймо: *Мати не спить — Матері не спиться*. З-поміж запропонованих термінів звернемо увагу на термін «*предмет*» зі значенням «*додаток*». Саме предметне (об'єктне) значен-

ня додатка лежить в основі цього члена речення, відрізняє його від означального чи обставинного. Справді, пізніший термін «*додаток*», що закріпився за цим членом речення, на нашу думку, є менш вдалим.

Питання ж про «форму речення», заторкнуте в «Граматиці руської мови» С. Смаль-Стоцького і Ф. Ґартнера, на жаль, залишилося не поміченим, проте заслуговує, на нашу думку, на особливу увагу і може бути доповнене переліком структурних схем дієслівних та іменних речень української мови.

Прогресивним вважаємо тлумачення в цій граматиці присудкових форм. Не випадково аналіз «найважливіших» (головних) членів речення розпочато не з підмета, а з присудка, тобто йому надано перевагу, бо «цілковите речення без присудка не може обійтися, а підмету лиш деякі речення не мають» [16:105]. Крім дієслівних присудків, у праці виокремлено ще й інші присудкові форми, «*що їх поняття виражено иньшими способами*», а саме йдеться про випадки, коли «присудкове поняття» «спочиває» у прикметникових та інших іменах. І хоч ці типи присудків ще не названі «іменними», проте вони отримали досить повну характеристику. Ідеться про дієслово *бути*, яке найчастіше виступає «*злучкою*» (або зв'язкою). До «злучок» зараховано також дієслова *бувати, стати, стати ся, остати ся, зробити ся, звати, називати, іменувати, вибирати, уважати ся, представити ся, оголосити, оставити, настановити, жити, родити ся, сидіти, стояти* та ін., тобто це «дієслова, що зазвичай *домагають ся доповнення ще якимсь присудковим понятєм*» [16: 107], є певною мірою синсемантичними. Широкий перелік таких дієслів, поданий у праці С. Смаль-Стоцького і Ф. Ґартнера, також є надзвичайно важливим, як і пояснення, чому вони є «злучками» і становлять єдиний компонент присудка разом з іменною частиною. До характеристики складеного іменного присудка введено поняття «*присудковий відмінок*», зауважено, що типовою формою вираження присудка є *перший*, тобто називний, та *шостий,* тобто орудний. Аналізуючи функції відмінків, С. Смаль-Стоцький говорить і про «*присудкове ім'я*», тобто про засоби вираження іменної частини присудка. Зазначено також і про деякі семантичні відмінності паралельних форм. Згадано серед присудкових відмінків і архаїчну форму другого давального, як-от: *Треба мені* ***послушному бути***, характерного для розмовної мови [16: 134-136].

Аналізуючи підмети, автори «Граматики руської мови» зазначають, що «*підмет така сама важна часть речення, як і присудок*», серед засобів вираження називають «*іменникове ім'я у першому відмінку чи інше слово*». Серед прикладів подано й неозначену форму дієслова («*Давати*» *є дієслово*) [16: 108].

Серед «***побічних частей речення»*** названо «*предмет*, *придаток прислівниковий*» та «*придаток прикметниковий*». Автори наголошують, що предмети є своєрідними «*доповненнями*» (пор. рос. «дополнение») до присудків (звідси — пізніша назва «*додатки*»*)*, підкреслюють обов'язковість, важливість деяких з них, зокрема тих, які стоять у

знахідному відмінку в незаперечних реченнях. Такі предмети отримали назву «*властивих предметів*», а дієслова, з якими вони вживаються, названо *перехідними* [16: 109]. Як бачимо, у граматиці С. Смаль-Стоцького і Ф. Ґартнера лише означено поділ на *прямі і непрямі додатки* (прямі і непрямі об'єктні поширювачі речення).

Обставинні компоненти речення в граматиці названо «*придатками прислівниковими*». Зауважено, що вони не є такими важливими, як «*предмети*», і додають до висказу «лише якісь обстанови», як-то *місце, час, спосіб, степень, причину* чи ін. [Там само]. На жаль, автори не подають чіткої типології обставинних поширювачів за значенням, а також питань, за якими ці члени речення треба визначати, не виділяють їх в ілюстраціях, що важливо було би зробити в шкільній граматиці.

Означення названо «*прикметниковим придатком*». Це такі части речення, «*які мимохідь прикладають названій в реченю особі або річи якусь прикмету або якесь близше означенє*» [16: 105]. Щоправда, серед засобів вираження «*прикметникового придатка*» є не лише прикметники, але й займенники та іменники в другому (родовому) відмінку та прийменниково-відмінкових формах (напр.: *Дорога* ***до школи*** *далека. Кожда пригода* ***до мудрості*** *дорога. Страх* ***перед карою*** *постримує навіть злочинців від лихих діл*). Через цю непослідовність, очевидно, назву «*прикметниковий придаток*» українські граматисти пізніше не схвалили і замінили її на *означення*. До речі, як різновид «*придатка прикметникового*» згадано і *прикладку*, яка вставляється в речення. Проте йдеться, власне, лише про відокремлені прикладки, які коротко вставляють у речення «*те, що властиво продумане як присудок осібного речення* ***(прикладка)***, напр.:*Чернівці,* ***головне місто Буковини****, лежить над Прутом (Чернівці є головне місто Буковини)*» [16: 111]. Отже, звернено увагу на додаткову предикацію відокремлених прикладок та їхню участь в утворенні т.зв. «*скорочених речень*» [16: 246], а також на синтаксичну синонімію з іншими реченнєвими структурами. Що ж до власне прикладок на кшталт «*діти сироти*», «*слово «король»* і под., то вони просто зараховані до «*придатків прикметникових*» і не названі прикладками [16: 110]. Проте термін «*прикладка*», запропонований С. Смаль-Стоцьким, мовознавці взяли до уваги і почали використовувати для найменування різновиду означення.

В окрему підтему в розділі «Складня» виділено питання про *згоду* в реченні, тобто про зв'язок узгодження (між присудком і підметом, між придатком прикметниковим та ім'ям, якого воно стосується).

У синтаксисі речення в «Граматиці руської мови» С. Смаль-Стоцького і Ф. Ґартнера не виокремлено таких ознак, як *односкладність/двоскладність, поширеність/непоширеність* структури. Проте, характеризуючи підмет, автори говорять про «*речення безпідметові*», виділяючи серед них ті, у яких ідеться про явища природи (*Блискає. Зашуміло в лісі. Розвидніло ся*), а також про «*неособові вирази»,* як-от: *Забагло ся мені товариства. Полегшало мені на серці. Не їсть ся смачно самому* тощо.

В окремий підзаголовок виділено питання про «*опуст частий реченя*", де проаналізовано з багатьма ілюстраціями «*реченя еліптичне*» [16: 112]. Межа між простим і складним реченням, як вважає С. Смаль-Стоцький, стирається за рахунок «стягнення» речень, тобто внаслідок опусту окремих спільних частин і слів для обох речень. Напр.: *Вода все сполоче, лише злого слова ніколи* (= *Вода все сполоче, лише злого слова ніколи не сполоче*) [16: 116].

Для поняття «складне речення» уведено термін «*сполука речень*», визначено два типи «сполуки речень», що складаються з «*дрібних*» речень, тобто предикативних частин: «*рівнорядних*» та «*підрядних*». У підрядних реченнях визначено «*головні*» та «*побічні*». Як бачимо, С. Смаль-Стоцький звертає увагу і на синтаксичний зв'язок т. зв «*дрібних речень*» у складнопідрядному: «*підрядні*» та «*надрядні*» [16: 114], що зумовило їх поділ на «*речення сполучені рівнорядно*» та «*речення сполучені підрядно*». Поняття синтаксичного ряду, (наприклад, однорідних членів речення), як і частин складносурядного речення, використовують і в деяких сучасних працях із синтаксису (І. Слинька, І. Вихованця, А. Загнітка та ін.) [2; 6; 13 та ін.].

Надзвичайно важливим вважаємо те, що в «Граматиці руської мови» звернено увагу на так звану «*звязь*, у якій *рівнорядні* речення до себе стоять», тобто різні семантико-синтаксичні відношення, у яких перебувають «*дрібні речення*» у сполуках речень (тобто у складносурядних реченнях). Різновидами є «*злучна звязь*», тобто єднальні відношення, які передає злучка **і** або **тай**; «*протиставна звязь*» (при злучках **а**, **але**, **а преціньо**, **а таки**, **а все ж таки**, **однак** тощо), а також «*причинова, наслідкова, умовна*, *заміроваприпустова*, *порівняльна*» і «*часова*». Такий поділ речень за значенням не зовсім відповідає сучасним класифікаціям складносурядних і складнопідрядних речень, але можна стверджувати, що автори граматичної праці зуміли правильно визначити саму основу структурно-семантичної типології складних речень — семантико-синтаксичні відношення між предикативними частинами.

В основі викладу змісту складнопідрядних речень лежить логіко-граматичний підхід, у якому багато спільного з поділом простого речення на головні та другорядні члени. У реченнях, «сполучених підрядно», побічне речення «є членом головного», — зазначено в «Граматиці руської мови». Тому підрядно сполучені речення поділено на такі типи: 1) *присудкові; 2) підметові; 3) предметові; 4) прислівникові; 5) прикметникові*, що відповідає логіко-граматичному поділу на *присудкові, підметові, додаткові, означальні та обставинні* речення. Прислівникові речення розмежовано за значенням на шість підтипів: 1) *наслідкові* (зі сполучниками *що, так що, що аж*); щоправда, випадково до них потрапили і деякі речення способу дії, як-от: *Ще ніхто так не уріс, щоб головою неба дістав. Так має бути, щоби молодший брат старшого бояв ся*; 2) *причинові*; 3) *припустові*; 4) *порівняльні*; 5) *часові*; 6) *умовні*. Серед сполучникових засобів автори

подають і деякі народнорозмовні, як-от: **ізза того, що** — причиновий; **хоть, хотяй** (припустові); **заким, скоро, докіль, покіль** (часові); **наколи, сли** (умовні) та ін. [16: 117 — 118]. Випадково до сполучників потрапили такі слова, як **почасти** (*Тут ліси **почасти** вирубані, **почасти** викорчовані*) [16: 154]

Значної ваги надано сполучним словам (відносним займенникам і прислівникам), що «вводять речення *відносні*» [16: 119]. Отже, складнопідрядні речення класифіковано і за формально-граматичним принципом — за засобами зв'язку: на *відносні*, *питайні* (тобто з'єднані питальними словами *хто, що, котрий, який* та ін.) та *висказові*, що вводяться сполучником *що* (тобто з'ясувальні). Щоправда, в ілюстраціях *висказових* речень натрапляємо також на структури зі сполучником *щоб* та порівняльними сполучниками [16: 120]. За сучасними класифікаціями складнопідрядних речень (логіко-граматичною та структурно-семантичною) виділяють ще підрядні *обставинні місця*, *способу дії, міри та ступеня*, про які не згадують автори «Граматики руської мови».

Паралельно з викладом про підрядні речення у цій граматиці ідеться про так звані «*скорочені речення*», що ними можуть бути замінені підрядні, найчастіше дієприкметникові та дієприслівникові звороти [16: 121 — 122]. Звернено увагу на близькість скорочених речень до складних, з'ясовано сам механізм «скорочення» та заміни одних синтаксичних структур іншими. Скороченими є речення, у складі яких у ролі другорядних членів речення вживаються *дієіменники* (інфінітиви), *дієприслівники* та *дієприкметники*. На жаль, термін «*дієіменник*» щодо інфінітива, який відображає його історичне походження як форми та поєднує в собі ознаки дієслова та іменника, залишився непоміченим. «*Дієіменник*» справедливо названо поряд з дієприкметниками та дієприслівниками, що мають здатність «скорочувати речення», тобто передавати скорочено зміст реченнєвих структур.

Підрядні речення С. Смаль-Стоцький пов'язує і з питанням про пряму мову («*бесіду пряму*») та непряму мову («*бесіду залежну*»), показує, як їх можна взаємозамінювати. Напр.: *Він певно відповість, що нічого не знав = Він певно відповість: Я нічого не знаю* [16: 241]. Проте окремого параграфа про засоби вираження чужого мовлення у «Граматиці руської мови» немає. Не виділено в окремий тип і складних безсполучникових речень.

Вчення про речення становить лише частину «Складні». Другий підрозділ присвячено лексико-граматичним можливостям різних частин мови виступати в ролі компонентів речення, займати певну синтаксичну позицію, виконувати ту чи ту синтаксичну функцію. Саме такий підхід ми спостерігаємо в сучасних граматичних працях І.І. Слинька, П.С. Дудика, І.Р. Вихованця, К.Г. Городенської, А.П. Загнітка, К. Ф. Шульжука та багатьох інших українських мовознавців, які вважають «синтаксис відмінків» надзвичайно важливим у з'ясуванні граматичного ладу української мови. У коментарях С. Смаль-

Стоцького до окремих граматичних форм знаходимо чимало цікавих спостережень над їхніми ономасіологічними характеристиками, спрямованими на реальну комунікацію, на безпосереднє використання в мовленнєвому процесі.

Розділ «***Про лад слів у реченю (гадці)***» так само має важливе значення. Тут подані приклади розрядів слів і членів речення з постійним («*означеним*») місцем у реченні, як також випадки «*свобідного* ладу». Коментарі є здебільшого правильними, відповідають нормам української літературної мови. Водночас деякі міркування стосуються діалектного синтаксису, як, наприклад, написання постфікса **ся** окремо від дієслова [16: 158].

Принциповою науковою засадою «Складні» С. Смаль-Стоцького є її орієнтація на живу народну мову — у ній описано граматичну систему української мови на основі живого українського мовлення і проілюстровано численними прикладами речень з усного, зокрема й діалектного, мовлення та фольклору. До ілюстрацій потрапило чимало діалектних форм і виразів, проте їх аналіз може бути окремим аспектом дослідження. У граматиці відбито послідовне відокремлене написання частки ***ся*** з дієсловами, палаталізоване ***л***, форми інфінітива *печи* (*пекти*) тощо. Крім того, варто враховувати й особливу думку С. Смаль-Стоцького про діалектну мову, суть якої полягає в тому, що в українській мові різні діалектні відмінності *«виросли наслідком сили і впливу аналогії, тим-то одні явища залишилися у свому історичному одягу, другі мають свій корінь у законах аналогії»* [12: 413]. До того ж, широке залучення говіркової мови до літературної в кінці XIX — на початку XX ст. в Західній Україні було майже нормою, цілком відповідало галицькій традиції. Про це зазначає, зокрема, і Ю. Шевельов у праці «Українська мова в першій половині XX ст. (1900 — 1941): стан і статус». «Говорити українською мовою в підавстрійській Україні означало говорити своєю власною говіркою» [19: 47].

Характеризуючи «Складню» С. Смаль-Стоцького загалом, потрібно відзначити високий рівень наукового підходу до аналізу синтаксичних явищ. Його кваліфікації і взагалі абсолютно нові теоретичні засади, запропоновані в граматичній праці, викликали неоднозначні оцінки у вчителів та українських науковців того часу.

Суперечки навколо першого видання «Рускої граматики» (1893) С. Смаль-Стоцького і Ф. Ґартнера в середовищі вчителів та західноукраїнських мовознавців виклав В. Сімович. Він одним з перших відгукнувся на її перевидання у 1907 р., написавши ґрунтовну рецензію під назвою "Декілька слів про науку граматики української мови в наших середніх школах та про підручник проф. Стоцького й Ґартнера «Руська граматика». Рецензію опубліковано у Львові в часописі «Наша школа». У ній В. Сімович високо оцінив працю своїх університетських учителів [11]. Він зазначив, що підручник проф. Стоцького й Ґартнера «єдиний у своїм роді», якому можуть позаздрити й інші слов'яни, що ми його маємо. Головна прикмета рецен-

зованої праці — та, що в ній запропоновано нові навчально-методичні засади до вивчення рідної мови: «автори не диктують згори т.зв. граматичних правил, як їх бачимо у граматиках мертвих мов, а освідомлюють тільки того, що з неї вчиться, із законами мови»[11: 35]. Це граматика рідної мови для української дитини, — наголошує В. Сімович. Надзвичайно цінним у ній є те, що автори підкріплюють теоретичний матеріал численними прикладами ілюстрацій з живого мовлення, з етнографічних матеріалів, із записів усної народної творчості, а також із творів кращих українських письменників. З граматики постають відмінності української мови від російської, польської та інших мов.

У рецензії В. Сімович особливо високо оцінює запровадження в ній фонетичного правопису та граматичної термінології. Він пише, що до появи рецензованої граматичної праці в кожного вчителя була «своя осібна граматика, кожний мав свою осібну термінологію, кожний каже писати його власною правописею... Не дивно, що у нас в середніх школах між учениками — а там і на університеті — так багато псевдофілологів, не диво, що у нас в справі чистоти мови уже свої «погляди» в учеників V-ої або й IV-ої кляси. Одним словом: народ філологів — *той* український народ!» [11: 31]. По суті, «Граматика руської мови» С. Смаль-Стоцького вступила у протистояння з панування «язичія» в тогочасних підручниках та з підходами до вивчення української мови вчителів москвофільського напряму («псевдофілологів»). Використана в підручнику граматична термінологія, побудована на народній основі, робила її використання єдиноможливим і обов'язковим для всіх.

Водночас рецензент звертає увагу і на те, що стиль викладу в підручнику для середніх шкіл дещо, на його думку, заскладний. До недоліків В. Сімович зарахував деякі фактичні недоречності (наприклад, займенникові форми *он, она, оно*; написання суфіксів *-ский-, -цкий-* без пом'якшення, використання активних дієприкметників, «яких не знає українська народна мова», тощо).

Особливо високо оцінив рецензент «Складню», зауваживши, що ця частина «належить до найкращих у граматиці» [11: 46]. Він зазначає, що, порівняно з першим виданням, вона помітно змінена і доповнена. Проте рецензент пропонує замінити термін *«зворот»* терміном *«не особовий вираз»*, терміни *«співпорядковуючі та підпорядковуючі» злучники* (сурядні й підрядні сполучники) термінами *«співпорядкові»* та *«підпорядкові»* сполучники. У наступних перевиданнях граматики С. Смаль-Стоцький врахував ці побажання.

У висновку рецензент зауважує, що це єдиний граматичний підручник, який, «не тратячи наукового ґрунту, відповідає рівночасно педагогічним вимогам», і наголошує, що лише з нього молодь може навчитися граматики в новочасному розумінні цього слова. І хоч ця граматика була нібито звичайним шкільним підручником для середніх шкіл, вона, за оцінкою В. Сімовича, «збудована на цілком науко-

вих основах» [12: 409]. На відміну від попередніх граматичних праць, наприклад граматики О. Огоновського, граматика С. Смаль-Стоцького «*зривала з усіма дотеперішніми класифікаціями, які позаводили були українські автори на основі порівняльної Міклошичевої граматики, а давала свої, українські, виведені з сучасного стану української мови*» [12: 409]. Із цими оцінками висококваліфікованого рецензента важко не погодитися.

В. Сімович у рецензії на друге видання «Руської граматики» висловив сподівання, що третє видання називатиметься також по-новому: не «Руська граматика», і навіть не «Граматика руської мови», а «Граматика української мови». Справді, деякі критичні зауваження рецензента було враховано і до третього видання «Граматики руської мови» 1914 року внесено зміни, які значно поліпшили попередні видання. Проте «руську мову» було названо «українською» тільки в четвертому виданні граматики в 1928 році (м. Львів) [18]. Під назвою «Українська граматика» передрук з третього видання «Граматики руської мови» з деякими скороченнями з'явився в 1919 році у Вінніпезі (Канада) [17].

У рецензіях на граматичні праці професора С. Смаль-Стоцького його учень і послідовник його ідей, випускник Чернівецького університету В. Сімович неодноразово висловлював *своє бачення теоретичних засад граматики як універсальної науки пізнання мови*. Саме на цих засадах він сам згодом (у 1919 році) побудував свою «Граматику української мови», яка послугувала концептуальним підґрунтям граматичних праць вищого рівня в Україні [3; 4; 5].

Порівнявши обидві граматики (С. Смаль-Стоцького і В. Сімовича), можемо зробити деякі висновки та узагальнення. В. Сімович поділяв речення за змістом, долучаючи до комунікативних типів (*оповідні, запитові, наказові, бажальні*) ще й емоційно забарвлені (*викликові*); за формою розрізняв речення *прості* і *зложені*; виділяв окремо *голе* (непоширене) і *поширене* речення; члени речення називав *«частинами речення»* (у С. Смаль-Стоцького — *части речення*); серед складнопідрядних наслідкових виокремлював аж три підтипи: *чисто-способові, порівняльні* та *наслідкові*.

Авторам «Граматики руської мови» було надзвичайно важко підібрати відповідний термін, витворити його самим чи скористатися європейськими традиціями. В. Сімович зізнається, що і йому під час написання своєї праці доводилося стикатися з неусталеністю граматичних та правописних норм, з невиробленістю лінгвістичної термінології. І допомагали йому орієнтації на граматичну термінологію його вчителя С. Смаль-Стоцького та східноукраїнські граматики пізнішого часу. Віддаючи данину вчителеві, В. Сімович часто створював паралельні чи й цілком самостійні граматичні терміни, що їх підхопили згодом українські мовознавці XX ст.

Як бачимо, В. Сімович розвинув далі вчення про «складню», доповнивши та уточнивши деякі теоретичні відомості й термінологію.

Він також паспортизував ілюстративний матеріал, указавши в дужках автора речення, виділив в окремий розділ пунктуацію.

Порівняймо, наприклад, як формувалася термінологія пунктуації. У «Граматиці руської мови» С. Смаль-Стоцького та Ф. Ґартнера (Відень, 1914) вживаються такі терміни: «*перепинанє*» (пунктуація), «*кропка*» (крапка), «*питайник*» (знак питання), «*окличник*» (знак оклику), «*запинка*» (кома), «*середник*» (крапка з комою), «*двокропка*» (двокрапка), «*павза*» (тире), «*скобки*» (дужки), «*знаки наведення*» (лапки). В. Сімович у «Граматиці української мови» (Київ — Ляйпціг, 1919) вживає терміни: «*розділові знаки*», серед яких називає: «*точку*» /./, «*запинку*» /,/, «*середник*» /;/, «*двоточку*» /:/, «*питайник*» /?/, «*викличник*» /!/, «*пружку*» /–/, «*точки*» /.../, «*дужки*», «*наводові знаки*» / лапки/. До деяких термінів В.Сімович подає паралельні назви, що свідчить про становлення термінології знаків пунктуації. Напр.: «*точка /./, знана ще подекуди: крапкою*», «*запинка /,/, або з-грецька: кома*», «*середник, або точка зі запинкою /;/*», «*двоточка /:/, або двокрапка*», «*пружка /–/, чужа назва: павза*», «*наводові знаки / «» /, або лапки*» [16; 10].

Українське термінотворення, що бере свій початок у витоках української писемності, триває у граматичних працях кінця XIX — початку XX ст., засвідчує інтелектуальні змагання мовознавців. Вироблена у працях С. Смаль-Стоцького та В. Сімовича синтаксична термінологія була підтримана у граматичних працях мовознавців 20 — 30-х рр., передусім О. Курило, О. Синявського, С. Смеречинського та ін. За допомогою національної наукової мови і термінології ми входимо сьогодні у глобальний інтелектуально-інформаційний простір. Тому українська держава зацікавлена в утвердженні наукового інтелекту, що втілюється науковою мовою і термінологічними системами, бо «вони сприяють: а) виготовленню державних стандартів, б) уніфікації, унормуванню та кодифікації української наукової термінології, в) утвердженню української наукової термінології на національній основі, що означає поєднання етнічних та інтернаціональних термінологічних елементів в одних системах» [9: 122 — 123].

Дослідивши особливості «Складні» С. Смаль-Стоцького, ми пересвідчилися в тому, що він першим прокладав нові шляхи в мовознавчій науці, відзначаємо сучасність поглядів ученого, їх далекоглядність, сміливість і перспективність. У цьому зв'язку актуальним видається і питання про вплив мовознавчих поглядів С. Смаль-Стоцького на формування граматичних концепцій XXI ст. Ми переконані, що вони ще довго привертатимуть увагу дослідників. Наукові засади «Граматики руської мови» С. Смаль-Стоцького та Ф. Ґартнера становлять міцний фундамент сучасної синтаксичної теорії в різних її напрямах і школах.

1. *Бевзенко С.П.* Історія українського мовознавства. Історія вивчення української мови: Навч.посібник. — К.: Вища шк., 1991. — 231 с.

2. *Вихованець І.Р.* Граматика української мови: Синтаксис: Підручник. — К.: Либідь, 1993. — 368 с.
3. *Гуйванюк Н.В.* Синтаксична термінологія Василя Сімовича у світлі сучасних граматичних парадигм // Українська наукова термінологія: Зб. матер. наук.-практ. конф. «Українська наукова термінологія.: стан та перспективи». — К., 2008. — С. 78 — 89.
4. *Гуйванюк Н.В.* Вплив мовознавчих поглядів Василя Сімовича на формування українських граматичних концепцій у 20 — 30-х рр. XX ст. // Науковий вісник Чернівецького національного університету: Зб. наук. праць. — Вип. 312 — 313. Слов'янська філологія: Василь Сімович — особистість, науковець, громадянин. — Чернівці: Рута, 2008. — С. 216—223.
5. *Гуйванюк Н.* Граматична концепція Василя Сімовича у світлі сучасних лінгвістичних досліджень // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного ун-ту ім. В.Гнатюка. Серія: Мовознавство. — Вип. 1(13). — 2005. — С. 37—47.
6. *Загнітко А.* Теоретична граматика української мови: Синтаксис. — Донецьк: ДонНУ, 2001. — 662 с.
7. Листування українських славістів з Францем Міклошичем. — К.: Наук. думка, 1993. — 399 с.
8. *Огієнко І.* Історія української граматичної термінології // Записки Українського Наукового Товариства в Києві. — К., 1908. — Кн. 1. — С. 111—113.
9. *Полюга Л.* Національна термінологія і термінографія у державотворчому процесі України // Український правопис і наукова термінологія: історія, концепції та реалії сьогодення. Матеріали засідань Мовознавчої комісії та Комісії всесвітньої літератури НТШ у Львові 1994 — 1995 рр. — Львів, 1996. — С. 122—28.
10. *Сімович В.* Граматика української мови. — Київ-Ляйпціг, 1919. — 584 с.
11. *Сімович В.* Декілька слів про науку граматики української мови в наших середніх школах та про підручник проф. Стоцького й Ґартнера «Руска граматика». — 2-е вид. — Львів: Накл. Краєвого фонду, 1907: Рецензія // Наша школа. — 1911. — Кн. 1. — С. 5 — 9: Кн. 2—3. — С. 20—34 // Василь Сімович. Праці: У 2 тт. До 125-річчя від дня народження. — Т. 1. Мовознавство. — Чернівці: Книги — XXI, 2005. — С. 31—47.
12. *Сімович В.* Наукова діяльність академіка Смаль-Стоцького // Василь Сімович. Праці: У 2 тт. До 125-річчя від дня народження. — Т. 1. Мовознавство. — Чернівці: Книги — XXI, 2005. — С. 407—417.
13. *Слинько І.І., Гуйванюк Н.В., Кобилянська М.Ф.* Синтаксис сучасної української мови: Проблемні питання: Навч.посібник. — К.: Вища шк., 1994. — 670 с.
14. *Смаль-Стоцький С., Ґартнер Ф.* Руска граматика. — Львів, 1893. — 175 с.
15. *Смаль-Стоцький С., Ґартнер Ф.* Руска граматика. — Вид. 2-е. — Львів, 1907. — 246 с.
16. *Смаль-Стоцький С., Ґартнер Ф.* Граматика руської мови. — З-є переробл. вид. — Відень, 1914. — 202 с.
17. *Стоцкий і Ґартнер.* Українська граматика. — Вінніпег-Канада, 1919. — 242 с.
18. *Смаль-Стоцький С., Ґартнер Ф.* Граматика української (руської) мови. — В-во четверте. — Львів: Друкарня Наукового товариства імені Шевченка, 1928. — 209 с.
19. *Шевельов Ю.* Українська мова в першій половині XX ст. (1900 — 1941): стан і статус // Юрій Шевельов. Вибрані праці: У 2-х кн. — Кн. І / Упор. Л.Масенко. — К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія", 2008. — С. 26—279.

Nina Guyvaniuk (Chernivtsi)

STEPAN SMAL-STOTSKY' SYNTAX ("SKLADNIA")
IN MODERN SCIENCE PARADIGMS

The article reveals the scientific foundations of "Rus Language Grammar" by Stepan Smal-Stotsky and Fedir Gartner, emphasizes the topicality of many views of Stepan Smal-Stotsky, a scholar-patriot, his extremely important role in the development of syntax science, grammatical terminology based on national principles in particular.

Key words: grammar, syntax, grammatical terminology, history of Ukrainian linguistics.

УДК 811.366.587'161.2'1+112.2

Світлана Соколова (м. Київ)

АСПЕКТУАЛЬНІ ЛАНЦЮЖКИ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ ПОРІВНЯНО З РОСІЙСЬКОЮ ТА НІМЕЦЬКОЮ

У пропонованій статті автор визначає основні принципи аналізу такого класу власних особових назв, як прізвища. Особливу увагу приділено антропоніму Цілуйко.

Ключові слова: *вид дієслова, рід дієслівної дії, аспектуальний ланцюжок, фрейм.*

Непохідні у межах дієслова (так звані «базові») дієслова переважно належать до недоконаного виду (НДВ), приєднання префікса (подекуди разом із постфіксом) або суфікса **-ну-** спричиняє їхній перехід до категорії доконаного виду (ДВ) зі збереженням (видова пара) або модифікацією (деривaційна пара) лексичного значення, частину похідних при цьому зазвичай зараховують до категорії родів дієслівної дії (РДД), а похідні з просторовим значенням виводять за межі цієї категорії, однак усі пари дієслів є аспектуальними, оскільки протиставлені за видом. Вторинна імперфективація дієслів ДВ спричиняє утворення тричленного (I—III) аспектуального ланцюжка (Табл. 1). До РДД зараховують також префіксально-суфіксальні та префіксально-суфіксально-постфіксальні дієслова, модифікація значень яких пов'язана зі зміною кратності, інтенсивності, тривалості дії, тобто її аспектуальних характеристик, тому пари базових дієслів із такими похідними також можна вважати аспектуальними, незважаючи на те, що вони не різняться видом. Суфіксально-префіксальний спосіб мотивації РДД зумовлює виникнення «порожньої ланки» в аспектуальному ланцюжку, яка відповідає ДВ, проте розгляд похідних саме як третьої ланки продуктивний для порівняння їх зі «справжніми» вторинними імперфективами (НДВ II). Подекуди можливе подовження аспектуального ланцюжка шляхом вторинної префіксації дієслова (IV). В українській мові другій префікс зазвичай приєдну-

© С.О. СОКОЛОВА, 2010

Таблиця 1. **Різновиди аспектуальних ланцюжків в українській та російській мовах**

Мова	Ланки аспектуального ланцюжка					
	I	II	III	IV	V	VI
	НДВ I	ДВ I	НДВ II	ДВ II	НДВ III	ДВ III
укр.	*брати*	*зібрати*	*збирати*	*позбирати* *визбирати*	*визбирувати*	*повизбирувати*
рос.	*брать*	*собрать*	*собирать*	*пособирать* *пособрать*		
укр.	*спати*	*виспатися*	*висипатися*	*повисипатися*		
рос.	*спать*	*выспаться*	*высыпаться*	*повысыпаться*		
укр.	*стрибати*	*стрибнути*	—	*зістрибнути*	*зістрибувати*	*позістрибувати*
рос.	*прыгать*	*прыгнуть*	—	*спрыгнуть*	*спрыгивать*	*поспрыгивать*
укр.	*гребти*	*вигребти*	*вигрібати*	*повигрібати*		
рос.	*грести*	*выгрести*	*выгребать*	*повыгребать* *повыгрести*		
укр.	*лягати*	*лягти*	—	*вилягти* *налягти*	*вилягати* *налягати*	*повилягати* *поналягати*
рос.	*ложиться*	*лечь*	—	*налечь* *приналечь*	*налегать*	
	ложиться	*лечь*	—	*улечься* *поулечься*	*укладываться*	*поукладываться*

ється тільки через НДВ II або до дієслова з суфіксом **-ну-**, у російській — так само або безпосередньо до префіксального дієслова ДВ. Максимальна довжина аспектуального ланцюжка в обох слов'янских мовах — 6 ланок.

Отже, аспектуальним є ланцюжок дієслів, які перебувають у відношеннях словотвірної мотивації, причому кожна ланка різниться від попередньої видом. За конфіксального способу мотивації (якщо мотиватор та мотиват належать до НДВ) фіксуємо лакуну в аспектуальному ланцюжку.

Оскільки дієслово вирізняється з-поміж інших частин мови найбільшим ступенем багатозначності, дуже актуальний підхід до його семантичного аналізу на рівні лексико-семантичних варіантів (ЛСВ). Розподіл дієслів НДВ на граничні та негранічні — їхня найзагальніша аспектуальна характеристика, яка може різнитися в ЛСВ того самого дієслова. Від граничності/негранічності базової одиниці залежить її здатність утворювати видову пару та мотивувати похідні зі значеннями РДД.

У слов'янських мовах дієслово НДВ, що позначає не обмежену реальною межею дію, разом із цим може передбачати можливість такої межі (якщо дієслово потенційно граничне) як свого логічного завершення або припускати існування межі зовнішньої, значення якої передає словотворчий формант, зокрема пов'язаної з початком дії або набуттям певного стану, а також із різними результатами цієї дії.

Тому дієслово НДВ можна вважати конструктом, на основі якого формується фрейм — певне стереотипне уявлення про компоненти і структуру ситуації, що її позначає слово [6: 126]. Фрейм у такому разі розуміємо як один із способів уявлення про стереотипну ситуацію, відображену у свідомості людини [3: 289], причому деякі фрейми можуть бути закладені у самій мові, її граматичному ладі й лексиці, тому їх можна використовувати як інструменти пояснення лексичного і граматичного значення [10: 65]. Семантика дієслів ДВ більш пристосована для характеристики окремих фрагментів фрейма, оскільки майже завжди позначає фазу розвитку загального процесу [6: 126], передусім його початок та завершення. Саме ці фази найчастіше пов'язують із власне видовим значенням [5: 20; 2; 1: 91—125], а також із більшістю РДД ДВ [5: 20].

У статті подано результати моделювання фреймів на основі базових дієслів НДВ з різним відношенням до поняття граничності, для чого використано їхні афіксальні похідні, які різняться від них видом та/або РДД, тобто саме ті, що входять до аспектуальних ланцюжків. Залучено матеріал української та російської мов, які мають досить близькі аспектуальні системи, а також німецької, що не має граматичної категорії виду. Оскільки різні ЛСВ того самого дієслова можуть мотивувати різні похідні [4] й по-різному виявляти граничність/негранічність [8], аналіз виконанний на рівні ЛСВ.

Кожній аспектуально релевантній семантичній групі базових дієслів притаманна своя типова структура фрейма, відхилення від якої зумовлені особливостями лексичного значення конкретних дієслів.

Негранічні дієслова стану (і статичного процесу) переважно належать до статального, постійно-наявного або реляційного РДД [11: 161 — 167]. Найрозгалуженіші фрейми (Табл. 2) притаманні дієсловам статального РДД (укр. *лежати* — рос. *лежать,* укр. *стояти* — рос. *стоять,* укр. *любити* — рос. *любить,* укр. *хворіти* — рос. *болеть,* укр. *спати* — рос. *спать,* укр. *вірити* — рос. *верить,* укр. *сумувати* — рос. *печалиться, грустить*) (III), вони можуть передбачати початок ситуації (II) (укр. *полюбити/залюбити — любити,* рос. *полюбить — любить*), подекуди з попереднім розвитком процесу (I) (укр. *засинати — заснути — спати,* рос. *засыпать — заснуть — спать;* укр. *лягати — лягти — лежати;* рос. *ложиться — лечь — лежать*), але до власне аспектуального ланцюжка в українській та російській мовах зазвичай може входити лише дієслово зі значенням одномоментного початку стану, а граничний процес, результат якого спричиняє цей стан, переважно позначений дієсловом, яке не перебуває з аналізованим у відношеннях безпосередньої похідності; обмеження стану певним проміжком часу (IV) (укр. *поспати, пополежати;* рос. *поспать*), накопичення ознаки з наступним триванням процесу (V) (укр. *розіспатися;* рос. *разоспаться*), завершення стану у зв'язку з переходом до іншого, накопиченням ознаки або завершенням часового

Таблиця 2. **Фреймі на основі статальних дієслів**

Мова	Ланки (етапи розвитку) фрейма						
	I	II	III	IV	V	VI	VII
	Процес	Результат процесу / початок стану	Стан	Період	Накопичення ознаки	Результат	Перехід до іншого стану
укр.	*(захворювати)*	*захворіти* *прихворіти* *похворіти* *(дистр.)*	***хворіти***	*похворіти*	*розхворітися*	*перехворіти* *відхворіти* *вихворіти* *прохворіти*	*одужати* *померти*
рос.	*заболевать*	*заболеть* *приболеть*	***болеть***	*поболеть*	*разболеться*	*переболеть* *изболеть* *проболеть* *отболеть*	*выздороветь* *умереть*
нім.	*krank werden, erkranken*		***krank sein***	*(eine Zeitlang) krank sein*	*krank werden, erkranken*	*eine Krankheit überstehen*	*gesund werden* *sterben*
укр.		*засумувати*	***сумувати***	*посумувати*	*розсумуватися*	*пересумувати* *просумувати*	*(розвеселитися)*
рос.		*запечалиться* *опечалиться* *запечалиться* *загрустить*	***печалиться*** ***грустить***	*попечалиться* *погрустить* *прогрустить* *взагрустить* *взагрустнуть(ся)*	*разгруститься*	*отгрустить* *нагруститься*	*(развеселиться)*
нім.	*traurig (betrübt) werden*		***trauern*** ***traurig (betrübt) sein***	*(eine Zeitlang) traurig sein, es war (jemandem) traurig zumute, es wurde (jemandem) wehmütig ums Herz*			*lustig (fröhlig) werden*

Продовження таблиці 2.

Мова	I	II	III	IV	V	VI	VII
укр.	*в(у)любля́тися*	*полюбити* *залюбити* *в(у)любити* *злюбити* *прилюбити* *в(у)любитися* *покохати(ся)* *закохати* *укохати* *закохатися* *скохатися* *в(укохатися*	***любити*** ***полюбля́ти*** ***влюбля́ти*** ***кохати***			*відлюбити* *налюбитися* *перелюбити* *накохати* *відкохати* *накохатися*	*розлюбити*
рос.		*залюбить (ся)* *облюбить* *влюбить* *влюбиться* *разлюбить* *прилюбить* *слюбиться* *полюбить(ся)*	***любить***			*перелюбить* *излюбить* *пролюбить* *от любить*	*разлюбить* *разлюбиться*
нім.		*liebgewinnen*	***lieben***				*nicht mehr lieben*

Закінчення таблиці 2.

Мова	I	II	III	IV	V	VI	VI
укр.	*засинати*	*заснути* *приспати*	***спати*** ***(доспати*** ***відспатися)***	*поспати* *проспати*	*розіспатися*	*виспатися* *від(оді)спатися* *доспати* *доспатися* *заспати* *заспатися* *наспатися* *переспати* *проспати*$_2$ *проспатися*	*прокинутися*
рос.	*засыпать*	*заснуть* *приспать*	***спать***	*поспать* *проспать*	*разоспаться*	*выспать* *выспаться* *доспать* *доспаться* *заспать* *заспаться* *наспать* *наспаться* *отоспать* *отоспаться* *переспать* *проспать*$_2$ *проспаться*	*проснуться*
нім.	*einschlafen*		***schlafen***	*(eine Zeitlang)* ***schlafen*** *verschlafen*		*sich ausschlafen* *verschlafen* *(zu viel, zu lange)* *schlafen*	*erwachen* *aufwachen*

проміжку (VI) (укр. *відіспатися, наспатися, виспатися, проспати 2 години, доспати, заспати, переспати;* рос. — аналогично).

Сам стан може бути уточнений за допомогою вторинних імперфективів, синонімічних базовому дієслову (укр. *відсипатися, досипати*), окремі з яких, що не мають конкретно-процесного значення, вказують на кратність ситуації (укр. *просипати, висипатися*). Подальший перебіг ситуації позначає дієслово з тим самим (рос. *проснуться, разлюбить*), а частіше з іншим коренем (укр. *прокинутися*), однак вкрай рідко в цій позиції перебуває дієслово, похідне від аналізованого базового (пор. рос. *любить — разлюбить,* укр. *любити, кохати — розлюбити;* укр. *розкохати* має значення, які не можна вивести з того, що є синонімом до *любити*, вони пов'язані з граничним ЛСВ 'ретельно вирощувати, плекати, доглядати', що має корелят *викохати*).

Відмінність між українською та російською мовами подекуди спричинена різною активністю певних словотворчих моделей, які виявляються переважно в одиницях із обмеженим функціонуванням. У таблиці підкреслено похідні, наявні лише в одній мові. Так, у російській мові словник фіксує більшу, ніж в українській, кількість похідних дієслова **спать** зі значенням завершальної фази. Пор.: **выспать** — застар. і прост. ***Выспать*** *десять часов кряду* (БАС-2); **наспать** — прост. *Ячмени одолели: только на той неделе один сошел с правого глаза, а теперь вот садится другой.. Штольц засмеялся. — Это ты* ***наспал*** *себе* (И. Гончаров); **отоспать** — розм. 'проспати певну кількість часу' (БАС).

На позначення початкової фази в російській мові, крім літературного **полюбить**, спостерігаємо ще й застар. і прост. **облюбить**: — *Я хочу тебя, Садко, на дочке женить, Из царевен* ***облюбишь*** *какую* (И. Суриков). Цікава відмінність у значенні дієслів укр. *в(у)любити* (рос. *влюбить*). В українській мові це синонім до *полюбить*: *Докія за останній час дуже* ***влюбила*** *гарне дівчатко, і дівчинка любила її* (Б. Грінченко); *Почав писати новели.* ***Улюбив*** *їх друкувати в газеті, в якій одразу ставав перед великою аудиторією* (С. Васильченко). Відповідно НДВ II є синонімом до *любити*. Таке саме значення має й розм. дієслово *полюбляти*. Російському дієслову *влюбить* притаманне каузативне значення (*Если б я была безнравственная женщина, я бы могла* ***влюбить*** *в себя ее мужа* (Л.Толстой)), а НДВ II відповідно вказує на кратність. Певні відмінності між слов'янськими мовами зумовлені різним арсеналом префіксів у них. Пор. рос.: *грустить, печалиться — погрустить, попечалиться, взгрустить, взгрустнуть*; укр. лише *сумувати — посумувати*.

У німецькій мові є окремі лексеми на позначення процесу, що передує станові (*einschlafen — засинати, заснути*), власне стану (*schlafen*) та якісного результату (*sich ausschlafen — виспатися, висипатися; verschlafen — проспати, просипати*), однак часові значення переважно передаються аналітично (*eine Zeitlang schlafen — поспати, проспати певний час*). Значення реального або потенційного результату можна

виразити лише за допомогою часових форм (*Er schläft ein — Er ist eingeschlafen*). Подекуди й власне стан позначає аналітичне дієслово — сполучення прикметника з допоміжним дієсловом (*krank sein — хворіти*) — за наявності дієслівної назви для початку стану (*erkranken — захворіти*).

Словотвірно інертні дієслова постійно-наявного та реляційного РДД: укр. *бути* — рос. *быть,* укр. *мати* — рос. *иметь,* укр. *коштувати (скільки-небудь)* — рос. *стоить (сколько-нибудь),* укр. *залежати* — рос. *зависеть,* укр. *міститися* — рос. *помещаться, находиться,* укр. *межувати* — рос. *граничить.* Їхні фрейми передбачають наявність певних локальних, часових, кількісних або інших поширювачів, що виходять за межі дієслівної лексики. Лише дієслово укр. *бути* (рос. *быть*) є базою для похідних із часовим значенням (укр. *пробути, перебути* — рос. *пробыть, перебыть*), однак його узагальнена семантика спричинила те, що у більшості похідних основа є семантично порожньою (укр. *забути* — рос. *забыть,* укр. *вибути* — рос. *выбыть,* укр. *набути*).

Еволютивні дієслова (Табл. 3) (укр. *грати* — рос. *играть,* укр. *танцювати* — рос. *танцевать,* укр. *жартувати* — рос. *шутить,* укр. *чергувати* — рос. *дежурить*) і як їхній різновид дієслова з постійно-узуальним значенням (укр. *вчителювати* — рос. *учительствовать,* укр. *працювати (ким-небудь)* — рос. *работать,* укр. *байдикувати* — рос. *бездельничать,* укр. *бондарювати* — рос. *бондарничать,* укр. *голодувати* — рос. *голодать,* укр. *господарювати, хазяйнувати* — рос. *хозяйничать*) подекуди (не в усіх значеннях) можуть мотивувати похідні зі значенням одномоментного початку негранічної дії, який має регулярне аналітичне вираження (укр. *затанцювати* — рос. *затанцевать,* укр. *завчителювати* — рос. *начать учительствовать,* укр. *захазяйнувати* — рос. *захозяйничать*; пор.: укр. *почати чергувати* — рос. *начать дежурить*), їхню дію уточнюють префіксально-суфіксальні дієслова (укр. *пританцьовувати* — рос. *пританцовывать,* укр. *награвати* — рос. *наигрывать,* укр. *виспівувати*), дія може бути обмеженою часом (укр. *програти* — рос. *поиграть,* укр. *побайдикувати* — рос. *побездельничать,* укр. *провчителювати* — рос. *проучительствовать,* укр. *прогосподарювати* — рос. *прохозяйничать*) або мати спеціальнорезультативне значення, яке нерідко вибірково співвідносне з певними ЛСВ базового дієслова (укр. *награтися (про дитину)* — рос. *наиграться,* укр. *відіграти концерт* — рос. *отыграть,* укр. *відігратися (про гру в карти)* — рос. *отыграться,* укр. *дожартуватися* — рос. *дошутиться*), подекуди можливе накопичення ознаки з подальшим триванням процесу (укр. *розіграти* — рос. *разыграться,* рос. *раскомандоваться*). Значення одноразового вияву дії притаманне лише похідним від конкретно-процесного значення (укр. *грати — зіграти/заграти твір,* рос. *играть — сыграть пьесу*). Дієслова НДВ ІІ уточнюють значення базового (вони наведені у таблиці у колонці «дія») або вказують на багаторазове повторення результату (у таблиці відсутні).

Таблиця 3. **Фрейми на основі еволютивних дієслів**

Мова	Початок	Дія	Період	Накопичення ознаки	Завершення
укр.	*заграти$_1$ (почати грати)*	***грати*** *награвати$_1$ вигравати$_4$ програвати підгравати награвати$_{2,3}$*	*програти програти (2 години) зіграти/заграти$_2$ відіграти$_{2a}$ твір*	*розіграти (і продовжити) загратися*	*відіграти дограти дограти награти$_{2,3}$ награтися переграти підіграти програти*
рос.	*заиграть*	***играть*** *наигрывать$_1$ проигрывать подыгрывать наигрывать$_{2,3}$*	*поиграть проиграть (2 часа) сыграть*	*разыграться заиграться*	*отыграть доиграть доиграться наиграть$_{2,3}$ наиграться переиграть подыграть проиграть*
нім.	*anfangen zu spielen*	***spielen*** *leise von sich hin spielen vorspielen (п'єсу) bespielen (платівку)*	*eine Zeitlang, ein wenig spielen*	*die Zeit über dem Spiel vergessen; in Spieleifer geraten (про дітей); sich müde spielen; sich einspielen (про акторів, спортсменів)*	

У німецькій мові всі моменти фрейма, крім названого базовим дієсловом, виражаються аналітично. Окремі префіксальні дієслова відповідають ЛСВ слов'янських базових (*vorspielen — грати виставу*) або похідних дієслів (*bespielen — награвати платівку*).

Дієслова із багатоактним значенням (Табл. 4) (укр. *барабанити* — рос. *барабанить,* укр. *гавкати* — рос. *лаять,* укр. *блимати* — рос. *мигать,* укр. *стрибати* — рос. *прыгать,* укр. *колисати* — рос. *качать ребенка,* укр. *колоти* — рос. *колоть,* укр. *штовхати* — рос. *толкать,* укр. *тремтіти* — рос. *дрожать*) переважно регулярно співвідносні з одноактними (укр. *блимнути* — рос. *мигнуть,* укр. *стрибнути* — рос. *прыгнуть*), хоч співвідносна одноактна дія може бути виражена й дієсловом з іншим коренем (*вдарити в барабан)*, інколи співвідносність неоднакова у близькоспоріднених мовах (рос. *качнуть,* укр. Ø).

Усі дії можуть бути обмежені часовим проміжком (укр. *погавкати* — рос. *полаять,* укр. *пострибати* — рос. *попрыгать*) і вказувати на різні результати як багатоактної (укр. *дострибати* — рос. *допрыгать;* укр. *дострибатися* — рос. *допрыгаться;* укр. *прострибати* —

Таблиця 4. **Фрейми на основі багатоактних дієслів**

Мова	Початок	Дія	Період	Накопичення ознаки	Завершення	Дистрибутивність
укр.	*застрибати*	***стрибати*** ***зістрибувати*** ***перестрибувати***	*стрибнути* *пострибати*		*зістрибнути* *вистрибнути* *дострибати (рух)* *дострибатися* *дострибнути* *перестрибнути* *прострибати*	*позістрибувати* *повистрибувати* *поперестрибувати*
рос.	*запрыгать*	***прыгать*** ***спрыгивать*** ***перепрыгивать***	*прыгнуть* *попрыгать*	*распрыгаться*	*спрыгнуть* *выпрыгнуть* *допрыгать* *допрыгаться* *допрыгнуть* *перепрыгнуть*	*попрыгивать* *повыпрыгивать* *поперепрыгивать*
нім.	*anfangen zu springen*	***springen (abspringen hinausspringen überspringen)***	*springen* *ein wenig* *umherspringen*		*abspringen* *hinausspringen* *uberspringen*	

рос. *пропрыгать*), так і одноактної дії (укр. *зістрибнути* — рос. *спрыгнуть;* укр. *вистрибнути* — рос. *выпрыгнуть;* укр. *дострибнути* — рос. *допрыгнуть;* укр. *перестрибнути* — рос. *перепрыгнуть*), зокрема й проміжний, що передбачає подальшу дію з більшою інтенсивністю (укр. *розгавкатися*).

Дієслова із суфіксом **-ну-**, приєднуючи префікс, не змінюють виду, але можуть зазнавати вторинної імперфективації з наступною вторинною префіксацією (дистрибутивне значення), яку словники не завжди враховують.

Дуже активні як база словотвору дієслова із невизначено-моторним значенням (укр. *ходити, бігати, водити, носити* — рос. *ходить, бегать, водить, носить*) (Табл. 5). Фрейми безоб'єктних дієслів

Таблиця 5. **Фрейми на основі невизначено-моторних дієслів**

Мова	Початок	Дія	Одноразовий вияв	Період	Накопичення ознаки	Результат
укр.	*заходити*	***ходити***	*сходити*$_1$	*походити* *попоходити* *проходити*	*розходитися*	*виходити*$_1$ *виходитися*$_1$ *відходити* *доходити* *доходитися* *находити* *находитися* *переходити* *сходити*$_2$ *зійти*
рос.	*заходить*	***ходить***	*сходить*	*походить* *проходить*	*расходиться*	*выходить*$_1$ *доходиться* *заходиться* *исходить* *находить* *находиться* *обходить* *отходить* *отходить(ся)* *переходить* *уходиться*
нім.	*beginnen zu gehen*	***gehen***	*einen Gang machen*	*(eine Zeitlang) gehen*		*durchwandern* *durchstreifen* *zu viel gehen*
укр.	*почати водити*	***водити***	*зводити*	*поводити* *поповодити* *проводити*		*виводити* *обводити*
рос.	*начать водить*	***водить***	*сводить* *свести*$_2$	*поводить* *проводить*		*выводить* *отводить*
нім.	*beginnen zu führen*	***führen***	*ein Mal bringen*	*(eine Zeitlang) führen*		

передбачають одномоментний початок (укр. *забігати, заходити* — рос. *забегать, заходить*), який в об'єктних дієслів може бути виражений лише аналітично (укр. *почати носити* — рос. *начать носить*); усі дії можуть бути обмежені часовим проміжком (укр. *побігати, поносити, попобігати, попоносити; проходити, проводити* — рос. *побегать, поносить (много и интенсивно); проходить, проводить*), мати одноразовий вияв (укр. *сходити, звозити* — рос. *сходить, свозить*) або різні результати (укр. *виходити, вибігати місто* — рос. *выходить/исходить, выбегать/избегать город;* укр. *доносити* — рос. *доносить;* укр. *виходити посаду* — рос. *выходить должность;* укр. *доходитися* — рос. *доходиться;* укр. *набігатися* — рос. *набегаться*).

Певні відмінності в лексичному наповненні окремих фреймів в українській та російській мовах зумовлені особливостями префіксальних систем цих мов, а також нетотожністю лексичного значення дієслів. Пор.: укр. *виходитися* — 1. 'вирости'; 2. 'одужати після хвороби, пологів, поранення'; 3. 'зноситися (про взуття)'; рос. *выходиться* — розм. і спец. 'стати готовим до вжитку після бродіння (про вино, пиво)' — похідні в різних мовах вказують на результати різних процесів. В українській мові до фрейма дієслова **ходити** семантично тяжіє одне зі значень дієслова **зійти**: *Правдою цілий світ* ***зійдеш****, а неправдою — ані до порога* (прислів'я).

Об'єктні невизначено-моторні дієслова в обох слов'янських мовах не передбачають однослівного найменування для початку дії, який виражається лише аналітично, і не мають спеціальної форми на позначення накопичення ознаки. НДВ ІІ можливі лише від вторинних значень (укр. *доносити — доношувати одяг;* рос. *доносить — донашивать одежду*).

Визначено-моторні дієслова можуть виявляти контекстну граничність, пов'язану із досягненням кінцевого пункту руху (укр. *іти — прийти до школи* — рос. *идти — прийти в школу*) і досягнення результату, пов'язаного з просторовою межею (укр. *перевести бабусю через дорогу* — рос. *перевести бабушку через дорогу,* укр. *занести речі до кімнати* — рос. *занести вещи в комнату,* укр. *проїхати 5 кілометрів* — рос. *проехать 5 километров;* укр. *добігти до краю села* — рос. *добежать до конца деревни,* укр. *побігти геть* — рос. *убежать прочь*), зокрема й можуть вказувати на результат дії багатьох суб'єктів (*розбігтися у різні боки*), а також на накопичення ознаки, після чого дія може тривати далі (*розбігтися і стрибнути*). Вони регулярно мотивують похідні зі значенням початку дії (укр. *побігти, понести, виїхати* — рос. *побежать, понести, выехать*) та охоплення дією певного часового проміжку (укр. *понести трохи чиїсь речі* — рос. *понести немного чьи-то вещи*). НДВ ІІ може вказувати як на уточнену актуальну основну дію, так і на неодноразово повторювану, а вторинна префіксація зумовлює дистрибутивну результативність (укр. *поприходити*, рос. *поприходить*). Своєрідна поведінка похідних зі значенням супроводу з коренями **-вес-/-вод-** в обох слов'янських мовах (Табл. 6).

Таблиця 6. **Фрейми «супроводу» в українській та російській мовах**

Мова	Початок	Процес	Результат
Укр.	*повести*	***вести***	
		прово́дити	*провести*
		прова́дити	*рідко проводи́ти*
		проводжати	*діал. прова́дити*
		проводжувати	
		проваджувати	*перепровадити*
		перепроваджувати	*припровадити*
		припроваджувати	
		супрово́дити	
		супроводжувати	*ви́провадити*
		випроваджувати	
Рос.	*повести*	***вести***	
		провожать	*проводить*
		препровождать	*препроводить*
		сопровождать	*сопроводить*
		выпроваживать	*выпроводить*

В українській мові маємо класичний тричленний ланцюжок з модифікаційним значенням префікса *вести — провести — прово́дити*, семантичні відношення в якому ускладнені синонімією обох префіксальних дієслів з паралельними маркованими утвореннями: *провести* = рідко *проводи́ти* = діал. *прова́дити*; *прово́дити* = *прова́дити* = *проводжати* = *проводжувати* = *проваджувати*. НДВ ІІ із процесним значенням має також синоніми із двома префіксами *супрово́дити* та *супроводжувати*. У російській мові семантику супроводу реалізує дериват *проводить*, тоді як *провести* має значення ‘ведучи, допомогти або змусити пройти’, а *проводить* має корелят *провожать* та двопрефіксні деривати ДВ *препроводить, сопроводить, выпроводить,* співвідносні з корелятами НДВ.

У німецькій мові поняття ‘вести’ (*führen*) та ‘проводжати, супроводжувати’ (*begleiten*) передавані дієсловами з різними коренями, в ній також не закладена відмінність між спрямованими та неспрямованими дієсловами руху, первинні дієслова, як і в слов’янських мовах, різняться за способом пересування, а просторово-часові відношення виражаються за допомогою префіксів та лексичних показників. Спосіб пересування переважно актуальний для початкового етапу руху (пор.: укр. *вийти*, рос. *выйти*, нім. *herausgehen,* укр. *вибігти*, рос. *выбежать*, нім. *herauslaufen,* укр. *виїхати*, рос. *выехать*, нім. *herausfahren,* укр. *вивести*, рос. *вывести*, нім. *hinausführen*), а також такого, що може поєднувати результат із подальшою дією (укр. *поїхати з міста*, рос. *уехать из города*, нім. *vegfahren*). Власне початкова фаза руху виражається аналітично (*beginnen zu + Inf.*). Для кінцевого етапу в німецькій мові на перший план виходить просторовий чинник, наприклад, момент наближення, тому спосіб переміщення стає неактуальним

(укр. *прийти*, *приїхати,* рос. *прийти*, *приехать,* нім. *ankommen*; укр. *принести*, *привести*, рос. *принести, привести*, нім. *bringen*).

За актуалізації семи різноспрямованості у німецьких префіксальних дієсловах спосіб пересування також стає несуттєвим. Пор.: укр. *їздити, ходити*, рос. *ездить, ходить*, нім. *fahren, gehen* — укр. *з'їздити, виїздити, сходити, виходити*, рос. *изъездить, исходить, выходить*, нім. *durchwandern, durchstreifen*. Отже, у німецькій мові є загальний просторовий фрейм, але не часовий, що спирається на лексичну семантику базового дієслова та підтримує фреймову структуру переносних значень.

Фрейми на основі процесних граничних дієслів (процесно-результативних) і дієслів зі значенням поступового становлення ознаки або наділення нею (результативно-пантивних) передбачають лише аналітичне вираження початку дії й різноманітну характеристику її результатів — як такого, що відповідає внутрішній межі (укр. *будити — розбудити, рости — вирости, ловити — зловити, спіймати, сідати — сісти,* рос. *будить — разбудить, расти — вырасти, ловить — поймать, садиться — сесть*), так і модифікованої (укр. *добудитися, переловити, посідати, підрости,* рос. *добудиться, переловить, подрасти*). Дієслова зі значенням каузування розташування у просторі утворюють єдиний фрейм з дієсловами просторового розташування (Табл. 2), а подекуди в одному фреймі поєднуються об'єктні та суб'єктні дієслова [9]. Власне результативне значення у німецькій мові передаване відповідною часовою формою, спеціальнорезультативне — у сполученні з лексичними засобами. Лексичне значення деяких дієслів передбачає, що цьому процесові може передувати інший, тоді фрейм подовжується, але він уже не залежить від особливостей граматичної системи мови (укр. *затліти — тліти — розгорітися — горіти — згоріти; рос. затлеть — тлеть — разгореться — гореть — сгореть*).

Граничність результативно-тотивних дієслів не можна схарактеризувати як спрямування на досягнення певної мети. Їхня граничність абсолютна, оскільки розпочата дія не може не завершитися й не може бути розчленованою на фази, відповідними ДВ позначають одноразову дію, яка відбувається цілісно, відразу від початку до кінця: укр. *штрафувати — оштрафувати,* рос. *штрафовать — оштрафовать,* укр. *публікувати — опублікувати,* рос. *публиковать — опубликовать,* укр. *вітатися — привітатися,* рос. *здороваться — поздороваться,* укр. *дякувати — подякувати,* рос. *благодарить — поблагодарить, отблагодарить,* укр. *красти — вкрасти,* рос. *красть — украсть, воровать — своровать, уворовать,* укр. *пропонувати — запропонувати,* рос. *предлагать — предложить*. У НДВ ці дієслова не можна вжити у значенні теперішнього актуального стосовно окремого акту дії. Ці дії розгортаються у реальному часі за рахунок повторення: укр. *штрафувати порушників* — рос. *штрафовать нарушителей,* укр. *публікувати статті* — рос. *публиковать статьи,* укр. *вітатися щоденно* — рос. *здороваться каждый день,* укр. *дякувати кожному* — рос. *благодарить каждого,*

укр. *красти в трамваях* — рос. *красть в трамваях,* укр. *пропонувати свої послуги* — рос. *предлагать свои услуги.* Сполучаючись із фазовими дієсловами, вони вказують на початок або завершення серії повторюваних дій: укр. *почав публікувати серію статей* — рос. *начал публиковать серию статей,* укр. *перестав вітатися з ким-небудь* — рос. *перестал здороваться с кем-л. (раньше здоровался),* укр. *припинили штрафувати за порушення* — рос. *перестали штрафовать за нарушения (наказывают по-другому),* укр. *кинув красти* — рос. *бросил воровать (стал честным человеком),* укр. *перестали пропонувати* — рос. *перестали предлагать.* Граничність базових дієслів цієї групи настільки сильна, що вона заважає приєднанню до них префіксів із яскравим лексичним значенням, винятком можуть подекуди бути префікси з дистрибутивним значенням: рос. *перездороваться, разворовать* (укр. *розікрасти*), *распубликовать* (устар.) — 'опублікувати для загального відома, оприлюднити'. Таким чином, дієслова цієї семантичної групи найменш ситуативні, тобто здатні до того, щоб асоціюватися з ситуацією, розгорнутою в часі.

Отже, у слов'янських мовах дієслова НДВ є фреймотворчими структурами, а дієслова ДВ вказують на окремі моменти у цих фреймах. Структура фреймів безпосередньо пов'язана з аспектуальною характеристикою базового дієслова, з його здатністю асоціюватися з певною ситуацією. Семантика елементів фрейма (за винятком деяких відтінків значення) в українській та російській мовах практично однакова та безпосередньо пов'язана з можливістю базового дієслова мати деривати зі значеннями РДД. Відмінність між українською та російською мовами зумовлена передусім відмінністю арсеналів словотворчих засобів та індивідуальної сполучуваності афіксів з основами-мотиваторами. У німецькій мові, незважаючи на можливість передати більшість значень слов'янських похідних дієслів за допомогою комбінації часових форм, префіксів та лексичних засобів, фрейми не мають підтримки у словотворчій і граматичній системі мови, однак їх можна змоделювати, спираючись на слов'янські мови, й використовувати з дидактичною метою.

1. *Гловинская М.Я.* Многозначность и синонимия в видо-временной системе русского глагола. — М.: Азбуковник. Русские словари, 2001. — 319 с.
2. *Гловинская М.Я.* Семантические типы видовых противопоставлений русского глагола. — М.: Наука, 1982. — 155 с.
3. *Минский М.* Остроумие и логика когнитивного бессознательного // Новое в зарубежной лингвистике. — Вып. XXIII (Когнитивные аспекты языка). — М.: Прогресс, 1988. — С. 281 — 309.
4. *Соколов О.М.* Вопросы префиксальной дивергенции // Вопросы языка и литературы. — Томск, 1970. — С. 90 — 177.
5. *Соколов О.М.* Вопросы структурно-семантической дивергенции в лексике: Автореф. дис. ...докт. филол. наук. — Томск, 1971. — 39 с.
6. *Соколов О.М., Пионтковская Т.А.* Система лингвистических конструктов, формирующих фреймы на глагольно-предикативной основе // Системные исследования: Методологические проблемы: Ежегодник, 1991. — М., 1991. — С. 124 — 141.

7. *Соколова С.О.* Дивергенція та конвергенція у сфері префіксального словотвору дієслова // Актуальні проблеми українського словотвору. — Івано-Франківськ: Плай, 2002. — С. 125 — 131.
8. *Соколова С.О.* Про статус так званих «нехарактеризованих родів дієслівної дії» // Науковий вісник Херсонського держ. ун-ту. Серія: Лінгвістика. Вип. 3, 2006. — С. 69 — 76.
9. *Соколова С.О.* Фреймова структура українського дієслова та її відображення засобами інших мов // Ukrainica III: Současná ukrajinistika: problémy jazyka, literatury a rultury. 1.část / Sborník článků 3. Olomoucké Simpozium ukrajinistů 28–30 srpna 2008. — Univerzita Palackého v Olomouci. — 2008. — S. 71 — 76.
10. *Филлмор Ч.* Фреймы и семантика понимания // Новое в зарубежной лингвистике. — Вып. XXIII (Когнитивные аспекты языка). — М.: Прогресс, 1988. — С. 52 — 92.
11. *Шелякин М.А.* Категория аспектуальности русского глагола. — М.: Изд-во ЛКИ, 2008. — 272 с.

Svitlana Sokolova (Kyiv)

ASPECTUAL STRINGS IN UKRAINIAN LANGUAGE
IN COMPARISON WITH THE RUSSIAN AND GERMAN LANGUAGES

This article presents the results of the frame modeling on the basis of imperfective verbs with different relation to the concept of telicity, for which purpose we used their affixal derivatives that possess different aspect and/or manner of verbal action (aktionsart), i.e. the derivatives that make up aspectual strings. The research is based on the Russian, Ukrainian and German languages.

Key words: verbal aspect, manner of verbal action (aktionsart), aspectual string, frame.

Мовна мозаїка

ВИБОРЦІ *ЯВЛЯЮТЬСЯ* ЧИ ПРИХОДЯТЬ НА ДІЛЬНИЦІ?

Українські газети зарясніли ***явкою виборців*** та ***явкою на вибори***, пор.: *«Вибори-2010 ознаменувалися найнижчою* ***явкою виборців****»; «****Явка виборців*** *на Волині склала 73 відсотки»; «Народ розчарований. Про це свідчить відсоток* ***явки на вибори****: 66.72»; «...через низьку* ***явку на вибори****»* (Україна молода, 19.01.2010). На основі цього може скластися думка, що українські виборці *являються*, а не *приходять* на дільниці, щоб узяти участь у голосуванні. Насправді вони приходять на виборчі дільниці і голосують за кандидата. Згадаймо заклики передвиборної агітації: «Прийдіть на вибори і проголосуйте за кандидата, якому ви довіряєте!» А словосполуки ***явка виборців, явка на вибори***, що є буквальними перекладами російських словосполук ***явка избирателей*** та ***явка на выборы***, бездумно поширюють українські журналісти, забуваючи, що для російської мови вони нормативні, а для української – ні. Згадані словосполуки визначають участь виборців у голосуванні, у виборах. Цю думку в українській мові можна передати по-різному, уникаючи слова ***явка***. Пор.: *Участь громадян України у виборах 2010 року була найнижчою порівняно з усіма попередніми виборами; У виборах на Волині взяло участь 73 відсотки населення; Участь громадян у виборах становить 66.72 відсотка; На виборчі дільниці прийшло значно менше виборців; Народ розчарований. Він не хоче йти на вибори.*

Катерина Городенська

УДК 81'282.2 + 82... Я 1/7.08

Іван Матвіяс (м. Київ)

ГОВІРКОВІ РИСИ В МОВІ ТВОРІВ ОЛЬГИ КОБИЛЯНСЬКОЇ

У статті розглянуто відображення впливу говорів на мову творів О. Кобилянської в галузі фонетики, словотвору, словозміни, синтаксису й лексики.

Ключові слова: *фонетична риса, словотвір, словозміна, синтаксична конструкція, лексика.*

Талановита письменниця кінця XIX і першої половини XX ст. Ольга Кобилянська (1863–1942), яка в своїх творах зображала життя буковинського селянства й інтелігенції, народилася в м. Гура-Гумора Кімполунзького повіту (тепер на території Румунії), 1889 р. разом з сім'єю переїхала в село Димку (тепер Глибоцький район Чернівецької області), а 1891 р. — до Чернівців, де й прожила до кінця своїх днів. Отже, все життя письменниця провела на Буковині й серед буковинців. Навчалася О. Кобилянська в німецькій початковій школі в м. Кімполунзі. Високий рівень культури письменниця здобула самоосвітою, читаттям класичної літератури й завдяки тісним взаєминам з корифеями — В. Стефаником, О. Маковеєм, І. Франком, Лесею Українкою.

Перші свої твори письменниця писала німецькою, рідною мовою стала писати чи не під впливом подруг С. Окуневич і Н. Кобринської. Хоч у родині Кобилянських поряд з німецькою та польською вживалася й українська, проте живої української мови майбутня письменниця вчилася, з одного боку, від буковинських селян, а з другого боку, із західноукраїнських і східноукраїнських літературних джерел. Важливу роль у творчості О. Кобилянської відіграв фольклор з його мовнозображальними засобами [1: 335]. Живучи серед буковинців, письменниця писала про них і для них, намагалася, щоб мова її творів була їм близькою і зрозумілою.

© І.Г. МАТВІЯС, 2010

До творчої спадщини О. Кобилянської українською мовою належать новели-оповідання «Некультурна», «Назустріч долі», «Сниться», «Лист засудженого вояка до своєї жінки», «Він і вона», «У св. Івана», «За готар», «Банк рустикальний», «Вовчиха», «Битва», «Valse mélancolique» («Меланхолійний вальс»), «Але Господь мовчить», «Огрівай, сонце» та ін., нарис «На полях», повісті «Людина», «Царівна», «Земля», «В неділю рано зілля копала», «Ніоба», «Через кладку», «За ситуаціями», роман «Апостол черні».

Особливості буковинського говору найвиразніше проявляються у творах письменниці на сільську тематику. У застосуванні говіркових рис О. Кобилянська, як і багато інших західноукраїнських письменників, пройшла певну еволюцію, поступово звільнялася від діалектизмів, намагалася максимально наблизити мову своїх творів до літературної мови східноукраїнського зразка, проте повністю не позбулася говіркових елементів, про що свідчить, зокрема, її творчість 20-х років XX ст. [2: 56 — 58], загалом її твори написані західноукраїнським варіантом літературної мови.

Серед діалектизмів у галузі фонетики в мові творів О. Кобилянської можна вказати на такі:

звукосполучення [ер] на місці давнього **ръ** (*керниця, кертиця* ‘кріт’);

відсутність протетичного приголосного перед голосними [о], [у] (*огонь, огняний, острота, острий, остро, уха*);

вживання голосного [і] замість [о] (*зарібок, пімста, самітність, самітний, у кітлі, волікти, прірватися, післати, пірвати, пігнати, пічнеш, пішлем*), замість [е] (*перстінь, жмінька, потрібувати*), замість [и] (*віспівувати*), замість [у] (*яблінка*);

[е] замість [о] (*наємник, чернуха, ледовий, всего, до него, сегодни, вчера*), замість [и] (*детина, оден*);

[и] замість [о] (*отвирати*);

[а] замість [і] (*кружання*), замість [е] (*гандель, катаринка*);

[о] замість [а] (*колач*);

[у] замість [о] (*робучий*);

відсутність подвоєння приголосних в іменниках серед. роду (*житя, житє, зіля, зілє, насіня, насінє, питаня, патанє*);

твердий приголосний [с] у прикметниковому суфіксі (*людский, сільский*);

вживання приголосного [в] замість [л] у кінці складів (*стів, горівка, сопівка*), замість [м] (*вандрівка, вандрувати*), замість [г] (*воробець*);

[дж] замість [ж] (*розповіджте*);

[л] замість [й] (*здоровля*);

[й] замість [т] (*отруя*);

[х] замість [хв] (*хорий*), замість [к] (*ховзатися*);

[ф] замість [кв] (*фасоля*);

[ц] замість [к] (*цвіти*).

У мові творів О. Кобилянської чимало словотвірних діалектизмів. Наводимо їх за частинами мови й за алфавітом відповідних лексем:

бояр ‘боярин’, *дурбас* ‘дурень’, *жандар* ‘жандарм’, *зарібник* ‘заробітчанин’, *зарібок* ‘заробіток’, *ланець, ланц* ‘ланцюг’, *лейтнант* ‘лейтенант’, *надвірок* ‘подвір’я’, *надворок* ‘надвір’я’, *нарукавок* ‘нарукавник’, *обвинуватель* ‘обвинувач’, *облак* ‘оболок’, *сик* ‘сичання’, *сотнар* ‘центнер’, *хижун* ‘хижак’, *цимбал* ‘цимбали’;

борба ‘боротьба’, *вправа* ‘вправність’, *гарбузина* ‘гарбуз’, *грижа* ‘гризота’, *доньця* ‘доня’, *жура* ‘журба’, *кабзля* ‘капсул’, *касарня* ‘казарма’, *мамаличка* ‘мамалига’, *огородовина* ‘огородина’, *пошуканка* ‘пошук’, *присторога* ‘застереження’, *смереччина* ‘смеріччя’, *старовина* ‘стара жінка’, *трясовиця* ‘трясовина’;

жизнь ‘життя’, *зв’язь* ‘зв’язок’, *полумінь* ‘полум’я’, *терпливість* ‘терпеливість’;

біливо ‘білизна’, *закупно* ‘закупівля’, *їдло* ‘їжа’, *трійло* ‘отрута’, *убійство* ‘убивство’;

ворухання ‘ворушіння’, *поведення* ‘поведінка’, *прочуття* ‘передчуття;

великанський ‘велетенський’, *гонорний* ‘гоноровий’, *горесний* ‘позначений горем’, *достаточний* ‘достатній’, *дрібонький* ‘дрібненький’, *заголомшений* ‘приголомшений’, *зблуджений* ‘заблудлий’, *мовчальний* ‘мовчазливий’, *одніський* ‘єдиний’, *поголомний* ‘приголомшений’, *поучний* ‘повчальний’, *пригнетений* ‘пригнічений’, *робітний* ‘робочий’, *роговий* ‘рогатий’, *святочний* ‘святковий’, *твердший* ‘твердіший’, *тутейший* ‘тутешній’, *яриновий* ‘яринний’;

недещо ‘дещо’, *нічо* ‘нічого’, *щото* ‘щось’;

оба ‘обидва’, *первий* ‘перший’, *сотний* ‘сотий’;

вистарчати ‘вистачати’, *вснути* ‘заснути’, *втікнути* ‘втекти’, *грібати* ‘гребти’, *дзикотіти* ‘дзижчати’, *дишіти* ‘дихати’, *доконатися* ‘переконатися’, *захопляти* ‘захоплювати’, *збільшати* ‘збільшувати’, *здіймитися* ‘здійнятися’, *істніти* ‘існувати’, *кермувати* ‘керувати’, *лічити* ‘лікувати’, *наймити* ‘найняти’, *обіймити* ‘обійняти’, *обсміватися* ‘обсміювати’, *отвирати* ‘отворяти’, *приймити* ‘прийняти’, *прірвати* ‘перервати’, *роззичувати* ‘розпозичати’, *розсміватися* ‘розсміятися’, *спічнути* ‘спочити’, *строювати* ‘отруювати’, *товаришити* ‘товаришувати’, *ув’ядати* ‘в’янути’, *удувати* ‘здувати’, *усідати* ‘сідати’, *штигулькати* ‘шкутильгати’;

байдужно ‘байдуже’, *вднину* ‘вдень’, *вокруги* ‘навкруги’, *вперве* ‘вперше’, *вправді* ‘справді’, *вскорі* ‘скоро’, *глупковато* ‘глуповато’, *догідно* ‘вигідно’, *довірочно* ‘довірливо’, *долів* ‘додолу’, *домів* ‘додому’, *запальчиво* ‘запально’, *знесло* ‘піднесено’, *зчаста* ‘часто’, *може* ‘можна’, *наохрест* ‘навхрест’, *направці* ‘напростець’, *небавом* ‘незабаром’, *невдачно* ‘невдало’, *незабавці* ‘незабаром’, *ненарушимо* ‘непорушно’, *нестерпливо* ‘нестерпно’, *передом* ‘попереду’, *подалеки, подалеку* ‘здалека’, *рійно* ‘роєм’, *терпливо* ‘терпеливо’, *рік-річно* ‘щороку’, *туда* ‘туди’, *удвійці* ‘удвох’.

Серед діалектизмів у галузі словозміни в мові творів О. Кобилянської вирізняються такі:

закінчення **-е** в наз. відм. одн. іменників ІІ відміни серед. роду замість літературного **-а** (*житє, зілє, насінє*);

закінчення **-и** в місц. відм. одн. іменників І відміни м'якої і мішаної груп та іменників ІІІ відміни (*по земли, в души, по смерти*);

закінчення **-ов**, **-ев** в орудн. відм. одн. іменників і прикметників жін. роду (*сокиров, студенов головов, кровйов, душев, півночев*);

форми давньої двоїни іменників жін. роду (*дві — чотири руці, жінці, дівці, вдовиці*);

закінченні **-ів** в род. відм. мн. іменників І відміни (*паннів, примхів, службів*);

тверда група прикметників відповідно до м'якої в літературній мові (*осінний, пізний*), форма порядкового числівника *третий*;

редуплікована форми вказівного займенника *тот, тота, тоте, тоті*, складні форми *тамтой, тамта, тамте, тамті*;

дієслівні форми з залишками давнього перфекта (*почула-м, вернув-єсь, аби-сь знала, аби-сьте знали, хотіла би-м, не говорив би-сь, хіба би-сь перестала*);

зворотна форма дієслів з часткою **-си** замість нормативної **-ся** (*забажаєси, снуєси*);

форми майбутнього часу дієслів типу *буде мав, буде міг, буде могла*;

відсутність флексійного [т] в дієслівних формах перед зворотною часткою (*забажаєси, розлітаєся, береся, обірвеся, добираєся, остаєсь, видаєсь*);

дієслівні форми 2-ї особи одн. типу *спродаш, віддашся*.

До діалектизмів у галузі синтаксису в мові творів О. Кобилянської можна віднести:

послідовне вживання словосполучення перехідних дієслів з іменниками — назвами живих істот у формі називного відмінка (*має доньки, любила діти, убиваєш зайці, вистрілював воробці*);

конструкції з родовим відмінком прикметників і вказівних займенників замість називного (*серце знайшло щось недоброго, щось страшного втиснулося в її серце, мала в собі щось сонливого, відкривати щось нового, що се такого*);

словосполучення з прийменником **о (об)** замість інших прийменників (*благати о життя, просив о відпустку, боровся о вихід, старша о кілька років, мова об тім*);

конструкції з давальним відмінком належності (*відібрав йому сопівку, забрав йому сина, відібрав йому рушницю, не візьме тобі нічого, вкрав її вам*);

конструкція із сполучником **що** в значенні 'та' (*їдуть що їдуть, а нараз стали*);

конструкції-фразеологізми: *брати щось поважно* 'ставитися до чогось поважно', *дзвони пустити на когось* 'насміятися з когось',

сміх пустити на когось ‘виставити когось на сміх’, *змагати полум’я* ‘роздмухувати полум’я’, *йти під очі* ‘попадатися на очі’, *мати в чомусь свої руки* ‘брати в чомусь участь’, *мати храп на щось* ‘мати щось на оці’, *на дні стати* ‘найнятися на поденну роботу’.

У мові творів О. Кобилянської найбільше лексичних діалектизмів. Наводимо їх в алфавітному порядку:

аб ‘щоб’, *агі, агій* — вигук обурення, *ади* ‘глянь’, *адіть* ‘гляньте’,

ба ‘і’, ‘то’, *бадіка, бадьо* ‘літній поважний чоловік’, *банувати* ‘тужити’, *бараболя* ‘картопля’, *барда, бардиця* ‘сокира’, *бачність* ‘увага’, *бесаги* ‘торба’, ‘сакви’, *блават* ‘волошки’, *бодзики* ‘намисто з бісеру та клаптиків матерії’, *борзо* ‘швидко’, *борше* ‘швидше’, *бранка* ‘призов’, *брехіт* ‘гавкіт’, *бурдей* ‘землянка’, *бурш* ‘денщик’, *бута* ‘гордість’, *бутний* ‘гордий’, ‘чванливий’,

вайльо ‘ой лишенько’, *варе* ‘дійсно’, *верем’я* ‘погода’, *вивірка* ‘білка’, *визойкнути* ‘вигукнути’, *виробити* ‘вчинити’, *відай* ‘мабуть’, *відпадки* ‘відходи’, *візія* ‘видіння’, *воздух* ‘повітря’, *волічка* ‘шерстяні нитки для вишивання’, *ворохобня* ‘заворушення’, *вугол* ‘кут’, *вуйко* ‘дядько’, *впрочім* ‘зрештою’,

галабарда ‘бешкет’, *гарувати* ‘тяжко працювати’, *геньте* ‘далеко’, *глупковато* ‘по-дурному’, *голодник* ‘бідняк’, *голосний* ‘відомий’, ‘знаменитий’, *горботка* ‘дві плахти, що їх носять замість спідниці’, *гостинець* ‘битий шлях’, *готар* ‘межа між селами, між полями’, *гульба* ‘танець’, *гуска* (солі) ‘стовпчик’, *гуторити* ‘розмовляти’,

ґазда ‘господар’, *ґаздиня* ‘господиня’, *ґаздівство* ‘господарство’, *ґаздування* ‘господарювання’, *ґвер* ‘рушниця’, ‘гвинтівка’, *ґердан* ‘шерстяна стрічка’,

двірник ‘начальник громади’, ‘староста’, *дзьобенка* ‘шерстяна торба’, *дзоркати* ‘брязкати’, *дзуркнути* ‘брязнути’, *дозиряти* ‘доглядати’, *дойна* ‘пісня’, *доперва* ‘щойно’, *доста* ‘досить’, *дріб* ‘свійська птиця’,

женитьба ‘одруження’, *житар* ‘польовий сторож’, *жорнити* ‘молоти на жорнах’,

заводовий ‘фаховий’, *заздріти* ‘помітити’, *заки*, *заким* ‘поки’, *залубні* ‘сани з кузовом’, *замарганий* ‘брудний’, *затовкати* ‘застукати’, *захланність* ‘жадібність’, *звізда* ‘зоря’, *згуста* ‘часто’, *зизий* ‘косий’, *зимно* ‘холод’, *зісштивнілий* ‘застиглий’, *знеслість* ‘гордість’, ‘пишність’, *зоглянути* ‘помітити’, *зрабувати* ‘забрати силою’,

кавка ‘галка’, *камрат* ‘товариш’, *камратувати* ‘товаришувати’, *кивнути* ‘зачепити’, ‘порушити’, *киптар* ‘кожушок без рукавів’, *клака* ‘толока’, *кланцатий* ‘зубатий’, *кланя* ‘полукіпок’, *клевець* ‘молоток’, *коби* ‘щоб’, *ковба* ‘колода’, *ковточки* ‘сережки’, *колиба* ‘курінь’, *колибатися* ‘вагатися’, *комендерувати* ‘керувати’, *кошниця* ‘сарай, де сушать кукурудзу’, *кутас* ‘китиця’, *кутати* ‘клопотатися’,

лакітки ‘ласощі’, *лелічка* ‘старша сестра’, *леля* ‘чужа жінка похилого віку’, *ліжник* ‘вовняна ковдра’, *лічити* ‘лікувати’, *ложе* ‘брехня’, *лоском* ‘безладно’, *лоскотіти* ‘шуміти’, ‘тріщати’, *лучатися* ‘траплятися’, *лучче* ‘краще’,

матригуни ‘зілля, яким причаровують’, *маючий* ‘багатий’, *мева* ‘чайка’, *минатися* ‘гинути’, ‘вмирати’, *мой* — вигук при звертанні до людини, *мокрявий* ‘болотнистий’,

наборзі ‘нашвидку’, ‘квапливо’, *наброїти* ‘накоїти’, *наглячий* ‘невідкладний’, *надзір* ‘нагляд’, *нажорнити* ‘намолоти’, *най* ‘нехай’, *наколи* ‘якщо’, *наліг* ‘пристрасть’, *нанашка* ‘хрещена мати’, *нанашко* ‘хрещений батько’, *нап’ятнити* ‘позначити’, *нарочно* ‘навмисно’, *небавом* ‘незабаром’, *недвижно, недвижимо* ‘нерухомо’, *неповздержний* ‘нестримний’, *нестісненно* ‘без перешкод’, *нехарно* ‘неохайно’, *нечайно* ‘випадково’, *нім* ‘поки’,

обиджувати ‘ображати’, *обзорний* ‘кмітливий’, *обува* ‘взуття’, *окруження* ‘оточення’, *онодги, оноді* ‘недавно’, *опроче* ‘до того ж’, *опустити* ‘залишити’, *оруддя* ‘знаряддя’, *отворяти* ‘відчиняти’,

падати (*падеш, паде*) ‘випадати на картах’, *пазити* ‘стерегти’, *партика* ‘доля’, ‘частка’, *передом, передше* ‘раніше’, *передший* ‘раніший’, ‘попередній’, *перехопляти* ‘зустрічати мимохіть’, *петльованець* ‘годованець’, *пизатий* ‘надутий’, ‘опуклий’, *підхлібляти* ‘додавати похвали’, *піпчити* ‘молоти язиком’, *поганість* ‘зло’, *позір* ‘погляд’, *поколибати* ‘потрясти’, *половик* ‘яструб’, *помана* ‘спогад’, *починщина* ‘примана’, *починяти* ‘приворожувати’, *пражина* ‘одиниця виміру поля’, *примівка* ‘замовляння’, *приправлятися* ‘приготовлятися’, *пристроєний* ‘одягнений’, *проразливий* ‘принизливий’, *противно* ‘навпаки’, *пструг* ‘форель’, *пуделко* ‘коробка’, *пукати* ‘тріскати’, ‘розриватися’, *пуста* ‘степ’, *пушка* ‘коробка’, *п’ятно* ‘знак’, ‘пляма’,

рабівник ‘грабіжник’, *рай* ‘отаман’, *рата* ‘частина плати’, ‘внесок’, *рискаль* ‘лопата’, *рікля* ‘шовкова сукня’, *розпачати* ‘впадати в розпач’, *ругань* ‘сварка’,

сарака ‘бідолаха’, *сердак* ‘вид одягу’, *сверщок* ‘цвіркун’, *склеп* ‘крамниця’, *скорцик* ‘килимок’, *сокотити* ‘берегти’, *спенцер* ‘жилет’, *спирати* ‘забороняти’, *сп’ятий* ‘з’єднаний’, *стариня* ‘батьки’, *стоїти* ‘бути вартим’, *стрій* ‘одяг’, *стрільба* ‘рушниця’,

темнявий ‘похмурий’, *тета* ‘тітка’, *товарина* ‘худоба’, *товаря* ‘худобина’, *торністра* ‘ранець’, *трачиння* ‘тирса’, *трачка* ‘лісопильня’, *трійло* ‘отрута’, *туй-туй* ‘ось-ось’, *туск* ‘біль’, ‘журба’, *тютюкати* ‘воркувати’, *тямка* ‘пам’ять’,

увидіти ‘побачити’, *удовіднити* ‘довести’, *улискуватися* ‘блищати’, *умний* ‘розумний’, *урльоп* ‘відпустка’, *утяжливість* ‘напруженість’, *ушпарувати* ‘заощадити’,

файний ‘гарний’, *фіра* ‘хура’, *фудулитися* ‘гордитися’,

хір ‘нитки для ткання поясів’, *холошні* ‘штани’, *хорувати* ‘хворіти’, *хосен* ‘користь’,

цара ‘доли’, ‘низина’, *цітки* ‘маленькі мідні кружечки’, ‘намисто’, *ціха* ‘прикмета’, *цофнути* ‘зректися’, *цятинка* ‘крапля’,

чей ‘адже’, *черта* ‘риса’, *чічка* ‘квітка’,

ширінка ‘хустка’, *шпанги* ‘військова кара’, *шолопання* ‘човгання’, *шпирати* ‘ганяти’, *шпихлір* ‘комора’, *шріт* ‘дріб’, *штивний* ‘цупкий’,

штивність ‘напруження’, *штубей* ‘вулик’, *штука* ‘мистецтво’, *шумилиння* ‘листя, в яке загорнений качан кукурудзи’,

ялося ‘годилося.

Багато діалектизмів у мові творів О. Кобилянської є елементами західноукраїнського варіанта літературної мови, хоч немало з них виражають особливість саме буковинського говору. Діалектні явища, за винятком більшості лексичних, у мові творів О. Кобилянської часто виступають поряд із нормативними їх відповідниками. Незважаючи на наведені діалектизми, мова творів письменниці загалом дуже близька до загальнолітературної. Фольклорними образами й засобами говіркової виражальної системи О. Кобилянська як талановитий творець соціально-побутових картин та психологічно-імпресіоністичних малюнків істотно збагатила українську літературну мову в її західному варіанті.

1. Курс історії української літературної мови. — К., 1958. — Т. 1. — 596 с.
2. *Прокопенко В.А.* Вплив буковинських говорів на мову творів Ольги Кобилянської // Творчість Ольги Кобилянської. Тези доповідей республіканської наукової конференції, присвяченої сторіччю з дня народження письменниці. — Чернівці, 1963. — С. 56–58.

Ivan Matviyas (Kyiv)

DIALECTAL DISTIGUISHINGS IN THE LANGUAGE OF WORKS BY OLGA KOBYLANSKA

The article focuses on the reflection of the influence of dialects over the language of wooks by Olga Kobylanska.

Key words: phonetical feature, word building, word change, syntactical construction, vocabulary.

Мовна мозаїка

НЕ ВИДАЛЯЙТЕ НІЧОГО!

Одні пропонують ***видалити плями, зубний камінь*** чи ***зуби,*** інші розповідають, що їм ***видалили жовчний міхур (пухлину, апендицит)*** тощо. Дієслова ***видаляти / видалити*** в цих словосполуках уживають, очевидно, під впливом російських ***удалять / удалить***, які в українській мові мають свої відповідники, вибір яких залежить від значення того слова, з яким вони поєднуються. Пор.: ***удалять / удалить*** *пятно* – ***виводити / вивести*** *пляму*, ***удалять / удалить*** *зуб* – ***вирвати*** *зуб*, ***удалять / удалить*** *камень зубов* — ***знімати / зняти*** *зубний камінь*, ***удалять / удалить*** *жёлчный пузырь (опухоль, апендицит)* – ***вирізати*** *жовчний міхур (пухлину, апендицит)*. Напр.: *Жирні плями з тканини* ***виводять*** *бензином* (Із підручника неорганічної хімії); *Слободянюкові недавно* ***вирвали*** *верхні зуби* (Л. Первомайський); ...[лікар] ***вирвав*** *їй хворого зуба* (О. Донченко); *Для профілактики парадонтиту треба систематично* ***знімати*** *зубний камінь* (Із стоматологічного бюлетеня); – *А* ***вирізати*** *його* [більмо] *не можна ? – спитав я несміло* (І. Муратов).

Отже, замість видаляти / видалити в українській мові вживайте дієслова ***виводити / вивести, виривати / вирвати, вирізувати / вирізати, знімати / зняти,*** зважаючи на значення залежного від них слова.

Катерина Городенська

УДК 81’373.2

Юрій Карпенко *(м. Одеса)*

ДЕЩО ПРО ВИВЧЕННЯ ВЛАСНИХ НАЗВ

У статті проаналізовано основні питання методики й методології вивчення власних назв. Зроблено спробу їх узагальнення й визначення подальших шляхів розвитку.

Ключові слова: *методика й методологія вивчення власних назв.*

Поява нової науки вимагає, окрім потреби в цій науці, двох речей: 1) організаційних дій та 2) осмислення методології й методики такої науки. Організація ономастики як науки (а не окремих побіжних розвідок) лягла в Україні на плечі Кирила Кузьмича Цілуйка — і він цю організацію забезпечив, можна сказати, повною мірою. Честь йому і слава за ці героїчні зусилля.

З методологією та методикою вийшло складніше. Це дуже нелегка річ. Здається, ще Бертран Рассел сказав, що вчені спочатку відкривають щось, а потім думають, здебільшого — безуспішно, як їм вдалося це зробити. Методологія і методика науки розвиваються зі значним відставанням від цієї науки, яка розвивається методом проб і помилок, на базі чого поступово й формуються методологічні засади. Виникнення розмов про ці засади є доказом того, що відповідна наука вже сформувалася, досягла певних результатів (і наробила певну кількість помилок): настала пора те узагальнити, з’ясувати методологію та методику, визначити подальші шляхи розвитку.

У повоєнні часи у нас — маю на увазі українські та російські публікації — з’явилося декілька досить солідних збірників статей і колективних монографій, присвячених методології та методиці мовознавства, у яких іноді проблискувала також і ономастика. Першою з цих книжок стали «Методологічні питання мовознавства» — збірник, що вийшов у 1966-му р. у Києві за редакцією І.К. Білодіда. Переважно всі статті цього збірника присвячені проблемам, якими цікавився автор, а вже в тих проблемах намагався виділити методологію.

© Ю.О. КАРПЕНКО, 2010

Пор. назву статті І.І. Ковалика «Методологічні проблеми вивчення структури слова». Однак дві статті викладають авторську концепцію методології (і методики теж) на рівні всієї лінгвістики. Це статті О.С. Мельничука та А.О. Білецького, які слід настійно рекомендувати до опрацювання, особливо молодим дослідникам, зокрема магістрантам та аспірантам. Мені видається, що всіх мовознавців і передусім ономастів, можна розділити на тих, хто знає статтю Андрія Олександровича Білецького «Основні методи дослідження в сучасному мовознавстві», і тих, хто її не знає. Я опублікував рецензію на цей збірник (і на більшість тих, про які йтиметься далі), тому за час від виходу збірника — більше як 30 років — переконався в справедливості цих слів.

Тут варто назвати ще одну статтю, яка не має такої вагомості, як стаття А.О. Білецького, але зате спеціально присвячена ономастиці. Йдеться про роботу Б.А. Старостіна «Некоторые методологические проблемы теории собственных имен», надруковану в збірникові «Имя нарицательное и собственное» (М., 1978), що є чи не першою в східних слов'ян працею про ономастичні методи (про методологію тут, окрім самої назви статті, не йдеться) з досить змістовним їх аналізом.

У 1973-му р. у Москві як третій том праці «Общее языкознание» (хоча це ніде не зазначено) вийшли «Методы общелингвистических исследований» за редакцією Б.О. Серебренникова. На окремій сторінці праці в дусі того часу фігурує застереження: «У книзі... багато уваги приділено ролі марксистського діалектичного методу в лінгвістичних дослідженнях» (Тут і далі переклад — *Ю.К.*). Але, на щастя, це, як кажуть росіяни, «отмазка», і в роботі викладено не основи марксизму-ленінізму, а ґрунтовно й глибоко розглянуто фундаментальні проблеми лінгвістичної методології.

Через 10 років, у 1983-му р., за редакцією В.М. Русанівського в Києві вийшла колективна монографія «Марксистсько-ленінська методологія вивчення лінгвістичних об'єктів». Праця, незважаючи на свою назву, в багатьох розділах містить цінні дослідження С.Я. Єрмоленко, В.В. Німчука, В.М. Русанівського, Н.М. Сологуб, хоча значну частину її матеріалів слід визнати застарілою.

У тому ж 1983-му р. у Свердловську вийшла перша окрема праця «Методы топонимических исследований», яка лише за назвою стосується ономастичної методології. У Свердловську Олександр Костянтинович Матвєєв, нині член-кореспондент РАН, давно видавав чи не найкращий на той час у Росії періодичний збірник «Вопросы ономастики». У тяжкій праці, але збірник виходив. Усе було добре до 15 випуску. А тоді раз — і Міністерство освіти (комусь у ЦК щось замакітрилося) ухвалило: хочеш щось потрібне для навчання видавати, то видавай, але якихось періодичних, серійних видань ніні... Багато хороших задумів тоді не здійснилося. Так, узагалі припинили своє існування прекрасні інформативні, змістовні «Повідомлення Української ономастичної комісії», ряд інших серійних видань.

О.К. Матвєєв знайшов розумний вихід із цього скрутного становища. Готовий до друку 16-й випуск «Вопросов ономастики» він видав під окремою назвою «Методы топонимических исследований», а на звороті титульної сторінки зазначив, що це 16-й випуск «Вопросов ономастики». З методологічної ж проблематики тут маємо лише те, що першою в збірникові стоїть стаття Г.В. Глинських «Про принципи й методи дослідження субстратної топонімії». Наступний 17-й випуск «Вопросов ономастики» (про це сказано теж на звороті титульної сторінки) вийшов уже в 1985-му р. під зовсім іншою назвою «Топонимия Урала и Севера Европейской части СССР». Ніякої методики...

Після розпаду СРСР із його дикуватими настановами О.К. Матвєєв та його учні почали, хоч і не зразу, видавати ніби продовження свого періодичного видання — журнал «Вопросы ономастики». Це перший у Росії й чи не найкращий у Славії ономастичний журнал. Вийшло вже чотири номери (2004–2007), ось-ось надрукують п'ятий. Додамо відразу, що повноцінний ономастичний український журнал «Λόγος ονομαετική» за редакцією професора Є.С. Отіна почав виходити в Донецьку. У 2006-му р. вийшов перший його номер, у 2008-му р. — другий, третій у друці. Як наближений до журналів, що публікують ономастичні періодичні видання, слід уважати щорічник «Студії з ономастики та етимології», який видає відділ ономастики Інституту української мови НАН України. Вийшло вже шість томів цього видання, причому кожен наступний — глибший і кращий (і об'ємніший) за попередній. В Одесі за моєю редакцією виходять із 1999-го р. «Записки з ономастики». У 2007-му р. вийшов 10-й випуск, незабаром з'явиться 11-й. Усі названі ономастичні журнали та періодичні видання так чи інакше пов'язані зі спеціальною ономастичною методикою, меншою мірою — методологією. Ономасти повинні знати їх усі. Адже до 1991-го р. усі незалежні слов'янські країни мали свої ономастичні журнали. Не було тільки в тих, що входили до складу СРСР. Тепер є. Це дуже красномовний факт, вагомий для становлення ономастичної методології й методики.

1986-го р., вже на початку перебудови, нарешті вийшла в Москві колективна монографія «Теория и методика ономастических исследований» за редакцією А.П. Непокупного. У 2007-му р. її без будь-яких змін передруковано, лише інформацію про авторський колектив, у 1986-му р. оприлюднену на звороті титульної сторінки, тут винесено на обкладинку: А.В. Суперанская (вона зробила левову частку роботи), В.Е. Сталтмане, Н.В. Подольская, А.Х. Султанов. Змін це видання 2007-го р., повторюю, не містить ніяких, хоч вони були б дуже потрібні. Знайшов лише одну «зміну»: у списку літератури до словника О.С. Ахманової, і тоді не найкращого, а тим більше тепер, додруковано в дужках не дуже зрозуміле: URSS 2007 (с. 240). Ця монографія 1986-го р. була, безперечно, дуже потрібною, її активно використовували. У ній, щоправда, більшу частину займає розділ про теорію ономастичних досліджень, де написано про що завгодно,

окрім методології та методики. Цей останній мотив досить змістовно викладений у другій частині монографії на 54 сторінках (с.180–234). Методи тут описано значно краще, ніж методологію, яку кілька разів згадано, але ніде ніяк не описано.

Що ж таке, зрештою, **методологія** і **методика** взагалі, а для ономастичних досліджень зокрема? Для відповіді до цієї пари термінів доцільно додати третій — **прийом** і запропонувати таке формулювання: методом називаємо сукупність прийомів, послідовне використання яких дозволяє досягти певної, заздалегідь сформульованої мети. Методологія ж — це сукупність методів, послідовне застосування яких дає змогу одержати певний бажаний результат, а саме запропонувати розв'язання вирішуваної наукової проблеми. Можна сказати, що метод складається з прийомів, а методологія — з методів.

Розглянемо цю тезу на прикладі укладання етимологічних словників, а потім спробуємо конкретизувати свої щойно сформульовані узагальнення.

Для укладання етимологічного словника (бажаний результат, наприклад, виконання планової теми наукової установи) необхідно: 1) максимально повно зібрати всі споріднені слова в різних мовах, у тім числі й слова, що тільки видаються спорідненими в мовах, що теж тільки скидаються на споріднені. Колись А.Є. Супрун дуже точно, хоч і парадоксально відзначив, що це завдання найефективніше можна було б виконати не вручну, а за допомогою комп'ютера (тоді ще говорили: ЕОМ) за спеціально розробленою програмою; 2) перевірити (зрештою, прийняти чи відкинути) факт спорідненості кожного із зібраних слів, зіставляючи кожну пару цих слів як із фонетичного (відповідність фонетичним законам), так і з семантичного погляду; 3) встановити словотвірну парадигму (епідигматичні відношення) тих із зібраних слів, які визнані спорідненими, виділивши також факти контамінації різних за походженням слів, їх фонетичні та семантичні зрушення, вплив запозичених слів; 4) у результаті застосування цих методів розділити визнані спорідненими слова на три групи: а) пряма словотвірна парадигма; б) слова, що зазнали народноетимологічної перебудови; в) слова, що є кальками іншомовних, як-от слово *Відродження*, скальковане з фр. Renaissance, а слово *совість* — з гр. συνείδησις (συν — з, είδησις — знання, відомість).

Коли зібрані слова докладно проаналізовані й згруповані описаним чином (а частіше — паралельно з цим процесом), їх вивчають з погляду етимології. При побудові етимологічного словника української мови всі етимологічні словники, наприклад англійської чи португальської мови, мають бути переглянуті, оскільки це індоєвропейські мови, що можуть зберегти багато цікавинок у споріднених словах. Особливо цінними тут є словники давніх мов (латинської, грецької, санскриту) та словники-реконструкції індоєвропейської прамови. Зіставлені словники так чи так згадують у створюваній статті нового етимологічного словника: просто перераховують найавторитетніші

словники з тотожною етимологією, вказують словники з іншими етимологіями (з коротким поясненням, чому ці етимології неприйнятні).

Після реалізації цих двох методів (зауважимо, що це дуже складні методи, які можна кваліфікувати як дві групи споріднених методів) можна перейти до третього — написання словникової статті. Кількість таких статей і форма кожної повністю визначені настановами методології. Залежно від прийнятої концепції етимологічного словника всі слова регулярної словотвірної парадигми подають в одній словниковій статті, яка починається з переліку цих слів. Так укладено «Етимологічний словник української мови», у 7 тт., п'ять томів якого вийшло в 1982–2006 рр.; шостий том невдовзі має з'явитися, а сьомий — довідковий — теж уже в роботі. Слова-кальки та перебудови за народною етимологією і в цих випадках переважно (але не завжди, на жаль) подають в окремих статтях.

Інша концепція — в «Этимологическом словаре славянских языков. Праславянский лексический фонд», що виходить із 1974-го р. Мені відомий 30-й його випуск, що вийшов у 2003-му р. Його кінцеве слово — **obvedьnъjь*, тобто кінця-краю йому ще не видно. Відповідальний редактор першого — О.С. Мельничук, другого — О.М. Трубачов. Обидва редактори в останніх томах (випусках) подані вже в траурних рамцях. Російський «Словарь» подає окремо кожне слово, що зумовлено і прийнятим принципом (він дозволяє описати всі найменші фонетичні та семантичні особливості кожного слова), і, найважливіше, тим, що кожна лексема адресована неживій праслов'янській мові, і має на меті назвати всі праслов'янські слова, а не лише етимологічно складні.

Узагалі етимологічні словники різного типу й різних авторів містять словникові статті надзвичайно різні за розміром, інформаційним вмістом, обсягом лексики, науковим апаратом тощо. Найбільше різняться, зрозуміло, наукові та навчальні, шкільні етимологічні словники. Нині дедалі більше з'являється ономастичних етимологічних словників. В Україні серед них найвагомішими вважаю історико-етимологічний словник Павла Чучки «Прізвища закарпатських українців» (Львів, 2005, 701с.) та «Праслов'янський гідронімний фонд (Фрагмент реконструкції)» Віктора Шульгача (К., 1998, 367 с.).

Реакція наукової молоді на поняття методології й методики особливо виразно виявляється в авторефератах ономастичних дисертацій. Ми розглянули цілком вибірково з цього огляду 100 дисертацій, так що кожна цифра виражає одночасно не лише кількість, але й відсоток. Серед розглянутих дисертацій (три чверті кандидатських і чверть докторських) методології так чи так стосуються 60 дисертацій, а 40 її не згадують. При цьому у 18 рефератах узагалі немає згадки ні про методологію, ні про методику, хоч ВАК директивно передбачив їх короткий опис у вступній частині роботи. Так було і в часи СРСР (частина розглянутих дисертацій, близько

30, сягає тих часів). У 22 рефератах, при відсутності окремого пункту про методологію у вступній частині, сама дисертація має методологічне скерування. Особливо яскраво це проявляється у В.М. Калінкіна, який у рефераті своєї докторської дисертації в переліку завдань зазначає: «Головною метою дослідження є пошук та систематизація встановлених наукою, а також розробка й формулювання нових основоположних загальнотеоретичних процесів та тверджень, спираючись на які, вивчення поетики пропріальних одиниць набуває форми дисципліни, що має власний теоретичний каркас» [1: 2]. Своєю дисертацією та іншими працями В.М. Калінкін реально збагачує ономастичну методологію. Такого роду реферати, на жаль, трапляються рідко.

38 рефератів, де методологія представлена відповідно до вакіївських вимог(як у В.М. Калінкіна), містять, якщо це дисертації радянського періоду (їх 12), таку чи таку згадку про марксизм-ленінізм, зрідка — з цитатою з творів В.І. Леніна, одна — з творів К. Маркса. У цих авторефератах така згадка ніякого впливу на сам зміст роботи не має. Я розглядав дисертації, що виходили на захист після розвінчання культу Сталіна, тому ніяких згадок про його «геніальні» мовознавчі роботи вже немає. У дисертаціях після 1991-го р. так само зник марксизм-ленінізм. Іноді як методологічну дисертанти висувають тезу про діалектику чи діалектичний матеріалізм, що — без зв'язку саме з марксизмом-ленінізмом — цілком правомірно. Іноді сказано про принцип історизму чи навіть про весь «арсенал сучасної лінгвістичної думки», або «єдність гносеологічних, діалектичних та історичних підходів», «системний підхід» тощо.

У тих 82 рефератах, де спеціально сказано про методи дослідження, йдеться переважно про описовий метод, він же, дуже рідко, синхронно-описовий — названий у 61 роботі; також про кількісний метод, згаданий у 36 роботах. Утім тут панує істотна термінологічна плутанина. Термін "кількісний метод (чи прийом)" названо тільки в 19 роботах, а в інших фігурує статистичний і, зрідка, математичний метод. Але йдеться про одне й те ж — про кількісні підрахунки. Статистичним, як відомо, можна назвати лише той метод, що оперує спеціальними математичними формулами, обраховує відсоток імовірності результатів тощо. Простий підрахунок, дуже корисний, наприклад, при дослідженні динаміки особових імен, є кількісним, але не статистичним.

Так само переважно термінологічна розбіжність фігурує в термінах зіставний (дуже популярний у вжитку), описово-зіставний та порівняльно-зіставний (54 роботи). У ряді досліджень, зокрема топонімічних, наперед виходить етимологічний метод, переважно він же порівняльно-історичний, порівняльно-діахронічний (32 роботи). Певного поширення набув також компонентний аналіз (10 робіт). Утім тут ідеться більше про назву, ніж про сутність, тому що більшість дипломників, які серед інших називають компонентний аналіз,

насправді ним як слід не оволоділа. Досить часто аналізують словотвір досліджуваного матеріалу, але цей напрям у методичному плані не має усталеного термінологічного позначення. Хтось відносить його до описового методу, хтось користується термінами словотвірний аналіз, структурно-словотвірний аналіз та ін. Поодиноко трапляються ще такі позначення назв методів дослідження: контекстуальний, контекстологічний, історико-лексичний, культурно-історичної інтерпретації. В описах методичного оснащення дисертації, особливо кандидатської, трапляються соціолінгвістичний метод (опитування, анкети), психолінгвістичний, лінгвогеографічний, лінгвоареальний, внутрішньої реконструкції, семантичний, функціональний, стилістичний, валентнісний, метод опозицій. Методів тут названо значно менше, ніж термінів, які, по суті, називають різними словами нерідко одне й те саме. При вивченні того, як мова працює в свідомості людини, користуються методом чорної скриньки, тобто спостерігають певне явище на вході й на виході, бо як діє мова безпосередньо в мозку, поки що невідомо.

Пункт вступної частини дисертації (чи реферату), присвячений методам і методології здебільшого неточно, а то й просто погано відбиває ту методику, на яку спирається дисертант. Адже значно легше користуватися якимось інструментом, ніж пояснити засади його дії. Але для поліпшення справи треба передусім не про цей пункт дбати, а глибше оволодівати сутністю наукової методології й методики. Треба навчитися добирати належні методи. На якісь земляні роботи потрібен екскаватор, а десь треба працювати лопатою чи навіть щіточкою й пальцями.

1. *Калінкін В.М.* Теоретичні основи поетичної ономастики: Автореф. дис. ...доктора філол. наук. — К., 2000. — 38 с.

Yuriy Karpenko *(Odesa)*

SOME NOTES ABOUT THE PROPER NAMES STUDYING

In the article there main problems of techniques and methodologies the proper names studying are examined and the attempt of all the proper names movement trends generalization are done.

Key words: techniques and methodologies of the proper names studies.

УДК 811.161.2’374

Оксана Тищенко (м. Київ)

ТОПОНІМІКА КОМИШАНСЬКОГО КРАЮ ХЕРСОНСЬКОЇ ОБЛАСТІ

У статті досліджено топоніміку Комишанського краю Херсонської області, зокрема проаналізовано походження мікротопонімів, гідронімів, пов’язаних із смт. Комишани, простежено зміну їхньої форми. Наведено синонімічні, антонімічні ряди, зроблено висновок про зміщення акценту мотивації мікротопонімів з антропоцентричного фактора на соціальний, господарський.

Ключові слова: *топоніміка, топонім, мікротопонім, гідронім, походження, мотивація.*

Відомо, що однією з функцій національної мови є акумулятивна, тобто функція нагромадження, зосередження, збереження в мові досвіду багатьох поколінь. Яскраво це простежуємо на прикладі топонімів. Дослідження топоніміки певного краю України має суттєве і теоретичне, і практичне значення. Перше полягає в розширенні відомостей про історію краю, про особливості регіональної мовотворчості, умови формування української нації, оскільки процес найменування зумовлений соціально-політичними, естетичними, меморіальними, мовними факторами [3]. Друге, практичне значення відбито в необхідності нормування, систематизації власних назв, створенні карт, покажчиків тощо.

Для аналізу топоніміки Комишанського краю Херсонської області, зокрема смт. Комишани[1], приймаємо традиційні визначення: що топонім — це власна назва будь-якого географічного об’єкта; гідроні-

[1] Джерелами є видання «Комишанський край: історія та сучасність. Комишанська селищна рада» (Упорядники й автори *Бабенко І.Й., Бабенко Н.О.*; Ред. колегія: Бабенко І.Й., Фатєєв О.Б., Надточій Т.І., Кудрявченко Г.Ф. — Херсон, 2006. — 80 с.), усне опитування корінних мешканців смт. Комишани (родин Кравченків, Савченків, Галатів Крутінів та ін.), власні спостереження.

© О.М. ТИЩЕНКО, 2010

ми — назви водних об'єктів (рік, озер, заток, проливів тощо); оронімами — назви піднесених форм рельєфу (гір, хребтів, вершин, горбів); ойконіми — назви населених пунктів; геоніми — назви доріг, проїздів тощо; мікротопоніми — назви невеликих об'єктів (угідь, урочищ, сінокосів, частин населеного пункту), вони зазвичай відомі обмеженому колу людей — мешканців певного району. Особливу цікавість у нашій розвідці становлять саме мікротопоніми, неофіційні назви, котрі ще не були предметом лінгвістичного дослідження.

Поняття *Комиша́нського кра́ю* походить від назви центра — Комишанської селищної ради, що знаходиться у смт. Комишани. Територію краю омиває *річка Вірьо́вчина* (має численні звивисті вузькі канали, схожі на вірьовки) та *озе́ра Бі́ле* (назва пов'язана зі світлим кольором ґрунтів) і *Бе́змін*, або *Бе́змен*, *Бе́звін* (від «безіменне», «без імені»). Селище міського типу *Комиша́ни* одержало таку назву 15 квітня 1949-го р. згідно з Указом президії Верховної ради УРСР, до того часу його називали *Арнау́ткою*. Перейменування пов'язане з заготівлею очерету (комишу), який активно використовували у господарстві (будівництві, утепленні, опаленні приміщень тощо).

У давнину на теперішній території Комишанського краю мешкали скіфи, сармати, кочівники XI — XIII ст., про що свідчать розкопки та курганні захоронення епохи міді та бронзи. У 1780-му р. було проведене перше межування земель Херсона, а перші офіційні історичні відомості про населений пункт, який потім одержав назву Арнаутка, з'явилися в 1795-му р. За сучасними тлумачними й енциклопедичними словниками виявляємо, що *арнау́тка* — це 1. Сорт ярої пшениці із твердим та білим зерном. 2. Хліб з борошна цього сорту пшениці. 3. Жін. до *арна́ут* [1]. *Арнау́ти* (гр. Αρβανίτες, тур. *Arnavutlar* – досл. «албанці») – субетнічна група албанців, яка виокремилася зі власне албанського етносу в 1300 — 1600 рр. під час так званих балканських міграцій, спричинених хрестовими походами й ослабленням Візайської імперії [2]. Саме арнаутами, арнаутками називали албанських переселенців, які в період 1775-го р. почали заселяти території, де тепер розташовані Комишани. Отже, найвірогідніше, перша назва села походить від назви переселенців з Албанії [4].

Навколо с. Арнаутки пізніше з'явились такі населені пункти, як *с. Аги́шево*, або неофіційно *Аги́шев, Аге́йшев, Аге́йшево* (вірогідно, від прізвища мешканців) та *Десятиха́тки* (село насправді було невеличким хутором, який становило близько десяти дворів), ***Благ****овіщенський жіно́чий* ***мон****астир*, або скорочено — *Благмо́н* (у зв'язку з яким виникла назва *Мона́шеська ба́лка*), а також *с. Са́дове, с. Ку́йбишеве* (від прізвища В.В. Куйбишева, революціонера), *с. Приозе́рне,* (село при озері Біле), або *Учхо́з* (від рос. ***Уч****ебное* ***хоз****яйство,* що розміщене на території цього села) *с. Петро́вського* (від прізвища Г.І. Петровського, революціонера).

Також виникли території господарського призначення, що в побуті отримали назви *Бе́їв сад* (етимологію не встановлено), *Укрніо́з* (скорочення *УкрНИО́З* від рос.: ***Укр****аинский* ***н****аучно-исследовательский* ***и****н-*

*ститут **о**рошаемого **з**емледелия*). Цікавою є історія назви поселення *Еліте, Елітнє,* що виникло на місці перенесеного інституту зі сходу краю (з елітних земель, звідки й походить назва) на захід (вже звичайні, «неелітні» землі, проте назва лишилася).

Детальніше розглянемо топоніміку селища міського типу Комишани. Населений пункт *Арнаутка* спочатку складався із двох частин. Межею між ними була *Широка вулиця* (сьогодні — *вул. Червоноармійська*). Східна частина, яка виникла, вірогідно, разом з містом Херсоном у 1778-му р., називалась *Арнаутовка Вольна*, або *Циганська слобода, Циганська, Циганський край, Циганське* (на березі річки у цій частині села часто отаборювалися кочові цигани). Згодом край стали називати *Баба Альона* (від імені жінки, яка, за переказами, була відома тим, що продавала самогон та насіння), така назва існує й тепер. Західна частина, відома з XVIII ст., називалась *Арнаутовка Дєдовка* або *Панська* (землі належали пану Скадовському, або Шкадовському, та громаді — колишнім поміщицьким селянам) [4]. Сьогодні побутує назва *Панська*. Згодом прилегла до вулиці Широкої територія отримала неофіційну назву назву *Центр*, яка збереглася й сьогодні. Із заходу відокремився *Бакай*. На північ від села простягається степ, а між селом і степом були насаджені сади. Так, північний край села називали *Степ, Сади*.

Береги річки Вірьовчини, яка мала велике промислове значення для села, названо за прізвищами великих родів корінних мешканців — Гончарів, Фуркалів, Кабузанів та ін. Так, у південній частині села крайній берег називали *Качиним* (пов'язано з існуванням качиної ферми), далі — *Насосна* (назва пов'язана з існуванням у минулому поливної насосної станції), від Бакая до Широкої вулиці села (нині вулиці *Набережна* та *Червоноармійська*) берег називають *Гончарівським,* а також *Ганчарським, Ганчарі, Гончарі,* до цього його називали *Панським* (за назвою того краю). Від вулиці Широкої на схід берег названо *Фуркалівським, Сухопарівським,* також *Сухопарі,* тепер його називають *Молдованівським берегом*. Від Фуркалівського берега далі на схід — *берег Кабузанівський*, або *Кабузанський,* далі — *берег Буковського,* або *Дєтдомівський берег* (усе майно А.І. Буковського після розкуркулення було передано колгоспу ім. Комінтерну с. Арнаутка, на території маєтку у 50-х роках минулого століття містився Дитячий будинок (*Дєтдом*), пізніше — Будинок літніх та інвалідів (*Дом прєстарєлих*), тепер міститься Херсонський психоневрологічний будинок-інтернат (корп. №1), що його й прилеглий район у просторіччі називають *Дєтдомом*, *Дурдомом*). Ще цей край, як і західний, називають *Насосна* (мотивація назви аналогічна). Переважно всі ці назви мотивовані прізвищами мешканців, що жили (а деякі й досі живуть) на берегах річки та освоювали (освоюють) їх.

Назви деяких канав (штучно створених, що вели від річки до дворів деяких мешканців села на березі), гряд (штучно насипаних уздовж канав городів), балок тощо також походять переважно від власних імен, прізвищ, прізвиськ: *канава Молдованівська, канава Біленького, канава*

Плугатарі́вська (Плугатири́вська, Матвіє́нка), гряда́ Матвіє́нківська (Матвіє́нка), гряда́ Ба́ба Га́шка-Ба́ба Да́шка, або *Хавкуні́вська, гряда Ми́ші Ку́рочки,* або *Ми́ші Гори́* чи *гряда́ Ананії́вська. Гряда́ Свиня́чка* названа у зв'язку із сільськогосподарським призначенням — випасом свиней. Колгоспні території в межах річки називали *Колхо́зними гря́дами.* За селом у *Ба́лці* ріс великий грушевий *сад — Поліщукі́вський*, що його назвали за прізвищем родини Поліщуків. *Ю́рикова ба́лка* була на заході Комишан (вірогідно, від імені мешканця села, який жив поблизу). *Хви́лівська балка* (східніше від *Ю́рикової)* отримала назву від колгоспу *Хви́ля революці́ї* (одного з трьох колгоспів у селі).

За деякими назвами закріпилася функція орієнтирів, і якщо раніше з такою функцією побутували переважно власні імена мешканців того чи того краю села, напр., *Поліщуки́, Бешивці́, Чехуни́, Дід Андро́н*, то сьогодні поширені назви, пов'язані з соціально важливими пунктами: *Шко́ла* (у минулому — *Вели́ка шко́ла,* оскільки в селі було три навчальні заклади), *Магази́н,* частіше — *Магази́н*, *Больни́ця*, *Па́м'ятник* (*Па́мятник*), *Фе́рма, Клуб,* або *Сара́й* (назва спричинена поганим станом приміщення сільського клубу, розміщеного в колишніх конюшнях). Так, вони не називають певний край, частину села, але закріпилися у стійких «орієнтувальних» мовних конструкціях: *«йти через Поліщуків», «у бік Ферми», «зустрітися біля Школи (на Школі)», «живе біля Пам'ятника»* (мається на увазі Центр Комишан) тощо. Чи не єдиною назвою, яка з орієнтувальної стала неофіційним топонімом (назвою частини села) є *Ба́ба Альо́на* (котра, проте, зараз втрачає цей статус). Поширені метонімічні утворення, коли мешканців того чи того краю позначають його назвою, напр., у мові молоді: *«учора тут була вся Баба Альона»; «Панська буде сьогодні?», «Бакай з Центром сваряться».*

Через Комишани проходить траса Херсон — Білозерка (колись — *Бурко́вка* (просторічне від *бруки́вка*), або *Ве́рхня ву́лиця* (назва пов'язана з територіальним положенням вулиці відносно села, тепер це вул. Радянська). Уваги заслуговують і назви зупинок громадського транспорту. Так, першими з'явилися зупинки *Го́ндарь* (від прізвища родини, що жила на околиці), тепер це й офіційно, і в побуті — зупинка *Херсо́нська* (за назвою вулиці Херсонська), *Ба́ба Альо́на*, сьогодні активізувалася офіційна назва *Магази́н*, далі — *Шко́ла*, *Па́м'ятник (Па́мятник)* (офіційно — Пам'ятник воїнам-визволителям), а колись — *Дід Андро́н.* Сьогодні у зв'язку із розростанням торгівельної діяльності в цій частині села з'являються назви *Центра́льний ри́нок Комиша́н, Ри́нок, База́рь.* Остання зупинка — *Край* — згодом змінила назву на *Автоба́за.* У зв'язку з розширенням меж села з'явилася нова зупинка — *Фе́рма*, тепер її часто в побуті називають *Калми́к* або *Камли́к* (від прізвища власника кафе-бару на околиці), або *Ю́тіс* (назва кафе-бару).

Отже, дослідивши топоніміку Комишанського краю, виокремлюємо ойконіми: *Арнау́тка, Комиша́ни, Приозе́рне* тощо, гідроніми: *ріка́ Вірьо́вчина, о́зеро Бе́змен, кана́ва Біле́нького, гряда́ Ми́ші Ку́рочки,* геоніми: *Широ́ка ву́лиця, Бурки́вка (Ве́рхня ву́лиця), Ни́жня*

вулиця та ін. У зв'язку з особливостями місцевості (це степова частина України) оронімів немає. Основну частину досліджуваного матеріалу становлять мікротопоніми — назви частин смт. Комишани, його окремих територій та ін.: *Панська, Пам'ятник, Благмон.*

Фіксуємо численні синонімічні ряди, які становлять як лексичні, так і фонетичні й словотворчі варіанти назв тієї самої реалії: *Магазин — Магазін, Пам'ятник — Памятник, Гончарі — Ганчарі, гряда Баба Гашка-Баба Дашка — гряда Хавкунівська, гряда Матвієнківська — гряда Матвієнка.* Є поодинокі випадки омономії — *Насосна:* берег на сході й берег на заході села, антонімії: *Край — Центр* (назви частин села), *Верхня — Нижня* (назви вулиць). На основі матеріалів дослідження укладено «Словник топонімів Комишанського краю Херсонської області» [5].

Таким чином, у мотивації топонімів смт. Комишани (с. Арнаутки) з початку його історії яскраво простежуємо антропоцентричний чинник: назви мотивовані національністю мешканців (*Арнаутка, Циганське*), їхнім соціальним статусом (*Панська, Дєдовка, Вольна, Панський берег*), а найчастіше — власними іменами (*береги Гончарський, Буковського, Кабузанів, гряда Матвієнка, Дід Андрон, Баба Альона*). Пізніше стали активізуватися назви, етимологія яких пов'язана з координатним сприйняттям села: *Центр, Край.* Назви ж вулиць тісніше прив'язані до особливостей місцевості: *Балка, провулок Лиманний, вулиця Набережна, Широка* тощо. Згодом у зв'язку з розвитком сільськогосподарської, виробничо-професійної, соціальної діяльності денотативною мотиваційною основою стають її осередки, так з'явилися орієнтаційні назви (зокрема, назви зупинок) *Школа, Автобаза, Ферма* тощо. Причому такі номени все частіше вживають замість антропоцентричних.

Отже, топоніміка Комишанського краю формувалася протягом тривалого часу як багатошарове, рухоме утворення, що відбиває різноманітні потреби мешканців в ідентифікації тих чи тих об'єктів.

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови онлайн / http://slovnyk.net.
2. Википедия. Свободная энциклопедия / http://ru.wikipedia.org.
3. *Карпенко О.П.* Топонім // Українська мова: Енциклопедія. — К.: Українська енциклопедія, 2000. — С. 637.
4. Комишанський край: історія та сучасність. Комишанська селищна рада / Упорядники й автори Бабенко І.Й., Бабенко Н.О.; Ред. колегія: Бабенко І.Й., Фатєєв О.Б., Надточій Т.І., Кудрявченко Г.Ф. — Херсон, 2006. — 80 с.
5. *Тищенко О.М.* Словник топонімів Комишанського краю Херсонської області // Лексикографічний бюлетень / Відп. ред. І.С. Гнатюк. – К., 2009. – Вип. 18. – С. 187–195.

Oksana Tyshchenko (Kyiv)

TOPONYMY OF THE KOMYSHANSKY REGION (KHERSON OBLAST)

In the article was research toponymy of the Komyshansky region (Kherson Oblast), an etymology and motive of microtoponymy, hydrotoponymy of the Komyshany village. The change of they form, also synonym, antonym was found.

Key words: toponymy, microtoponymy, hydrotoponymy, etymology, motive.

УДК 81'373.231: 811.161.2

Наталія Павликівська (м. Вінниця)

ПРО КРИМІНАЛЬНІ ПСЕВДОНІМИ

У статті йдеться про кримінальні псевдоніми, використовувані в Україні минулого століття. Проаналізовано основні мотиви та способи псевдонімної номінації; розглянуто їхню структуру, організацію та змістове наповнення; визначено ступінь номінаційної подібності з іншими розрядами псевдонімів.

Ключові слова: *псевдонім, денотат, спосіб номінації, номінаційні процеси, функціональне навантаження, мотивація назви, структура, апелятив, пропріальна лексика.*

Псевдоніми як засоби вторинної номінації особи посідають особливе місце в антропоніміконі української мови. Вони увійшли в коло наукових інтересів вітчизняних і зарубіжних дослідників (О.І.Дей, П.П.Чучка, В.В.Німчук, М.П.Лесюк, О.В.Петрова, О.В.Суперанська, А.В. Суслова, Т.І. Суркова, С.Вархол й ін.), якими порушено такі важливі питання як лінгвістичний статус псевдоніма, принципи та мотиви псевдонімної номінації, способи й засоби формування, функціональні можливості, інформативний потенціал тощо. Проте українська псевдонімія наразі вивчена ще недостатньо і потребує адекватного лінгвістичного осмислення, монографічного дослідження.

Більш вивченими на сьогодні є літературно-мистецькі псевдоніми (О.І. Дей, В. Еппель, П.П. Чучка, О.В. Петрова), менш досліджені політичні псевдоніми (В.В. Німчук, М.П. Лесюк). Не були ще об'єктом окремого зацікавлення кримінальні псевдоніми (іменування позазаконних елементів: злодіїв, рекетирів й ін.), які також входять до структури класу псевдонімів [19: 82]. Саме тому вторинні назви представників злочинного світу, використовувані в Україні минулого століття, стали об'єктом нашого дослідження. Джерелами фактичного матеріалу слугували засоби масової інформації України (ЗМІУ), документи МВС України (Ленінського РВ ВНУ УМВС України у Вінницькій області, відділ карного розшуку МВС України у Вінницькій

© Н.М. ПАВЛИКІВСЬКА, 2010

області — ВКР у Вн.); матеріали, основані на архівних документах; книги ряду авторів[1].

Кримінальні структури на території України формувалися переважно з різнонаціонального елементу. Носіями вторинних назв було в основному міське населення, яке розмовляло російською мовою. Тому кримінальна псевдонімія минулого століття ґрунтується на російській літературно-мовній основі.

У кримінальному світі вторинна назва кваліфікується як «кличка», «кликуха», «поганяло», «погремуха». У лексикографічних працях знаходимо такі дефініції: **«кличка»** — 1. Назва, ім'я дане тварині... 2. Прізвисько, дане людині для конспірації... [5: 183]; 1. «... прізвище, прізвисько, назвисько» [2]; 1. Назва, ім'я, дане тварині. 2. Прізвисько, дане людині для конспірації [1: 483]; **«кликуха»** — крим., мол. Прізвисько; кличка; **«поганяло»** — крим., мол. Кличка, прізвисько [12: 141, 211]; **«погремуха»** — угол., мол. 1. Кличка, прозвище [8: 444].

Трапляється, що вторинні назви позазаконних елементів кваліфікуються **«іменами»**: «Известная под именем «Мадам Нина» [15: 177J.; **«кличками-псевдонімами»**: «Задержанные имели оригинальные клички-псевдонимы: Стажер (В. Карпушенко) и Дантист (С. Гречаников)...» [16: 264]; **«псевдонімами»**: «...Фридман скрывал свое истинное лицо под псевдонимами — «Рудерман» или «Керман» [15: 374].

Найуживанішим терміном на позначення вторинних назв кримінальників є «кличка»: «Мало кто знал о потаенной жизни Павла Кравченка, в блатном мире имевшего клички «Кино», «Крик», «Махно» [15: 423]. Рідше використовували терміни «поганяло» і «погремуха»: «...Андрейчиков тут же придумал им обоим криминальные, как он считал, «поганяла». Себя он именовал Джоном, своего приятеля окрестил Смитом»; «Работали они по наводке с Шевченко, который откликался на «погремуху» Шеф, и Лобановым, носившим кличку Лоб» [6: 36 — 37, 129].

Вторинні назви кримінальників використовуються перш за все для конспірації, для того аби приховати справжнє ім'я. А це є пріоритетною особливістю псевдонімів. Чи не дублюють терміни «кличка» і «псевдонім» один одного? Ясність у вирішення цієї проблеми вносить М.М.Торчинський, який виокремив різні сектори псевдонімікону (політик-псевдоніми — партійні клички політиків, міліті-псевдоніми — військові іменування й ін.) і таким чином заперечив існування кличок як розряду антропонімів [14: 149]. Нам імпонує такий підхід до розуміння термінів «кличка» і «псевдонім». На жаль, у запропонованому структуруванні псевдонімів не згадуються вторинні назви представників кримінальних структур.

Вторинні назви позазаконних елементів близькі до псевдонімів не тільки за своїм основним призначенням, а й за іншими ознаками. Вони, як і псевдоніми, зокрема політичні, можуть бути і само-

[1] У списку літератури вони позначені *.

назвами («Южноукраинского Робин Гуда звали Николаем Колодием. В 1930 году он придумал себе кличку «Железный», а с 1932 года его узнали, как «железного пса») [15: 489], і їх можуть давати тій чи іншій особі люди з її оточення («За чуть узкий разрез глаз уличные пацаны метко дали Мишке кличку «Япончик»; «...в одесской палате окружного суда рассматривалось дело о садистских убийствах некого Ильи Кодымы, прозванного в преступном мире Одиноким Волком») [15: 28, 287]. Позазаконні елементи могли мати одну або кілька вторинних назв: «У него было несколько кличек: Мишка, Япончик, Беня Крик, Лимончик, Король Молдаванки, Король Одессы» [15: 309]; «...в своей среде известен под двумя кличками Фома и Трактор... в масштабах Фастова был личностью достаточно известной» [6: 127].

Кримінальні псевдоніми мають інший ступінь «псевдонімності» і займають інше положення на шкалі «псевдонімності», аніж літературно-мистецькі чи політичні, зокрема учасників національно-визвольних змагань. Їх використовують представники окремої соціальної групи — позазаконні елементи. Вони суттєво відрізняються своїм змістовим наповненням від псевдонімів інших типів. У відповідних колах такі неофіційні антропоніми здебільшого називають «кличками» і їх отримують, зазвичай, від інших людей. Зважаючи на вище зазначені особливості вторинних назв кримінальників, пропонуємо кваліфікувати їх як «клички-псевдоніми».

Клички-псевдоніми як окремий розряд антропонімікс зацікавили нас з погляду як номінаційних процесів, так і з погляду семантико-структурної організації й функціональних можливостей.

Основними способами номінації в неофіційному антропоніміконі позазаконних елементів є використання уже готових номінаційних одиниць та деривaційні утворення. Варто відзначити велику кількість утворень шляхом видозміни справжнього іменування денотата.

Деформація справжнього іменування здійснюється, в основному, такими перетвореннями, як:

усічення кінцевої частини іменування: *Дан* — Мишка Данченко; *Горб* — Горбатюк [18: 290, 298]; *Бик* — Биков [ЗМІУ]; *Боровик* — Андрей Боровиков, *Харлам* — Юрий Харламов, *Авдыш* — Виктор Авдышев, *Прыщ* — Валерий Прыщик [5: 83, 85, 96, 111, 113]; *Скляр* — Александр Скляренко, *Лоб* — Валентин Лобанов [6: 38, 129]; *Кучер* — Николай Кучеренко, *Мороз* — Морозов, *Горох* — Леня Горохинецкий, *Вишня* — Ванька Вишняков [15: 386, 389, 433, 554]; *Мел* — Андрей Мелов [13: 152]; *Ангел* — Ангелов Александр; *Уля* — Ульяновский [18: 135, 387]; *Рог* — Рогановский [ВКР у Вн.];

зведення форми іменування до його справжнього етимона: *Клавка Сопля* — Сопелькина, *Заяц* — Борис Зайко [15: 487, 515], *Кривой* — Кривицкий, *Белый* — Александр Белоус, Валентин Белоус

[18: 63, 413]; *Рыбка* — Виктор Рыбалка [5: 7, 41], *Фома* — Фоменко [6: 127], «Фома действительно несколько лет «выставлял хаты» состоятельных людей не только в Фастове, но и в ближайшем к столице поселке Вишневом, и в самом Киеве (с. 129)], *Сатана* — Сатановский, *Арбуз* — Гарбузенко, *Козак* — Николай Козаченко, *Кожа* — Кожин, *Грушка* — Любка Грушвицкая [15: 184, 230, 390, 582, 596]; *Село* — Юрий Сельский, *Проказа* — Гриша Проказин [18: 298, 376]; *Тимоха* — Сергей Тимощик [13: 150]; *Кисель* — Владимир Кисельов, *Михась* — Сергей Михайлов [5: 16, 21]; *Ярема* — Яремнюк Олександр, *Єроха* — Єрошкин Руслан [ВКР у Вн.];

заміна прізвища фонетично співзвучним словом: *Солоха* — Савлохов Борис [5: 16].

Субституція окремих елементів справжнього іменування автора передбачає:

заміну апелятивної основи прізвища лексемою, пов'язаною з нею тематично: *Купец* — Николай Багатов [5: 113]; *Птица* — Лев Грач, *Царь* — Романов [18: 217, 375];

заміну фінальної частини прізвища: *Шарик* — Шарий [18: 439]; *Татарик* –Титаренко [ЗМІУ]; *Матус* — А.Матюшенко, *Мамба* — Матвей Мамбус, *Попик* — Борис Попов [15: 517, 547, 600]; *Курок* — Курлов, *Грубый* — Ленчик Грубер [18: 211, 554]; *Юнкер* — Юнков Александр [13: 153]; *Таганюк* — Таганович [ЗМІУ];

квазіантонімну заміну: *Худой* — Павел Жирнов [15: 583];

заміщення однієї чи декількох букв в іменуванні: *Чур* — Чуев Г. [15: 583]; *Чех* — Эдик Чешко [18: 326].

Цікавою, на наш погляд, є мотивація назви *Сибирь* — Северин («...известный наркоман по кличке Сибирь... Свою кличку получил от фамилии Северин. Аналогия простая: Северин — Север — Сибирь») [6: 37]. Вторинна назва, очевидно, утворилася в два етапи: шляхом усічення кінцевої частини іменування і заміни апелятивної основи прізвища лексемою, пов'язаною з нею тематично.

Шляхом усічення кінцевої частини справжнього прізвища тата і заміщенням однією чи кількох букв утворилися назви *Буба* — А. Бублейников [16: 390]; *Пиля* — Пилерман [15: 508]; *Пата* — О.Патийчук [5: 73]; *Цаца* — Анатолий Цуцулин [18: 134]. Можлива й інша мотивація назв, скажімо, цаца в арго злодіїв, тюремників, вуличників означає «деньги» [3: 79]; *цаца* укр. *цяця* — 1. Іграшка. 2. перен., розм., ірон. Поважна, значна особа [1:1368].

Кримінальні вторинні назви формулювалися шляхом специфічного псевдонімного способу номінації — **модифікації справжнього іменування денотата,** зокрема використання замість повного іменування лише особового імені, його гіпокористичної чи демінутивної форми: *Степчик* — Степан Лозовский, *Жека* — Евгений Каратаев, *Алик* — Александр Шаргородский [18: 186, 210, 218-219]; *Харлашка* — Х. Антонов, *Зяма* — Иоффе Зиновий, *Макс* — Максим Липкин, *Филя* — Филипп Михайлович, *Миля* — Эммануил Мартышевский [15: 60, 281, 381,

507, 554]; *Отарик* — Отари Квинтришвили, *Джимба* — Джи-бу Гарри Маликзаде [5: 16, 102]; *Давидка* — Д. Мутарханов [15: 275]; *Яник* — Ян Гройсман [16: 345]; *Ларик* — Лаврентий Жалько [6: 362].

Вирізняються з-поміж інших найменувань своєю популярністю клички-псевдоніми **аналітичної будови,** до складу яких входить як пропріальна, так і апелятивна лексика. При цьому слід пам'ятати, що лінгвомотивація слова, взятого за псевдонім, і мотиви вибору псевдоніма (часто індивідуальні, суб'єктивні) різняться між собою. Тому розподіл псевдонімів на тематичні групи умовний. Серед назв аналітичної будови окреслюється кілька різновидів: 1) **до складу назви входить справжнє ім'я денотата і апелятив, що вказує на:**

— **зовнішній вигляд:** *Мишка Япончик* — Михаил Винницкий [пор. «За чуть узкий разрез глаз уличные пацаны метко дали Мишке кличку «Япончик»; *Васька Фикса* — Васька Леонтьев; *Шурик Рыжий* — А.Мельников [18: 15, 67, 195]; *Ванька Япончик* — И. Торговицкий [18: 433]; *Давид Горбатый* — Давид Ноах [16: 428];

— **місце народження чи перебування:** *Степан Херсонский* — Григорьев Степан [пор. «...в Херсоне отбывал наказание» [17: 71]; *Саша Донец* — Александр Хандюра [16: 69]. До цієї тематичної групи належить назва *Пашка Америка* — Павло Нікітін [ЗМІУ; носій цієї назви мав «пристрасть» до Америки].

— **національну належність:** *Алёшка Цыган* — А.Асадуров; *Мишель* Паша — М. Соломонович «..турецкоподанный...» [15: 176, 433];

— **соціальне становище:** *Мадам Нина* — Нина Кушнир [15: 177];

— **рід занять чи уподобань:** *Витёк Дьяк* — В. Красовский [15: 390];

Яша Махно — Яша Будиський [пор. *махно* — угол. неодобр. Бывший вор; человек, прекративший преступную деятельность [8: 342]; не виключаємо можливість, що назва походить від антропоніма Махно [15: 425]; *Сонька «Золотая ручка»* — Софья Блювштейн «...воровка...» [15: 20];

— **вдачу, поведінку:** *Мотя Пожарный* — Мотель Иляр Зисев можливо, запальний, швидкий або має відношення до професії пожежника чи пожежі [18: 163]; *Алик Сумасшедший* — А. Кипард [пор. *сумасшедший* укр. *божевільний* — 1. Який має психічний розлад. [15: 517] ..2. зневажл. Нерозсудливий, нерозважливий.. [1: 58]; Зафіксовані й такі назви, як *Вова Чайник* — Владимир Полищук ([5:96] «уголовный авторитет»; пор. *чайник* — мол. жарт. Голова [12: 289]); *Файфель Штифт* — Файфель Фельдман [15: 251]; пор. *штифт* — невеликий циліндричний або конічний стержень, який застосовується для нерухомого з'єднання двох деталей машини [1: 1407].

2) **До складу назви входить антропонім, зокрема ім'я, яке не належить денотату або ж ім'я денотата залишається невідомим і апелятив, що вказує на:**

— **зовнішній вигляд:** *Афанаська Рыжий* [18: 143]; *Сашка Рыжий* — Соколовский [15: 230]; *Верка Рыжая* — Льонько [15:

209]; *Яшка Рыжий, Ванька Курносый* — Крамаренко, *Серж Лысый* — Коваль, *Лёня Пухлый* — И.Казанджи [15: 143, 346, 391, 433]; *Санька Вислоухий* [15:299];

— **національну належність:** *Сашка Грузин* — Кабаридзе [16: 158]; *Яшка Молдаван* — Николай Романенко, *Жора Грузин* — В. Лебезон, *Жора Грузин* — А. Лютенко [18: 71, 186]; *Юрий Турок* — Ондлиев [15: 95]. Можливо, що апелятив *грузин* в окремих кличках-псевдонімах вказує не на національну належність, а на зовнішні риси денотата — колір шкіри, волосся, форму носа; апелятив *турок* у розм. мовл. — «нерозумний»;

— **риси характеру та вдачі, особливості поведінки, рівень культури:** *Витька Псих* — Блюмин [1б: 72] пор. *жлоб* — розм. Хам, ґевал; невихована людина; скупа людина [1: 276]; *Сашка Штык* — Дрейфус (пор. *штик* — перен. 1. Те саме, що *багнет*. // перен. зброя, армія взагалі. ***У штики!* — команда йти на зближення з ворогом [1:14071]); можливо, про людину войовничого характеру [15: 230]; *Лёнька Штык* — Григоренко [18: 388]; *Соня Рыбка* [18: 38б] (пор. *рыбка* — пестливе звертання до дівчини, жінки [1: 1029]); *Вовка Шакал* — Сверщук [16: 428] (пор. *шакал* — 2. перен., розм. Жадібна, хижа людина [1: 1387]); *шакал* — 1. тюр. зневажл. Засуджений, який грабує співкамерників; 2. крим. жрм. Нахабна людина [12: 296]; *Васька Балерина* — Вовсюченко [15: 390] (пор. *балерина* — Артистка балету; танцівниця [1: 35]); можливо, носій вторинної назви був схильний до танців або ж мав поведінку, характерну жінкам;

— **рід занять, уподобань:** *Паша Махно* (див. вище), *Жора Моряк* [15: 424, 474]; *Яшка Солдат* [15: 143] (пор. *солдат* — 1. Рядовий військовослужбовець сухопутних військ.. 2. перен. Відданий дисциплінований, стійкий учасник суспільного руху.. [1: 1158]); *Иван Блатняк* [15: 299] (пор. *блатний* — фам. Належний злодіям, злодійський [1: 55]); *Вася Шпанка* — Стукалов [15: 317] (можливо, від *шпана* — розм. 1. Хуліган, шахрай. 2. збірн. Безпринципні, ниці, нікчемні люди [1: 1403]) *Мишка Крот* [15: 43 — 72] (пор. *крот* — 1. Угол. Вор, совершающий кражу путем подкопа или пролома [2: 293]);

— **спорідненість з іншими людьми**: *Мама Вера* — Мамонова [18:94]. Допускаємо, що перший компонент назви *Мама* міг бути утворений від прізвища денотата Мамонова.

До другого різновиду назв аналітичної основи прилягають: *Ванька Куриный* — Верковский, *Ванька Грач, Толька Червончик* [18: 95, 479]; пор. *куриный* укр. *курячий* — Прикм. до *курка* і *кури*. // Такий, як у курки.. [1: 475]; *Борька Люлю* — Гольдман [16: 429]; *Сенька Клапан* [15: 238] (пор. *клапан* — 1. У механізмі, машині — накривка, що прикриває отвір, крізь який проходить пара, газ... й ін. знач. [1: 431]).

3) **До складу назви входять апелятиви, що вказують на:**

— **особливості діяльності**: *Золотая Ручкъ* — Ольга Дьяченко («В 1912 — 1913 годах в Одессе действовала новая Золотая Ручка, известная воровка 22 лет, Ольга Дьяченко [15: 197]); *Одинокий Волк* — Илья Кодыма, *Розочка з шипами* [15: 28, 32] («звали милашку Розочкой з шипами. Подлинного имени она не называла. Правда, Розочка

з шипами свое прозвище оправдывала — шла в кабину с тем клиентом, кто ей лично понравился»);

— **особливості зовнішності**: *Матрос Курносый, Черная Борода* — Иванов, *Рванное Ухо* [15: 94, 197, 539];

— **особливості характеру та вдачі**: *Чорний Ворон* — «король одесских бандитов [15: 516] (пор. *ворон* — великий хижий птах із блискучим чорним пір'ям.. [1: 158]). Очевидно, що носій клички-псевдоніма — людина войовничого характеру, навіювала страх на інших.

4) **Аналітична назва структурована за моделлю ім'я + прізвище:** *Петька Голдыш* — П.Ткаченко, *Васька Гусев, Яшка Шейгец* — В. Круглов, *Макс Раисов* — Борис Рытов [15: 94, 129, 433, 474].

Інші досліджувані назви представників злочинного світу однослівні й сформовані внаслідок переосмислення уже готових лексем: шляхом онімізації апелятивної та трансонімізації пропріальної лексики. Псевдоніми, похідні від апелятивів, складають більшість в неофіційному антропоніміконі позазаконних елементів. Популярністю користуються псевдоніми прикметникового походження, які характеризують носія за ознаками зовнішнього вигляду (колір волосся, шкіри, фізичні вади, стан здоров'я), за віком: *Рыжий* — Сергей Чернывский [6: 280]; *Рыжий* — Луценко [16: 428]; *Красный* — Мишка Дацюк [15: 387]; *Черный* — Мавренюк, *Одноглазый* — Василий Евстратов, *Зеленый* — Алексей Зозуля [18: 123, 182, 377]; *Белый, Малый, Манюній, Длинный* [ВКР у Вн.]; *Слепой* — Александр Яновский, *Худой* — В.Себков, *Чахлый* — Олег Козлов [5: 41, 83, 96]; *Косой* — Ковриженко Олег, *Малой* — Сергій Петров [13: 152, 284]; *Хромой* [15: 230]; *Малый; Лысый* — Иван Терещенко [15: 153, 600]. Лінгвомотивація окремих лексем, що зазнали псевдонімізації, неоднозначна, скажімо «Зелений» (за кольором, за віком), «Малой», «Манюній» (за віком, на зріст). Варто зазначити, що назви «Малой», «Манюній» свідчать про українське походження їхніх носіїв.

Групу кличок-псевдонімів прикметникового типу складають назви, що презентують особу за рисами характеру і вдачі, поведінки: *Железный* — Николай Колодий [15: 489] (пор. укр. *металевий* — перен. 3. Такий, як метал.. [1: 520]); *Рваный* — Святковский Олег [ВКР у Вн.] (пор. укр. *рваний* — 2..Розірваний на частини, обірваний.. [1: 1017]; *Лихой* [18: 154] (пор. укр. *лихий* — 1. Який чинить лихо, здатний чинити лихо..// Дуже злий, лютий (про тварин).. [1: 487]); *Шалый* [15: 414] (пор. укр. *шалений* — 1. Який утратив самообладания, перебуває у стані надмірного збудження, хвилювання; ..нерозумна, нерозсудлива людина [1: 1388]); *Резанный* — Святковский Олег [ВКР у Вн.] (пор. укр. *різаний* — 2...Якого зроблено чим-небудь гострим, який утворюється від порізу (про рану) [1: 1034]); *Левый* — Виктор Павлов [15: 474] (пор. укр. *лівий* — 3. розм. Побічний і незаконний; 4. розм. Пов'язаний з виконанням ким-небудь якої-небудь роботи з метою отримання незаконного заробітку [1: 489]); *Сохатый* — Сашка

Яковлев [18: 287] (пор. укр. *сохатий* — 1. Подібний до сохи // З розгалуженими рогами. 2. У знач. ім. Те саме, що *лось* [1: 1163] (пор. *сохатый* — Угол. Пренебр. 1. Глупец, тугодум. 2. Неопытный вор [8: 557]). До цієї групи вторинних назв належить *Табачный* [15: 143], можливо, від *табак*.

Поширеними у колі представників злочинного світу минулого століття були псевдоніми, похідні від атрибутивних назв: *Сухарь* [18: 471] (пор. *сухар* — ..2.перен. розм. Худа, сухорлява людина. 3. перен. розм. Бездушна, черства, педантична людина [1: 1219]; *сухарь* — ...3. Арест., угол. Подставное лицо; вор, действующий под чужим именем... [8: 575]); *Лихач* — Петька Шрамов [15: 275] (пор. *лихач* — 1. Нестримно, нерозсудливо смілива людина... [1: 487]); *Жлоб* — Женька Каростев [18: 200] (пор. *жлоб* розм. Хам, ґевал; невихована людина...[1: 276]; жлоб — крим., мол., жрм. Скупа, жадібна людина [12: 109]); *Дикарь* — Эйдельман [18: 316] (пор. укр. *дикун* — ...2. перен., розм. Відлюдна, сором'язлива людина... [1: 221]; пор. *дикарь* — Угол. ...3. Заключенный, совершивший побег из ИТУ в одиночку...[8: 158]); *Красавчик* — Саша Казачинский; *Красавчик* — Мишка Шапиро [15: 98, 338] (пор. укр. *красунчик* — Зменш.-пестл. до *красунь*. *Красунь* — те саме, що красень. *Красень* 1. Вродливий хлопець, чоловік; вродливець... [1: 460]; пор. «...вот откуда кличка ...за вьющиеся русые, шелковистые волосы, большие серые глаза, по девичьи припухшие губы... Он действительно был красив» [18: 98]); *Грязнуля* — Лиля И. [17: 392] (пор. укр. *грязь* — 1. тільки одн. Розм'якла від води земля, ґрунт.. [1: 200]; рос. *грязнуля* — неприятный, грязный человек [9: 120]).

Вирізняється група кличок-псевдонімів, які відображають **професійну спрямованість, рід занять, виконувані функції**. Проте це умовно, не всі назви цієї групи сприймаються буквально, деякі з них мають глузливе забарвлення або їхня мотивація сягає жаргонної лексики: *Артист* — Евгений Романов [18: 224] (пор. *артист* — 1. Той, хто публічно виконує твори мистецтва (актор, музикант, співак та ін.)...[1: 25]; «Действительно артист провинциального театра» (пор. *артист* — угол. Опытный мошенник, аферист...[8: 39]); *Косарик* — Алексей Бабий [15: 92] (пор. *косарик* — зменш.-пестл. до косар. *Косар* — 1. Той, хто косить траву, збіжжя тощо.. [1: 457]; пор. *косар* — мол., крим.; жарт.-ірон. Той, хто намагається уникнути служби в армії, роботи [12: 149]); *Шеф* — Григорий Шевченко [18: 218 — 219] (пор. *шеф* — 1. Начальник установи, підприємства, відділу тощо. // Керівник, головний, старший щодо інших... [1: 1395] (пор. *шеф* — ...2. жрм. Начальник, бос...[12: 299]); *Банкир* [15: 55] (пор. *банкір* — Власник банку або акціонер, що володіє великою кількістю банківських акцій; управляючий банком [1: 36]; пор. *банкир* — Жрр. Шутл.-ирон. Хитрец, пройдоха...[8: 50]); *Купець* [15: 210] (пор. *купець* — 1. Власник торговельного підприємства, особа, що займається приватною торгівлею... [1: 473]; пор. *купец* — 1. Угол. Вор. 2. Мол. Фарцовщик, спекулянт, перекупщик); *Парикмахер* [15: 230] (пор.

парикмахер — розм. Те саме, що *перукар* [1: 706]; *Биндюжник* — Сергей Гришинский [15: 385] (пор. *биндюжник* — розм. Візник — вантажник, що перевозить вантажі на биндюгах [1: 49]); *Художник* — Дима Капчинский [18: 329] (пор. *художник* — 1. Творчий працівник у царині образотворчого мистецтва; живописець... // перен. 3...Той, хто виявляє великий смак і майстерність у чомусь...[1: 1356]); *Чистильщик* — Иван Крюков [13: 8] (пор. укр. *чистильник* — Той, хто професійно займається чисткою чого-небудь [1: 1379] («Когда преступник в маске подходил к машине, он так и представлялся: «Я чистильщик лесов, вы загрязняете окружающую среду. Снимайте ценности, отдавайте деньги и тогда вы будете отпущены»); *Дантист* — С.Гречанінов [16: 264] (пор. *дантист* — Зубний лікар [1: 207]); *Стажер* — В.Карпушенко [16: 264] (пор. *стажер* — те саме, що стажист; *стажист* — Той, хто проходить стажування де-небудь. // Особа, яка здобуває практичних навичок з певної спеціальності [1: 1186]); *Жокей* — Алексей Вавилов [16: 461] (пор. *жокей* — 1. Професійний їздець на кінних спортивних перегонах. 2. Той, хто доглядає і дресирує коней-скакунів [1: 277]); *Кок* — Николай Град [18: 290] (пор. *кок* — Кухар на кораблі [1: 439]); *Боксер* — Сашка Бурмистренко [15: 554] (пор. *боксер* — 1. Спортсмен, що займається боксом... [1: 59]; Угол. Хулиган, избивающий людей [12: 69]); *Космонавт* — Александр Яновский [5: 64] (пор. *космонавт* — Той, хто здійснює польоти у космічному просторі... [1: 458]; Арест. Шутл. Заключенный, занимающий место на верхнем ярусе [8: 28]); *Попик* [15: 518] (пор. *попик* [1: те саме, що *піп* [1: 870]); *Композитор* — Борис Зайко [15: 515] (пор. *композитор* — Автор музичних творів [1: 445]); *Доцент* [ВКР у Вн.] (пор. *доцент* — Вчене звання або посада викладача вищої школи [1: 245]; 1. Угол. Вор, имеющий высшее образование...[8: 165]); *Рибак* [15: 448] (пор. *рибак* — Людина, яка ловить рибу, займається рибальством; риболов [1: 1029]); *Солдат* [ВКР у Вн.] (пор. *солдат* — рядовий військовослужбовець сухопутних військ..// Військовослужбовець взагалі [1: 1158]); *Капитан* [16: 251] (пор. *капітан* — 1. Офіцерське звання або чин в армії... 2. Командир корабля.. 3. Керівник спортивної команди [1: 415]); *Поручик* [ВКР у Вн.] (пор. *поручик* — 1. Офіцерське звання в царській армії... 2. В арміях деяких країн: військове звання молодшого офіцера; особа, яка має таке звання [1: 887]); *Студент* [15: 143] (пор. *студент* — той, хто навчається у вищому, середньому або спеціальному закладі [1: 1208 — 1209]); *Сыскар* — М.Федоров [15: 479] (пор. *сыскарь* — Угол., мил. Ирон. Сыщик, следователь.. [8: 578]); *Політик* [15: 143] (пор. *політик* — 1. Той, хто займається питанням політики; політичний діяч // ірон. Той, хто цікавиться питанням політики.. [1:849]; 1. Арест. Политический заключенный.. [8: 455]); *Штурмовщик* [15: 143] (пор. укр. *штурмовик* — 1. Тип військового літака... Солдат, який бере

участь у штурмі... 3. іст. Член нацистської воєнізованої організації у фашистській Німеччині [1: 1409]).

Соціальний статус виражають псевдоніми: *Барин* [15: 108] («Лазарь, по прозвищу «Барин», был мужем Соньки»; пор. *барин* — 1. В дореволюц. России человек из привилегированных, эксплуататорских классов (помещик, дворянин и т.п.). 2. О человеке, который не любит трудиться сам и предпочитает перекладывать работу на других (разг.) [9: 33]; 1. Угол. Начальник ИТУ. ...3. Угол. Хозяин [8: 53]); *Пан* — А. Сейд [15: 266] («В перестрелке с вартовыми погибает еще один атаман блатного мира, чинивший массовые грабежи, по кличке «Пан» (А. Сейд); пор. *пан* — 1. Поміщик у старих Польщі, Литві, дореволюційних Україні та Білорусії... 2. Той, хто мав привілейоване становище в дореволюційному суспільстві... 3. В Україні та деяких інших країнах — ввічлива форма звертання.. [1: 701]; 1. Нарк. Наркотик высшего качества.. 2. Арест. Хлеб [8: 417]); *Батрачка* — Буданова Зинаида [18: 447] (пор. *батрак* — наемный сельскохозяйственный рабочий в помещичьем или кулацком хозяйстве [9: 34]); *Роботяга* [16: 251] (пор. *роботяга* — розм. Роботяща, працьовита людина. // Робітник, робітниця [1: 1037]); *Буржуй* [16: 251] (пор. *буржуй* — розм. Те саме, що *буржуа*. Буржуа — Особа, що належить до буржуазії [1: 67]); *Князь* [ВКР у Вн.] (пор. *князь* — 1. іст. Голова роду, племені... 2. У деяких країнах (у Росії XVIII ст.) — спадковий або дарований царем (королем) титул.. ..3. етн. Наречений.. [1: 436]); *Лорд* [ВКР у Вн.] (пор. *лорд* — 1. Англійський спадковий дворянський титул.. [1: 496]); *Шах* [ВКР у Вн.] (пор. *шах* — У схід. країнах — титул монарха, особа, що має цей титул [1: 1391]); *Мадам* — Нина Синицина [15: 422] (пор. *мадам* — 1. Назва заміжньої жінки у Франції.., що поширилась і в деяких інших країнах; пані // Увічливе звертання до такої жінки. 2. іст., розм. Гувернантка [1: 503]); *Ветеран* — Михаил Варламов [18: 256] (пор. *ветеран* — ..перен. Людина, що багато років успішно і плідно працює, працювала в якій-небудь галузі, діє, діяла в чомусь [1: 85]; Назва виражає вік людини; пор. «пенсіонер, 1939 г.р.» [16: 256]); *Жених* [15: 39]); (пор. *жених* — Про неодруженого чоловіка, що збирається одружуватися [1: 274]); *Хозяйка* [15: 349] (пор. *хозяйка* –1. см. Хозяин. 2. То же, что жена. *Хозяин* — 1. То же, что владелец. 2. перен. Полновластный распорядитель [9: 707]). Варто зазначити, що для багатьох носіїв соціальний статус, виражений вторинною назвою, є псевдостатусом *(Барин, Лорд, Шах)*.

Належність до певних організацій, об'єднань й под. виражають найменування *Бундовец* — Бурелье Борис [15: 302] (пор. *бундівець* — іст. Член Бунду [1: 67]); *Піонер* — Миша Хапцис [15: 40] (пор. *піонер* — 3. іст. Член масової дитячої комуністичної організації, що об'єднувала... віком від 9 до 14 років... 2. перен. Людина, яка першою торує стежку в якій-небудь новій галузі; новатор, зачинатель чего-небудь [1: 789]). Можливо, назва вказує на вік носія.

Національну належність, місце народження особи виражають назви: *Молдованин — Иова* Кользы, *Немец* — Карл Тобер, *Турок* —

К.Очеретный, *Румын* — Борис Рытов; *Москвич* — В.Лиходирский, *Мадьяр* — [15: 33, 184, 427, 474, 517, 518]; *Жид; Цыган* — Петр Григориченко; *Монгол* — Даниил Тюруханов [18: 47, 289, 293]; «родом из Бурятии» [18: 293]; *Грузин* — Калин Николай [18: 447]; *Цыган* („И тут в поле зрения работников уголовного розыска попала группа Цыгана» [13: 143]); *Грек* — Петька Назива [15: 300]; *Татарин* — Искандер Каримов; *Татарин* [5: 65, 150] („...был членом одной из самых крупных и влиятельных группировок Татарина»[5: 65]); *Киргиз* [ВКР у Вн.]; *Кавказец* [6: 117]; *Американка* — Таня К. [17: 392]. Серед наведених назв окремі, можливо, не мають жодного відношення до національної належності і місця проживання свого носія, а відображають інші особливості — колір волосся і шкіри, риси характеру (*Циган*), розріз очей (*Киргиз*), вдачу, розумові здібності (*Турок*) й ін.

Від апелятивів з іншими значеннями сформовані кличка-псевдодім *Казак* [ВКР у Вн.] (казак укр. *козак* — 1. В Україні у XV–XVIII ст. — вільна людина з кріпосних селян або міської бідноти, що втекла на південні землі України та брала участь у визвольній боротьбі проти татаро-турецьких і польських загарбників, нащадок такої людини... 4. Парубок, юнак взагалі [1: 438]; пор. *казак* — «вожак преступников» [3: 63]); *Кум* [ВКР у Вн.] (від *кум* — 1. Хрещений батько... 2. заст. Приятель (у звертанні) [1: 472]; пор. *кум* — крим. Оперативний працівник. // Начальник оперативної частини колонії.. [12: 154 — 155]).

За клички-псевдоніми позазаконних елементів правили **орнітономени**: *Чайка* [16: 38]; *Коршун* — Кирилл Грищенко; *Шпак* — Шверман; *Соловей* — Х.Трофим; *Воробей* [15: 268, 429, 471, 518]; *Ворон* [15: 298]; *Филин* [15: 91] (пор. укр. *пугач* — Хижий нічний птах ряду совоподібних, який живиться дрібними гризунами [1: 1003]); *Попугайчик* — Гавриил Кузичин [15: 183]); (**ентомологічні номени**: *Гедз* [ВКР у Вн.]; *Муха; Куська* [15: 298, 328]; (пор. *кузька* — розм. Те саме, що комашка [1: 471]); **номени на позначення домашніх птахів і ссавців**: *Когут* — Кузнецов (пор. *когут* — діал. 1. Півень. 2. Тетеря [1: 437]; пор. *кугут* — зневажл. 1. крим. Селянин. 2. мол. Провінціял. 3. жрм. Жадібна багата людина... [12: 154]); *Гусь* — Геннадий Шубин [16: 457]; *Котик* [ВКР у Вн.]; *Лайка* — Катя С. [17: 392]; *Гусыня* — Клава [18: 61] (пор. *гусиня* — розм. «нерозумна»; пор. *гусыня* — 1. Угол. Шутл.-ирон. Одинокая обеспеченная женщина. Начальник отряда в женском ИТУ...[8: 145]); **номени на позначення диких тварин**: *Лис* [17: 78] (пор. *лис* — ..перен. Про хитру, лукаву людину [1: 486]); *Лиса* — Галя Лисовская [18: 272]; можливо, назва походить від справжнього прізвища денотата]; *Кабан* [ВКР у Вн.]; *Кабан* — И.Иванов [15: 517] (пор. *кабан* — розм., зневажл. «про грубу, невиховану людину»); **назви гризунів**: *Крот* — Михаил Гайшлер [15: 472] (пор. *крот* — Угол. Вор, совершающий кражу путем подкопа или пролома [8: 293]); *Криса* — Всеволод Повстанюк [6: 114]; *Бобер* [ВКР у Вн.] (пор. *бобёр* — 1. Арест. Заключенный, у которого всегда есть деньги, продукты. Курево и т.п. 3. Опытный вор.. [8: 67]);

іхтіономени і назви земноводних плазунів: *Карась* [ВКР у Вн.] (пор. *карась* — «10 рублей» [3: 59]; ..5. Угол. Сутенер-садист. 9.. Человек, осужденный за постоянные истязания жены... Человек, осужденный за изнасилование.. Угол. человек, прислуживающий авторитетному вору [8: 244]); *Жаба* [ВКР у Вн.] (пор. *жаба*[2] — Угол. Неодобр. Жадный человек [8: 179]); *Змея* — Илья Крамаренко [16: 70]; **назви екзотичних тварин**: *Слон* — Алеша Дворников [15: 439]; *Бегемот; Крокодил* [ВКР у Вн.]; *Кайман* |16: 158] (пор. *кайман* — заг. Назва плазунів родини алігаторів [10: 492]). Один із представників злочинного світу мав псевдонім *Худоба* [ВКР у Вн.] (пор. *худоба* — 1. збірн. Чотириногі свійські сільськогосподарські тварини... 2. перен., розм., лайл. Те саме, що *бидло* [1: 1355]; *бидло* — ...3. лайл. Скотина, хам [1: 49]; пор. *худоба* — Угол. Имущество, вещи [8: 656]); **фітономени**: *Дубок* [18: 158]; *Репях; Орех; Гарбуз; Диня* [ВКР у Вн.]; *Помідор* — Владимир Манько [6: 73] (пор. *помидор* — 1. Мол. Милиционер.. 2. Угол., мол. Коммунист...[8: 458]); *Лимон* [18: 152] (пор. *лимон* — 1. Південне вічнозелене цитрусове дерево. 2. Плід цього дерева; пор. *лимон* — 1. крим. Коштовний камінь. 2. жрм. Мільйон грошових одиниць...[12: 162]).

Деякі клички-псевдоніми походять від апелятивів, що виражають різні предмети, дії й под.: *Вата* — Виктор Радченко [5: 25] (пор. *вата* — пухната маса з бавовни, шерсті та ін. волокнистих речовин. Можливо, носій цієї назви був людиною безхарактерною. Пор. *вата* — «готівка, монета» [3: 50]); *Шкалик* — Токарский [15: 518] (пор. *шкалик* — 1. Стара міра об'єму вина, горілки... Пляшка для горілки... // Невелика склянка для горілки; чарка [1: 1398]); *Курятник* — Сергей Чернявский [6: 280] (пор. укр. *курник* — Приміщення для курей [1: 474]); проте мотивація назви була іншою: «Из-за места работы он получил кличку Курятник»[6: 280]; *Кукла* — Ханя Фишбейн [15: 472] (пор. укр. *лялька;* можливо, назва вказує на зовнішні риси денотата; пор. *кукла* — 1. крим. Пакунок, що імітує повноцінний товар (консерви, тканина), пачку грошей... [12: 154]); *Шмон* — Влад Штундер [18: 200] (пор. *шмон* — жрг. Обшук, облава [1: 1401]; *шмон* — 1. крим., мол. Обшук... [12: 303 — 304]).

Засвідчено клички-псевдоніми, які сягають жаргонної лексики: *Кент* — Сашка Яковлев [18: 287] (пор. *кент* — ..2. крим., мол. Друг, приятель [12: 135]); *Атас* — Павел Мостовой [15: 583] (пор. *атас* — 1. вигук; крим., мол. Попередження про небезпеку... мол. 2. Хтось або щось, що вражає своєю ординарністю [12: 33]); *Стопар* — Жора Погорный [15: 554] (пор. *стопар* — мол., жрм. Склянка для розпивання алкогольних напоїв...[12: 248 — 249]); *Сонник* — А.Цибульский [15: 474] («Сонниками назывались те воры, которые проникали в чужие квартиры летом, через открытое окно и выносили самое ценное» [18: 474]).

У неофіційному антропоніміконі злочинців частина найменувань взяті від **пропріальної лексики**: антропонімів, топонімів, міфонімів.

Похідні від антропонімів репрезентовані в основному особовими іменами у повній унормованій формі, а також у скорочених пестливих

розмовних, зневажливих їх варіантах. Імена, взяті за псевдоніми, переважно християнські: *Кузьма* — Коваль Олександр; *Парамон; Гнат; Арсен; Мар'яна; Петрик; Гоша; Сева; Афоня; Тіма; Жора; Боря; Фролик; Матяша; Кузя; Витёк* [ВКР у Вн.]; *Егор* — Игорь Васильченко [13: 108]; *Сашка* — Федор Юрковский; *Васька; Филька; Мартын; Дуня; Дёмка; Ленчик* — В. Олейников [15: 21, 77, 94, 143, 272, 535]; *Томчик* — Петр Петровский [16: 71]; *Дуся* — А. Надбельная [15: 155]; Клички-псевдоніми *Сява, Льолік* [ВКР у Вн.] можливо, є умовними варіантами імен В'ячеслав (Слава), Леонтій (Льоня).

Інші клички-імена сягають іноземного походження: *Джон* — В. Андрейченко [6: 35] — англ.; *Клаус* — А.Олехорс [15: 517]; *Роберт* — Морозов [18: 375]; Ганс [ВКР у Вн.] — нім.; *Марчелла* [18: 224] — італ.; *Анжела* — Анька К. [17: 392]; *Алиса* [ВКР у Вн.] — франц.; *Яник* — Васька Станевый [18: 191] — поль; *Абрам* [ВКР у Вн.] — євр.; *Мамед* — Азизов Фахрад [18: 409]; *Мустафа* [17: 377]; *Зураб* — Азизов [16: 379] — араб.; *Саїд* [ВКР у Вн.] — тюрк.

Серед вторинних назв позазаконних елементів засвідчено кілька псевдогінімів: *Анюта* [5: 89] (пор. «Анюта судимостей не имел, но с конца восьмидесятых, несмотря на свой юный возраст (1970 г.р.) принимал весьма активное участие в криминальных делах» [5: 89]); *Лёля* — Тимошин [15: 95].

Деякі особові імена у псевдоніміконі злочинників мають специфічну мотивацію: *Васька* — (мол. Невезуча людина); *Абраша* — (крим.; жарт.-ірон. Єврей); *Дунька* — (мол.; ірон. Дівчина, жінка для задоволення сексуальних потреб [12: 64, 28, 105]); *Алёшка* — «Лакей, деньщик» [3: 44]. Інші функціонують як апелятиви: *жорж* «мошенник», *гришка* «монета вартістю 10 копійок», *максим* «в'язень-жартівник», *тимофій*, «вішальник» [3: 44, 59].

Незначну кількість кримінальних псевдонімів взято від звичайних прізвищ або утворено на зразок прізвищ: *Иванов, Висерман, Кузнецов. Степанов* — Халтурин; *Сидоренко* — Гурьев Кирилл; *Вишневський* — М.Куприков; *Рудерман* — Фридман [15: 45-46, 384, 433]; *Косогорский* — Желваков [15: 46]; *Авдышев* [16: 500]; *Сулима* — Юрий Заковыркин; *Долгов* — В. Минаев [18: 115, 125]; *Гасанов* — Бак [17: 371]; *Хамарук* [6:369].

Деякі псевдоніми сформовані від прізвищ відомих політиків, письменників, літературних персонажів, авторів тощо: *Махно* — Яша Будиев; *Махно* — Павел Кравченко [18: 423, 425]; *Бульба* — А. Вербицький; *Махно* — Толик Логовский; *Биба* — Игорь Викотрович [17: 186, 199, 459]; *Горбачев; Берия; Тайсон* [ВКР у Вн.]; *Фантомас* [17: 377]; *Карабас* — Куливар [16: 392]; *Пушкин* [18: 518]; *Смит* — Станислав Гарисед [6: 30]; *Бельмандо* — Люда В. [17: 392]; *Маврикивна* — Люда В. [Там само]. Проте мотивація цих назв може мати абсолютно інший зміст. Пор. *Махно* — Угол. Неодобр. Бывший вор; человек прекративший преступную деятельность. 2. Угол. Вор, не соблюдающий законы преступного мира. 3. Мол. Неодобр. Человек. Ранее сотруд-

ничавший с милицией [8: 372]; *бульба* — ..3. діал. Картопля [1: 66]; Пушкіним могли називати людину з кучерявим волоссям; *фантомас* — мол. Алкоголік [12: 268].

Зрідка за клички-псевдоніми правили **топоніми**: **ойконім** *Москва* — Игор Зрадеев [5: 16] (пор. «...был судим за изнасилование в России, участвовал в криминальных событиях и в Киев приехал вместе со своей немногочисленной группой...» [5: 137]); **гідронім** *Амур* [15: 272] (пор. *Амур* — река в Вост. Азии [2: 591]); **оронім** *Арарат* — Вартан Симонянс [18: 200] (пор. *Арарат* — самый высокий вулканич. массив Армянского нагорья на В.Турции... [2: 37]); на нашу думку, вторинна назва може мати й інші мотиви: «марка коньяку»; «натяк на національну належність».

Для формування кличок-псевдонімів використовувалася **міфологічна лексика: міфоніми**: *Мара* [ВКР у Вн.] (пор. *мара* — 1. Істота або предмет, що уявляється комусь; привид, примара..; 2. розм. Міфічна істота, найчастіше в образі злої потворної чаклунки... [1: 509]); *Юнона* — Михайловский [18: 518] (пор. *Юнона* — высшее женское божество римского пантеона, древняя италийская богиня [7: 435]); *Циклоп* — Василий Евстрахов [18: 182] (пор. *циклоп* — 1. У давньогрецькій міфології — велетень з одним оком на лобі... [1: 1362]); **біблізоніми**: *Каин* [15: 38] (пор. *Каїн* — 1. За біблійною легендою — син Адама і Єви, який підступно вбив свого брата Авеля. 2. зневажл. Про братовбивця, зрадника, злочинця тощо [1: 410]; пор. *каїн* — крим., мол. Особа, яка скуповує крадені речі [12: 130]); *Ангел* — Александр Аргерт [17: 387] (пор. *ангел* — 1. У релігійному культі — надприродна істота, посланець, вісник Бога... 2. перен. Захисник або заступник; охоронець 3. перен. Про людину (перев. Жінку), що відзначається красою та добрістю, або зробила чи робить кому-небудь щось гарне, приємне [1: 18]); **демонологічна лексика**: *Сатана* — Ставничук [18: 197] (пор. *сатана* — 1. Уявна надприродна істота, яку зображують у вигляді людини з козячими ногами, хвостом і ріжками; є уособлення злого начала.. 2. Уживається як лайливе слово [1: 1104]); *Черт* — Гриша Тертычный [15: 261]; («известный каторжанин, приговоренный к казни, но так и не повешенный»; пор. *чорт* — 1. За упередженими уявленнями — надприродна істота, що втілює в собі зло і має вигляд темношкірої людини з козячими ногами, хвостом і ріжками; . злий дух, нечиста сила, біс, диявол, сатана.. 2. Уживається як лайка.. 3. перен. розм. Хто-небудь умілий, жвавий, меткий, хитрий, сміливий і т. ін. [1: 1382]; пор. *чорт* — 1. крим., мол. Міліціонер. 2. мол. Хлопець, молодий чоловік [12: 293]; *Чорт* — Иван Пятикавый [15: 433]; рецидивіст; *Чертик* — Антон Кузнецов [13:. 77, 79]); *Бесс* [ВКР у Вн.]; пор. *біс* — 1. Уявна надприродна істота, що втілює зло... 2. Уживається як лайка.. [1: 54] (пор. ..*Гнати біса* — 1. крим., тюр. Симулювати психічне захворювання. 2. крим., мол. Брехати, обманювати. 3. крим. Удавати з себе дурня. 4. мол. Говорити дурниці [12: 49]).

У більшості випадків мотиваційна база та семантична структура вторинних назв позазаконних елементів є достатньо прозорими. Однак трапляються іменування, які не відзначаються семантичною ясністю і тому важко, а то й неможливо, встановити їхню етимологію й значеннєве наповнення: *Шифа; Шика* — Спектр [18: 263]; *Триня* — Мацкул [15: 298]; *Кула* — Жора Гориди [18: 152] й ін. Кримінальні клички-псевдоніми виявляють значний ступінь номінаційної подібності з псевдонімами інших розрядів. Вони мають однотипні або схожі мотиви, способи й засоби номінації, структурну організацію. Основні відмінності простежуються на рівні вибору лексем, що піддаються псевдонімізації, та у специфіці вторинних значень прибраних назв. Більшість кличок-псевдонімів відображають особливості діяльності своїх носіїв (*Сонька «Золотая ручка», Одинокий Волк, Чистильщик, Сонник*), сягають жаргонної лексики (*Кент, Атас, ШІмон, Стопар*), вказують на різнонаціональний елемент кримінальних структур (*Мамед, Мустафа, Саїд, Зураб, Клаус, Абраша, Муля, Зяма, Шурик, Алеша* й ін.). Загалом кримінальна псевдонімія минулого століття на території України має російське літературно-мовне підґрунтя. Українських назв зафіксована незначна кількість (*Ігнат, Михась, Гарбуз, Худоба, Манюній, Роботяга*). Однак, кримінальні вторинні назви як окремий розряд класу псевдонімів є цікавим для дослідників з онімної лексики.

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови // Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. — К.-Ірпінь: ВТФ «Перун», 2002. — 1440 с.*
2. Географический энциклопедический словарь. Изд. второе. // Гл. ред. А.Ф. Трешников. — М: Сов. энцикл., 1989. — 591 с*
3. *Горбач О.* Арго в Україні. — Львів: Інститут українознавства імені І. Крип'якевича НАН України, 2006 (Серія «Діалектологічна скриня»). — 686 с*
4. *Желеховський Є., Недшьський С.* Малорусько-німецький словник. — Львів, 1886. — Т.1. — С. 34
5. *Зорина С.* Криминальный Киев. — К.: Школа, 2003. — 286 с.
6. *Кокотюха А., Іребнева Г.* Криминальная Украина. — Харьков: Фолио, 2005. –383 с.
7. Мифологичекий словарь. — Смоленск: «Русич», 2000. — 461с.*
8. *Мокиенко В.М., Никитина Т.Г.* Большой словарь русского жаргона. — СПб: «Норинт», 2007. — 720 с.*
9. Словарь русского языка. Изд. второе, исправленное и дополненное. — М.: «Русский язык», 1984. — Т. 3. — 750 с.*
10. Словник іншомовних слів. Укладачі СМ. Морозов, Л.М. Шкаратута. — К.: Наук. думка, 2002. — 471с.*
11. Словник української мови. — К., 1973. — Т. 4. — С. 348.
12. *Ставицька Л.* Короткий словник жаргонної лексики української мови. — К.: Критика, 2003. — 336 с.*
13. *Стогний К.* Криминал. — Харьков: Фолио, 2005. — 349 с.
14. *Торчинський М.М.* Денотатно-номінативна структура антропонімікону української мови // Наукові праці Кам'янець-Подільського держ. ун-ту: Філолог, науки. — Вип. 15. — Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2007. — Т. І. — С. 146 — 150.
15. *Файтельберг-Бланк В.* Бандитская Одесса. Двойное дно. — М.: Аст-Пресс Книга, 2002. — 448 с.
16. *Файтельберг-Бланк В.* Бандитская Одесса. Кн. 3. Вне закона. — Одесса: Оптимум, 2002. — 512 с.

17. *Файтельберг-Бланк В.* Бандитская Одесса. Кн. 6. Бандиты развитого социализма. — Одесса: Оптимум, 2003. — 480 с.
18. *Файтельберг-Бланк В.* Бандитская Одесса. Кн. 2. Перевертыши. — Одесса: Оптимум, 2001. — 616 с.
19. *Чучка П.П.* Українські псевдоніми: статус, структура і функції // Наукові записки Кіровоградського державного педуніверситету імені В. Винниченка. Серія філолог. науки (мовознавство). — 2001. — Вип. 37. — С. 82 — 83.

Natalia Pavlykivska (Vinnytsja)

ABOUT CRIMINAL PSEUDONYMS

The article deals with the criminal pseudonyms used in Ukraine at the last century. The main motifs and ways of nomination, their structural organization and meanings are analysed; the degree of nominative resemblance with with other categorys of pseudonyms is determined.

Key words: pseudonym, denotat, way of nomination, nominative process, functional load, motif of the nomen, structure, apelative, proprial vocabulary.

Мовна мозаїка

ЧИ ПОТРІБЕН УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ *ЕКЗИТ-ПОЛ?*

На президентських виборах 2010 року українські соціологи також провели підрахунок голосів через опитування виборців на виході з виборчих дільниць. Фахівці, а за ними журналісти та інші верстви населення таке опитування називають запозиченим словом ***екзит-пол***, рідше – ***екзит-пул*** (перше відповідає буквеному, графічному передаванню запозичення, друге – вимові в англійській мові). Хоч це соціологічне дослідження в Україні відбулося вдесяте, його іншомовна назва досі не має в українській мові узвичаєного правильного написання. Як і раніше, у мові преси переважає назва ***екзит-пол***, пор.: ***Екзит-поли*** *майже однаково "вгадали" попередні результати виборів у першому турі; Ніч із неділі на понеділок українські соціологи провели в роботі – оприлюднювали результати* ***екзит-полів*** *першого туру президентських виборів; Директор фонду "Демократичні ініціативи" і "батько* ***екзит-полів***" *Ілько Кучерів запевнив "Україну молоду", що результати* ***екзит-полів*** *суттєво не відрізняються...; Організатори Національного* ***екзит-полу*** *визнають: основною проблемою розбіжностей результатів з іншими* ***екзит-полами*** *є те, що це дослідження проводилося на меншій, ніж хотілося б, кількості дільниць* (Україна молода, 19.01.2010, с. 3). У Великому тлумачному словнику сучасної української мови (головний редактор В.Т. Бусел; 2005, с. 338) її подано з голосним ***у***. Крім розбіжностей у передаванні голосного ці запозичені слова ще й пишуть здебільшого через дефіс, хоч вони не є складними, бо їхні частини не вживають в українській мові як самостійні слова. Саме тому їх правильно писати разом.

Безперечно, українським слухачам і читачам зрозумілішою є словосполука ***опитування виборців на виході з виборчих дільниць***, тому їй і потрібно надавати перевагу в загальному українському вжитку. Із двох чужомовних назв, оформлених за різними способами – ***екзитпол*** і ***екзитпул***, прийнятнішою вважаємо ***екзитпул***, бо вона відбиває звучання цього слова в англійській мові. Її пропонуємо лише для професійного вживання.

Катерина Городенська

УДК 811.161.2'373.7

В'ячеслав Васильченко (м. Київ)

ВІДОБРАЖЕННЯ УКРАЇНСЬКИМИ ОБРЯДОВИМИ ФРАЗЕОЛОГІЗМАМИ СТАТУСНОЇ ЗМІНИ ЗОВНІШНОСТІ ЛЮДИНИ

У статті розглянуто фразеологічні одиниці української мови, що відображають факти статусної зміни зовнішності людини, що виступала або як обрядове переодягання/одягання, або як додавання (вилучення) до зовнішності якихось елементів. В обох випадках ідеться про ритуальні дії, що мають сакральну символіку. Водночас вони виступали для інших свідченням відповідної статусної позиції носія такої зовнішньої ознаки. Складені обрядові номінації, викристалізовані у процесі розвитку мови з вербального плану обряду в одиниці вторинного семіозису — обрядові фразеологізми, маніфестують архетипи обрядової (архаїчної) свідомості.

Ключові слова: *статусна позиція, ритуальні дії, обрядова номінація, обрядовий фразеологізм, архетип, сакральна символіка.*

Для всіх етноутворень у всі періоди їх історичного розвитку архетипним залишається уявлення про зовнішнє відображення певного статусу людини. Український етнос також не виняток: якщо брати, скажімо, верхній одяг, то він ніс інформацію про національну, регіональну, статеву, віковоградаційну, сімейностанову, соціальну, обрядову тощо інформацію про людину. Статусно-семіотичне навантаження мали також головні убори, зачіски, способи стрижки та гоління. Ці архетипні уявлення, що виступають компонентами етнокультури, знайшли своє відображення в українських фразеологізмах. Загалом же, проблематиці "фразеологізм і національна культура" присвячені роботи багатьох дослідників. Зокрема, це праці Л. Скрипник [46], Ф. Медведєва [30], С. Єрмоленко [13], В. Ужченка [Ужченко 50, 51, 52, 53, 54, 55], Д. Ужченка [56], В. Мокієнка [Мокієнко 32, 33, 34, 35, 36], В. Жайворонка [14, 15, 16], Л. Даниленко [9], О. Селіванової [44], В. Коваля [Коваль 19, 20, 21], О. Назаренко [37], Л. Мельник [31], Т. Григоренко [7, 8], М. Філіпчук [59] та інших. Водночас існує

© В.М. ВАСИЛЬЧЕНКО, 2009

потреба у з'ясуванні того, як українські обрядові фразеологізми відображають статусну зміну зовнішності людини. Отже, *актуальність* пропонованої розвідки зумовлена необхідністю етнолінгвістичних розробок у сфері відображення мовними одиницями етнокультурного фону. *Мета дослідження* — визначити, як форма вираження українських обрядових фразеологізмів відображає факти зміни зовнішності людини, пов'язані зі зміною її статусу. *Об'єктом дослідження* обрано українські фразеологізми, що відображають архетипне уявлення "зміна зовнішності людини — зміна її статусу".

Загальновідомо, що в основі сучасних досліджень лінгвоодиниць лежить широке залучення факторів позамовного життя, що перебувають у зв'язках з багатими культурними здобутками народу [59: 1]. Як закономірність серед дослідників сприймається той факт, що останні роки позначені зростанням зацікавленості проблематикою взаємодії таких двох феноменів життєдіяльності людини, якими є мова і культура; до того ж, перша виступає одним з проявів другої. Розуміння мови не як самодостатньої структури, а як складника людської свідомості, що акумулює всі аспекти і прояви перебігу людського життя, сприяло розширенню меж мовознавчих пошуків, які стали здійснюватися у взаємодії з суміжними науковими галузями — філософією, психологією, етнологією, культурологією, при цьому відбулося зміщення акценту з констатаційних тенденцій у вивченні різних мовних явищ і процесів, розгляду їх у статиці на виявлення і дослідження причиново-наслідкових зв'язків між ними, а також на простеження динаміки розвитку мовної системи в цілому [7: 1]. Таке наукове суміжжя відкриває нові горизонти для якомога всебічнішого препарування тих незвіданих інформаційних просторів, куди ще не сягало прискіпливе око дослідника. Справедливість ідеї комплексного підходу до вивчення багатьох історичних об'єктів, у тому числі — й історії мови [62: 18–19], підтверджується очевидною проекцією мовного феномена на культуру етносу, його філософію, історію, психологію, побут, релігію, звичаї, менталітет, художню творчість, етнографію, етнопедагогіку. Ці багатопланові зв'язки лежать у колі дослідницьких інтересів **етнолінгвістики** (від грецьк. ἔθνος — народ, плем'я) — міждисциплінарної науки, яка розглядає мову як творчий продукт її носія (певного етносоціуму), як ключовий компонент і водночас рушій етнокультури [15: 8]. У найзагальнішому розумінні основними проблемами етнолінгвістики виступають пошуки дослідників у когнітивній сфері мовної реалізації (цей напрямок за американською традицією має ще назву "антропологічна лінгвістика"), де розглядаються способи, засоби і форми відображення культурних уявлень носія певної мови про навколишній світ і людину в цьому світі, та комунікативній сфері ("лінгвістична антропологія"), де вивчаються специфічні для певної етноодиниці форми і засоби мовної комунікації.

Друге народження етнолінгвістики має глибоко системний характер у парадигмі розвитку різних сфер сучасних наукових знань.

Останнім часом дослідницька діяльність позначена появою нових напрямків вивчення довколишнього світу: "етногерменевтика", "етноритрика", "етноконотація", "когнітивна етнопсихолінгвістика" "етнічна конфліктологія", "етнічна бібліопсихологія", "етнічна психолінгвістика", "етнографія спілкування", "етнотранслятологія" тощо.

Таким чином, етнолінгвістика як маргінальна галузь мовознавства межує з етнологією, культурологією та психолінгвістикою і спрямована на з'ясування того, як у мові та мовленнєвій діяльності (етнотекстах) відображені етнічна свідомість, менталітет, національний характер, матеріальна та духовна культура народу [45: 148]. З етнолінгвістичного погляду продуктивним моментом у мовознавчих дослідженнях є проекція мовних одиниць на етнокультурне поле. Етнолінгвістика, отже, — це наука про національно-мовне життя [24: 47], це складник українознавства, утвердження якого як філософії національного буття має непересічне значення [12: 14] для стратегій націєтворення та націєствердження.

"Особливість" місця фразеології у процесі виявлення в мові етнічної історично-культурної пам'яті визначається її чітко вираженим антропологічним характером, адже своєю специфічною номінацією фразеологічні одиниці здебільшого охоплюють ті фрагменти дійсності, "які безпосередньо пов'язані з психічними процесами, діяльністю людини, її індивідуально-психологічними особливостями" [40: 7]. Народна фразеологія виступає важливим фрагментом ентномовної картини світу [7: 14]. У ній захована вся багатогранність історичного буття народу, його життя, побут, звичаї, мораль, сила духу, біль і гнів, страждання і надія [26: 1]. Вивчення етносимволіки народних афоризмів можливе шляхом реконструкції глибинного значення, занурення в їхній культурний зміст [59: 15], тому цілком природним є той факт, що багато вчених різних напрямків (етнографи, фольклористи, історики, мовознавці) у своїх дослідженнях апелюють до історико-етимологічного плану фразеологічних одиниць, вбачаючи в ньому цінне фактографічне джерело [33: 5].

Специфіку фразеологічної номінації як процесу вторинного семіосизу складає так зване "переназивання": фразеологічна одиниця постає в результаті образного семантичного переосмислення, що приводить до перенесення відомої вже назви певної реалії на об'єкт семантичного переосмислення. У процесі виникнення ОФ його генотип, що як одиниця первинного семіосизу функціонує у складі обрядового дискурсу, проходить шлях до нової назви семантично переосмисленого денотата, у якого колективна мовна свідомість виявила аналогічні до генотипного денотата образні ознаки, з одного боку, а з іншого, — еволюція мовної свідомості підвела мовну систему до потреби такого вторинного семіосизу. Символьний план певного об'єкта переноситься на зовсім інший об'єкт, у результаті чого цей об'єкт стає символом первинного об'єкта: символіка реалії переноситься на символіку її назви. "Оскільки образність закладена в самій

мові (пор. персоніфіковані вирази: *дощ іде, вода прибуває, роса впала, сльози котяться*), то при кожному новому слововживанні відбувається взаємодія внутрішнього образу і значення як реалізації першого" [59: 12].

Загальновідомо, що основою величезної кількості вірувань і обрядів, що їх знає історія людства, є фізіологічні стадії людського життя, найперше — пов'язані з його переломними моментами: зачаттям, вагітністю, пологами, настанням статевої зрілості, шлюбом та смертю [28: 39]. Неважко помітити, що згадані переломні моменти марковані певними критичними змінами в житті індивіда: для нього закінчується один етап і розпочинається новий, він втрачає одні ознаки і набуває нових, здійснює перехід з одного статусу до іншого. Обряди, що оформлюють і супроводжують такі статусні переходи, називаються les rites de passage (обрядами переходу): у процесі відправи обрядів такого типу "ритуально закріплюється зміна статусу людини, осмислювана у просторових категоріях — як в и х і д з одного локусу... та в х і д до іншого" [43: 31]. Як свідчить О. Івановська, відповідно до українських звичаєвих норм, факти вступу сина або доньки до громади чи перехід їх до нового соціально-вікового стану батьками урочисто відзначалися. Відповідно проводили обряд ініціального характеру, у ході якого парубків в особливий спосіб підстригали, "а дівчатам заплітали косу, щоб їх впізнавали і відповідним чином ставилися до них" [17: 313]. Отже, у процесі відправи обрядів переходу дуже часто набуття нового статусу, що закріплює собою відповідний ритуал (обрядодія), супроводжувалося певними змінами, які відбувалися і в плані зовнішнього вигляду людей, щодо яких такі ритуали відбувалися. Ці зміни полягали в обрядовому: а) переодяганні/одяганні; б) додаванні (вилученні) до зовнішності якихось елементів.

Акт перевдягання, зміни зовнішності в семіотичній системі ритуалу має сакральну символіку: переодягтися означало набути іншого статусу, іншої сутності. Вияви травестування, ритуального перевдягання часто демонструє казковий дискурс. Так, у казці "Летючий корабель" *"А дурень такий став, що його й не впізнаєш: одежа на ньому так і сяє — шапочка золота, а сам такий гарний, що й не сказати"* [11: 100]. Пробувши рік у риб'ячому череві, одягає нову і чисту одежу Іван Голик ("Казка про Івана Голика і його брата" [11: 103]). Те ж саме маємо і в казці "Гайгай": виконавши умови Гайгая ("ні митися, ні стригтися, ні голитися") протягом трьох років, після трьох купелей казковий герой "як убрався у парадне плаття, всі почали казати, що такого хлопця пошукати треба" [57: 183 — 185]). Коли герой повертається після викрадення відьмою, батьки "*взяли ... тоді Івасика в хату, зодягли його, обмили і погодували*" ("Ивасикъ и Вѣдьма" [10: 355]). У цих ритуальних реліктах, відображених казкою, можна вбачати відгомін рекурентного переродження: стара сутність зникає, а нова з'являється. Таке ж саме значення перевдягання мало і в ініціаційному обряді: коли ініціант ритуально народжувався знову, цей факт виражався "в зміні імені,

одягу, в ритуальній стрижці й голінні, тобто в формах реальної зміни зовнішності, що є загальною закономірністю всіх обрядів переходу" [2: 183 — 184]. Отже, у зовнішності учасника обряду з'являвся знак, що свідчив про здобуття нового статусу. Як констатує В. Войтович, травестування (зміна статусу шляхом переодягання чи з використанням інших засобів маскування) ще з епохи первісного родового суспільства використовувалося в найрізноманітніших церемоніях релігійно-магічного характеру; воно виступало суттєвим моментом шлюбнообрядового комплексу та обрядів перехідного циклу [4: 541]. (Пор. щодо цього українську паремію: "*Прибери пня, дай ёму имня — и з нёго буде чоловік*" [58: 493].

Зовнішній вигляд (зокрема характер одягу) вказували і на соціальний чи становий статус людини. Зокрема, дослідниця функціонально-образної системи статусності в українському фольклорі О. Івановська констатує, що для кожного ремісничого цеху були характерні "свої відмінності в одязі, правах та привілеях" [18: 124].

Відповідні зміни у зовнішності можуть свідчити про певні наміри людини щодо зміни свого статусу. Так, скажімо, в українців удова, яка має намір повторно одружитися, надіває червоний очіпок [16: 413]. Словник Грінчека фіксує той факт, що дівчину, яка уже дійшла літ, коли можна виходити заміж (***на стану стати*** "достичь совершеннолѣтія" [47 IV: 196], називали ***дівка у заплітках, дівка в бовтицях*** "взрослая дѣвушка, могущая уже выходить замужъ" [47 I: 387]. Наявність бовтиць і запліток у зовнішності дівчини символізували її готовність до вступу до шлюбу. Як стверджує О. Івановська, "вплетені в коси стрічки виконували знакову функцію: засвідчували соціальний статус неодруженої дівчини і, таким чином, мали привертати увагу неодружених парубків" [18: 151].

Однією з зовнішніх ознак, що свідчила про певний статус людини, була борода. Бороди носили, зокрема, представники духовного сану. Цей факт відображає фразеологізм ***борода як у владики, а сумління як у шибеника*** *у кого* — "про людину з оманливою зовнішністю" [64: 18]. Однак у народному уявленні тільки зовнішні зміни без внутрішньої відповідності не приводять до зміни статусу: *Борода не робить людину мудрою, Борода велика, а розуму мало, В бороді гречка цвіте, а в голові на зяб не орано* [16: 50]. (Пор.: латинське Barba non facit philosophum — "Борода не робить філософом" [1: 7].

Обрядовий фразеологізм ***вирядитися на той світ*** — "померти" ("*Ну що ж, пане доне Луїсе, іншої ради нема — наберіться терпіння та вертайтесь мерщій додому, як не хочете вашмость, аби татко ваш, а мій пан, на той світ не вирядився*") [61: 389] — відображає один з поховальнообрядових канонів, відповідно до якого померлого обмивали та одягали у речі, приготовлені на смерть [48: 206]. Про ці факти знаходимо інформацію в матеріалах П. Чубинського: "*Умершего обмывают и потом одевают в лучшую праздничную одежду*" [63: 191]. Пор. і уривок з історичного роману: *У корсті — князь Добромир, споряджений у*

далеку дорогу. На ньому — біла сорочка з вишивкою, широкий князівський пояс, оздоблений золотими бляшками, такі ж білі, як і сорочка, штани, заправлені в м'які юхтові чоботи" [27: 124]. Отже, "вирядитися на той світ" — первісно означало одягти спеціальний наряд, одяг, спеціально визначений для проведення поховального обряду — "на смерть". Ще й дотепер люди літнього віку (особливо жінки) зберігають "комплект" відповідного одягу для останнього на цьому світі обряду, який продовжують називати "на смерть".

Близькою за походженням виступає ФО ***скоро лапті сплетуть, скоро будуть лапті*** "скоро хтось помре" [55: 161], внутрішня форма яких відображає ритуал взування померлого (Пор. "*Як умре чоловик, то його обмивають и кладуть на його все те, в чим ходив. На ноги надивають ёму постоли, а на голову шапку*" [63: 197].

Пришивати / пришити квітку (*кому*). Цей фразеологізм має значення "давати клички кому-небудь, ображати кого-небудь в'їдливими репліками, дошкульними словами". — *Колісник, червоний як стиглий кавун або печений рак, знай пришивав квітки то тому, то другому, перекидаючи чарку за чаркою* (Мирний) [60: 702]. Своєю появою ця фразема, на думку відомого українського фразеолога Л. Скрипник, завдячує весільному обрядові [46: 176]. У системі шлюбного обрядокомплексу ритуал "пришивати квітку" символізував перехід парубка до пошлюбленого стану: *"Ой дай, мати, голку / И ниточку шовку / Пришити квиточку / К зеленому барвіночку, / И к квитци, и к китайци, И к Ивановий шапци"* [63: 114]. У пісенній партії молодого наводяться ознаки, що з'являються в зовнішньому вигляді нареченої і нареченого, які свідчать про набуття нового статусу: *"Піду з села, зараз оженюся; / Мени, дивко, та прышыють квитку, — / Тебе, дивко, завертять в намитку"* [38: 15]; *"Мені ж, парню, та й пришиють квітку, / Тобі ж бабську надінуть намітку"* [16: 280].

Відповідно до "Словаря..." Б. Грінченка, квітка виступає як багатофункціональна реалема. Зокрема це: "2) мн. Вѣнокъ изъ искусственныхъ цвѣтовъ, который носитъ дѣвушка, преимущественно просватанная. 3) Цвѣтной бантъ, пришиваемый къ шапкѣ на свадьбѣ жениху и боярам (підкреслення наше. — *В.В.*). *Беруть шапки у бояр і пришивають квітки, співають так само, як і тоді, коли пришивають квітку молодому...* Переносно: ***квітку пришити*** *(кому)*. Осмѣять кого острымъ словцомъ, мѣткимъ отвѣтом и пр. *Се така, що кожному квітку пришиє*. Эта каждаго осмѣтъ. (Уміла) *квітку хоть кому пришити, хитро насміяться*. 4) Букетикъ изъ калины или цвѣтовъ, подносимый на крестинахъ повивальной бабкой гостямъ [47 (II): 233].

Отже, *весільна квітка* являє собою червону стрічку з барвінком; її в супроводі весільних пісень пришивають до шапки молодому і боярам. Ця обрядодія виступила тим мотиваційним тлом, на основі якого з'явився усталений вислів ***пришити квітку*** — "висміяти кого-небудь гострим слівцем, влучною відповіддю і т. ін." [16: 280]. Іронічний компонент значення згаданого вислову пов'язаний з особливістю прове-

дення цього "пришивального" ритуалу: оскільки наречений був представником чужого роду (зазвичай він приходив "з-за Дунаю" (так називали будь-яку ріку, що в уявленні архаїчної спільноти виступала архетипною межею між двома світами), з чужої землі, ворожої, неосвоєної території, де усе, за віруваннями, не так, інакше, ніж у роді молодої), у процесі відправи ритуалу пришивання квітки наречена разом зі своїм почтом глузували, насміхалися з прибулих.

Фразеологізми ***пов'язати хустку, подавати хустки*** мають значення "давати згоду на одруження (при сватанні)" [16: 627]. У системі українського народного світогляду хустка (хустина) символізувала прихильність, любов; перехід до іншого соціального стану; вірність у коханні; прощання, скорботу; матір; квітучу душу українки [48: 234]. У межах шлюбного обрядокомплексу вона виступає "атрибутом весільної обрядодії заручин; а в самому весільному ритуалі — ознакою заміжньої жінки" [16: 627]. У процесі відправи ритуалу сватання дівчина перев'язує руку парубкові хусткою, що символізувало її згоду стати його дружиною. Про це йдеться в народній пісні: "*Ой, маю я одну хустку та їй нема року, А то буде миленькому на осінь до боку*" [5: 501 — 502]. Матеріали П. Чубинського засвідчують обрядове обдарування хустками усіх представників роду молодого:*"Мать невесты (иногда сама невеста) дает хустки отцу и матери жениха, его крестному отцу, тетке, братовой жене, одним словом, всем его* (молодого — *В.В.) наличным родным по родовому старшенству"* [63: 92]. Хустка (як і рушник) виступає обрядовим засобом єднання молодої і молодого, яке відбувається у процесі благословення:*"Дружко берет платок (хустку) и велит молодому и молодой взяться за него руками. В одну руку он берет палку и поднимая ее вверх говорит: — Боже, господару домовий, просимо благословення раз, и в другий раз, и в третий"* [63: 90].

Виникнення фразеологізму ***покривати/покрити голову (косу),*** *етн., заст.* — "Одружуватися з ким-небудь (про дівчину, жінку)" (*Ховайся, ховайся, дівчино! Час тобі скидати квітки та покривати голову хусткою* (Н.-Лев.) [60: 667] пов'язане з найдраматичнішим шлюбним ритуалом — розплітанням коси та покриванням голови молодої намітkою і очіпком[1], що символізувало „перехід нареченої у стан заміжньої

[1] Намітка і очіпок — це зовнішні символи одруженої жінки. Намітка — головний атрибут ритуалу покриття голови молодої під час весілля. Її приносить з комори мати молодої. Дівчина, демонструючи небажання покриватися, плаче та тричі ритуально скидає намітку з голови. І лише потім підкоряється своїй долі. Намітка являє собою біле полотнище, вишите з обох кінців червоними нитками. Очіпок — головний убір заміжньої жінки, під який вона ховала своє волосся. Він "має форму циліндричної шапочки з плескатим дном, а на задній частині, що приходиться на потилицю, має розтин на шнурівці. Одягнувши на голову очіпок, жінка стягає його ззаду шнурком і зав'язує, а тому він щільно прилягає до голови і волосся з-під нього не випадає" [5: 504 — 506)]. (Пор.: ***завивання, завивайло, завивало*** –"бѣлая **намітка** или вообще кисея, которой повязывают новобрачную поверхъ очіпка" *Ой білеє завивайло да вічнеє покривайло* [47 (II): 15]); ***завивати*** 3) То же, что и **покривати**, **покрити** ново-

жінки" [22: 50], "певною мірою — у підлегле становище" [39: 198], адже дівчина назавжди прощається з попереднім своїм (неодруженим) станом і переходить до іншого: *„Ой приданче-коханче, / Да познай свою дочку; / Вчора була у виночку, / А тепер в серпаночку"* [63: 179]. А це означало автоматичний перехід до чужого (ворожого) роду — великі зміни у житті: нове місце мешкання, нові звичаї-порядки, нове оточення. Практично відбувалось знищення попередньої особистості і народження нової — у цьому відчувається відгомін ідей ініціаційного обрядокомплексу. Факт розриву нареченої з її попереднім життям (статусом) засвідчує один зі шлюбних ритуалів: забираючи молоду до себе, молодий тричі обходить віз і кожного разу легенько б'є її по спині батогом чи палицею і примовляє: *"Кидай батькови норови та бери мои"* [63: 174]. Ці шлюбнообрядові ремінісценції вміщує казковий дискурс: "*От тоді вже вона покинула свої зміївські норови та й почала хороше жити з чоловіком*" ("Казка про Івана Голика і його брата" [11: 114]).

Як відомо, шлюбні обряди відповідно до народних звичаїв відправлялися в чітко визначений час. Одним з таких періодів була Покрова[2]. Вона розпочинала сезон сватань та весіль. Тому дівчата, що прагнули вийти заміж, зверталися до покровительки шлюбу зі своєрідною молитвою: "*Свята мати, Покровонько, накрий мою головоньку, хоч ганчіркою, аби не зісталася дівкою*" [5: 456], *Святая Покрівонько, покрий мені голівоньку*, *Святая Покрівонько, покрий землю листочком, а голівоньку платочком*, *Святая Покрівонько, покрий мені голівоньку: не стёнжкою, не квіткою, а чесною наміткою*, *Святая Покрівонько, покрий мені голівоньку: хоч ганчіркою, аби я була жінкою*, *Покрів моя, Покровонько, покрий мою головоньку* [58: 62]. Це ж самі інтенції знаходимо у весільних піснях, де дівчина просить: "*Свьято Покровонько! Покрий головоньку"* [25: 48], *Покровонько, Покровонько! Покрий мені головоньку, Щоб я жінкою була, Щоб мені весело жилось З чоловіком молоденьким, З дитятком веселеньким..."* [65: 136]. Відповідно до матеріалів "Словаря..." Б. Грінченка, ***покривати молоду*** — "въ свадебномъ обряде: надѣвать на голову новобрачной уборъ замужней женщины, — это происходитъ въ воскресенье; въ понедѣльникъ иногда еще покрываетъ новобрачную въ церкви священникъ" "поэтому покривати косу значитъ выходить замужъ": *Я ж не буду, козаченьку, коси покривать* [47 III: 277] (пор.: "**Накривати**... 2) обычай: покрывать, покрыть голову новобрачной или утратившей дѣвство": *Вже ж Тетяна не дівочка, вже накрита голівочка* [47 (II): 496].

брачную, а также дѣвушку, имѣющую ребенка. Переносно: покрити дівчину "обольстить дѣвушку" [47 II: 15 — 16]; ***завиватися*** 3) То-же, что **покриватися** (новобрачной), а покритися з ким "быть обольщенной кѣмъ (о дѣвушкѣ)" [47 II: 16].

[2] Свято Покрови Пресвятої Богородиці (Покрови, Святої Покрови) відзначається чотирнадцятого жовтня.

Як вінок був статусною ознакою в зовнішності неодруженої дівчини, так чепець, кибалка, очіпок, серпанок тощо свідчили про перебування їх власниць у шлюбі. (Пор. вербалізовані концепти народного світогляду *"Дівки вінки погубили, молодиці — кибалиці"* [16: 281]. У словнику Грінченка лексема *вінок* подається як "дѣвство, дѣвственность" [47 (I): 239]. Відповідне смислове спрямування мають фразеологізми ***збавити, розвити вінець*** "лишить дѣвственности" [47 (I): 238] та ***загубити вінок*** "потерять дѣвственность" (*Удівонька свою дочку била: де ти, дочко, вінок загубила?* [47 I: 239].

Тексти пісенного фольклору вміщують цілий "арсенал" засобів обрядового покривання голови нареченої: *"Он глянь на поріг, діво, несуть твоє діло: чіпчичок, кибалочку на твою головочку"* [47 II: 236] *"Да розплелы кисоньку мени. / Як розплиталы — порвалы, / Пид очипок клалы — помялы / И пид серпанок сховалы"* [29: 145] *"Русую косоньку под чепець. / Под чепець клала-зломала, / Под серпанок сховала"* [63: 175].

Як свідчать перші дослідження шлюбного обряду, прощання з дівоцтвом мало дві основні форми, що були властиві не тільки східнослов'янській, але й спільнослов'янській шлюбній традиції. Зокрема, це: прощання нареченої з її дівочим головним убором (вінком) і розплетення коси. Обидві обрядодії добре відомі обрядовій практиці, а також фольклору росіян, українців, чехів, поляків [23: 112]. Про прощання нареченої з вінком йдеться у весільній пісні: *"Носы, носы, дытя мое, / Сей виночок да до вечора; / Увечери дружкам оддасы: / Воны твій виночок розивьють, / Воны тоби, дитя мое, жалю завдадуть"* [38: 138].

Реалемі "коса" в системі української етносимволіки відповідає значення "дівоча краса і честь", тому вислови "розплести дівочу косу" або "зав'язати косу" одержують значення "позбавити/позбавитися дівоцтва, стати заміжньою" [7: 12]: *"Ой крикнула гусенька на мори, / Заспивала сванечка у поли, / Почула Маруся у комори. / — Ой батеньку ридний, висти йдут, / Уже мою кисоньку розплетут"* [63: 134], *"Да розплелы кисоньку мени. / Як розплиталы — порвалы, / Пид очипок клалы — помялы / И пид серпанок сховалы"* [29: 145]. У Закарпатті косу нареченої не розплітають, а відтинають (відрубують) [63: 165]: "*Приїхали паничи, / Взяли косу під мечи; / Посікли, порубали, / Під рубойку*[3] *сховали*" [25: 155].

Після ритуалів розплетення (відтинання) коси та покривання нареченої вона набувала статусу жінки, відповідно до якого починала жити за належними нормами поведінки, про що свідчило, зокрема, і її вбрання: волосся одруженої жінки повинне було бути зібраним у жмут, а голова — запнута хусткою або одягнена в очіпок. З'являтися

[3] Слово "рубойка" — зменшене від "рубка" — "тонкий полотняний платок" [25: 173]. Відповідно до українських міфологічних уявлень "хустка позначала перехід дівчини під владу чоловіка" [4: 573].

на людях без них вважалося непристойним [39: 176]. Згідно з народними віруваннями, жінка не повинна "світити волоссям проти праведного сонця", тому навіть пізніше (вже у християнські часи) у церкві вона завжди стояла з покритою головою [14: 49 — 51]. Цінні свідчення щодо цього наводить Т. Рильський: "Дело в том, что замужней женщине не подобает *свитыть волосьям*. Я помню случай, когда семилетний мальчик, играя, сбросил *очипок* замужней женщины в обществе. Женщина расплакалась от огорчения, что он заставил ее, честную женщину, «*свитыть волосьям*». Я помню, как напрасны были когда-то мои заботы утешить гнев одной женщины на другую ввиду главным образом того, что эта последняя ее *розчипчыла*. В цикле песен, насмехающихся над разнузданностью жены и покорностью по отношению к ней мужа, есть такая:

Ой, пыла, пыла, чипця згубыла,
Прыйшла додому, ще й мужа была [42: 34 — 35].

Глибока символіка покривання голови відобразилась і в народних віруваннях-прикметах: *"Як приснiться жинци, що очипка загубила, чоловик умре"* [63: 190].

Таке ж саме значення має і фразеологізм ***зав'язати голову*** — "выдти замужъ": *Зав'язала головоньку, — не розв'яжу довіку* [47 II: 23].

Коли дієслово у фразеологізмі ***покривати/покрити косу*** виступає у формі тільки доконаного виду, він має значення "стати покриткою" (*Прийшли вісті недобрії — В поход затрубили. Пішов москаль в Туреччину; Катрусю накрили. Незчулася та байдуже, Що коса покрита: За милого, як співати, Любо й потужити* (Шевч.) [60: 667]. Зрозуміло, що походження його стоїть поза системою шлюбного обрядокомплексу, однак світоглядна ідея "зміна зовнішності — зміна статусу" у ньому реалізується так само, як і в формально і архетипно спорідненому весільному фразеологізмі. Як засвідчено у Словнику Грінченка, "**покривають**, **скривають** также дѣвушку, лишившуюся невинности" [47 III: 277]. Звідси і назва для такої дівчини — *покритка*: "дѣвушка, лишившаяся невинности, родившая ребенка". *То покритка попід тинню з байстрям шкандибає* [47 III: 278]. За свідченнями Олекси Воропая, для дівчат усіх слов'янських народів ходити з непокритою головою було ознакою честі. Коли ж якась дівчина втрачала честь, вона мусила покривати голову хусткою (звідси "покритка"). У часи України-Русі існував звичай: коли хлопець накидав на голову дівчині намітку, то вона ставала йому дружиною [5: 484 — 485].

Обидві фраземи відображають факти, які фіксують зміну дівчиною статусної позиції, однак у першому випадку така зміна легалізована соціумом, вона є системним явищем; у другому ж зміна зовнішності дівчини виступає символом осуду з боку соціуму факту порушення нею суспільних традиційних норм, родових звичаєвих канонів. У старому українському селі, як свідчить В. Жайворонок, таких дівчат публічно обстригали, що було покаранням за вчинений переступ, тому їх називали ще *стригами*. Стригам забороняли ходити з

відкритим волоссям, тому вони мусили покривати голови хусткою. Обряд публічного покарання покритки-стриги описує у своєму творі Панас Мирний: "Вона непутня виходила заміж. Пан і люди присудили обстригти її, обмазати дьогтем і обтикати пір'ям, — так і водили голу по селу" [16: 462 — 463]. Отже, архетипна ідея "зміна зовнішності — зміна статусної позиції" лежить в основі обох розглянутих етнофразем. Загалом же, обрядова модель "зміна зовнішності — зміна статусу" також виявлялася і в системі покарань. Вище згадувалося про покарання дівчат-покриток (стриг). Одружених жінок за стрибання в гречку карали шляхом відтинання пелени. Сталий вислів ***відтяти пелену*** Б. Грінченко тлумачить як "отрѣзать подолъ — наказаніе женщинѣ за прелюбодѣяніе" *А з Марсом чи давно піймавши, Вулкан їй пелену відтяв?* [47 І: 231]. У середовищі українських кобзарів існував покаральний обряд "зламати кобзу": коли якийсь кобзар опинявся серед зрадників корпоративних інтересів чи законів, над ним ламали кобзу, позбавляючи таким чином кобзи як ознаки належності до кобзарів і, відповідно, кобзарського статусу. Отже, ***зламати кобзу*** — покарати відлученням від певної організації, спілки, позбавленням статусу її члена.

Жартівливим покаранням для парубків та дівчат, що не одружилися у М'ясниці, було обрядове прив'язування колодки, позбутися якої можна було, лише відкупившись грішми або горілкою. Спочатку така обрядова колодка являла собою "брусся з дірками для рук і ніг, пізніше його замінили стрічками з квітками, які чіпляли і парубкам і дівчатам" [16: 301]. З цим обрядом пов'язаний вислів ***справляти колодія*** ("бенкетувати на одержані гроші за відчеплену колодку"), що, на думку дослідників, дійшов до нас ще з дохристиянських часів. Колодку як символ "неодруженості" парубка *прив'язували*, її *волочили*, *водили*, *качали*, *тягали*, *купували*, *повертали*, *виправляли*, *віддавали* у різних регіонах України. Відомий цей звичай і в інших слов'янських народів, що дає підстави В. Ужченку робити висновок про його давність ("дохристиянські часи"), а також і про давність самого вислову [55: 225 — 226].

У фразеологізмах ***краяти ремені зі шкіри*** — "нещадно бити, жорстоко карати" (*Вислуховував [отаман] мовчки такі речі, такі слова, за одного з котрих давніше ремені би зі шкіри краяв* (Хотк.) [60: 395] та ***паси дерти*** — "карати, жорстоко бити" (*Верещала (баба коляду) як би з неї хто паси дер* (В. Стефаник) [49: 277], як ми схильні вважати, закодовано інформацію про (лімінальний) етап ініціаційного[4] обряду.

---

[4] Обрядом ініціації (від лат. initiatio — "здійснення таїнств, посвячення") — називають один з видів обрядів переходу; цим же терміном позначають і ритуал, що оформлює цей перехід. За допомогою обрядів цієї групи у первісному соціумі здійснювали закріплення переходу індивіда (групи індивідів) до нової соціальної категорії, а також одержання нового статусу. Вперше обряди переходу (les rites de passage) виділені А. ван Геннепом (Див.: [6]). Реконструкцію обряду ініціації на українському ґрунті у загальнослов'янському контексті здійснив етнолог В. Балушок (Див.: [2]).

Як відомо, під час проведення ініціації посвячуваного юнака в сакральному лісі піддавали страшним фізичним тортурам-випробуванням. Це могло бути обрізання, відтинання пальця, вирізання шматків шкіри, інші ушкодження тіла. Посвячуваного морили голодом і спрагою, або ж навпаки — напували напоями наркотичного характеру. Його могли піддавати символічній німоті чи символічному осліпленню. Такі маніпуляції з фізичною сутністю юнака ввергали його у специфічний стан забуття, що для посвячуваного нічим не відрізнявся від смерті. В усякому разі, ініціант був переконаний, що він пережив справжню смерть і народився новою істотою, минулого і рідних для якої не існувало. Відгомін ритуальних випробувань знаходимо у казці (здебільшого чарівній), яка, на думку В. Проппа, "зберегла не тільки сліди уявлень про смерть, але й сліди колись дуже поширеного обряду, тісно пов'язаного з цими уявленнями, а саме обряду посвячення юнацтва при настанні статевої зрілості... Цей обряд настільки тісно пов'язаний з уявленнями про смерть, що одне без іншого не може бути розглянуто" [41: 37]. Український казковий дискурс свідчить на користь цього: "*Коли лізе дідок маленький, а борода на сажень волочиться. Як ухопив Вернидуба за чуба та й почепив на гвіздок. А сам усе, що було наварене, виїв, випив, у Вернидуба із спини ремінь шкіри видрав та й подався*" [57: 77].

Отже, в результаті проходження обряду людина одержує новий (інший) статус. Як свідчать проведені спостереження, у фразеологічній системі української мови наявні фразеологічні одиниці, що відображають факти статусної зміни зовнішності людини. Така зміна виступала або як обрядове переодягання/одягання, або як додавання (вилучення) до зовнішності якихось елементів. В обох випадках ідеться про ритуальні дії, що мають сакральну символіку. Водночас вони виступали для інших свідченням відповідної статусної позиції носія такої зовнішньої ознаки. Складені обрядові номінації, викристалізовані у процесі розвитку мови з вербального плану обряду в одиниці вторинного семіозису — обрядові фразеологізми, маніфестують архетипи обрядової (архаїчної) свідомості. Міцний зв'язок етнографізмів (етнофразем) з найголовнішими сферами етнокультури (побутовою та обрядовою) робить значно обсяговішим наукове значення результатів таких досліджень, оскільки вони створюють передумови для більш загальних резюмувань про джерела та багатопланові і багаторівневі характеристики матеріальної і духовної культури, а також етнічного світогляду (світовідчуття, світосприйняття). Наведені факти засвідчують безсумнівну перспективність розроблюваної тематики.

1. 500 крилатих висловів. Тексти. Латино-український словник + англійські, німецькі, французькі, іспанські відповідники / Литвинов В. Д., Скорина Л. П. — К., 1993. — 320 с.
2. *Балушок В.Г.* Обряди ініціацій українців та давніх слов'ян. — Львів; Нью-Йорк, 1998. — 216 с.

3. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. — К.; Ірпінь, 2003. — 1440 с.
4. *Войтович В.М.* Українська міфологія. — К., 2002. — 664 с.
5. *Воропай О.* Звичаї нашого народу. Етнографічний нарис. — К., 1993. — 590 с.
6. *Геннеп А.* Обряды перехода. Систематическое изучение обрядов. — М., 1999. — 198 с.
7. *Григоренко Т.В.* Етнографічна лексика і фразеологія у складі української літературної мови: автореф. дис. ...канд. філол. наук. — К., 2005. — 19 с.
8. *Григоренко Т.В.* Етнокультурна реконструкція фразеології // Наука і сучасність. Зб. наук. праць Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. — К., 2004. — С. 197 — 203.
9. *Даниленко Л.І.* Національно-культурні особливості семантики чеських фразеологізмів: : автореф. дис. ...канд. філол. наук. — К, 1997. — 18 с.
10. *Драгоманов М.* Малорусские народные предания и рассказы / Свод М. Драгоманова. — К., 1876. — XXV, 436 с.
11. Українські народні казки: Для мол. та серед. шк. віку. — К., 1992. — 415 с.
12. *Єрмоленко С.Я.* Передмова // Історія української мови: Хрестоматія / Упорядники С.Я.Єрмоленко, А.К. Мойсієнко. — К., 1996. — С. 3 — 15.
13. *Єрмоленко С.Я.* Фольклор і літературна мова. — К., 1987. — 245 с.
14. *Жайворонок В.В.* Українська етнолінгвістика: деякі аспекти досліджень // Мовознавство. — 2001. — № 5. — С. 48-63.
15. *Жайворонок В.В.* Українська етнолінгвістика: Нариси. — К., 2007. — 262 с.
16. *Жайворонок В.* Знаки української етнокультури: Словник-довідник. — К., 2006. — 703 с.
17. *Івановська О.П.* Суб'єктно-образна система фольклору: категоріальний аспект: дис. ...д-ра філол. наук. — К., 2007. — 428 с
18. *Івановська О.П.* Український фольклор як функціонально-образна система суб'єктності. Монографія. — К., 2005. — 228 с.
19. *Коваль В.И.* Восточнославянская этнофразеология: деривация, семантика, происхождение. — Гомель, 1998. — 213 с.
20. *Коваль В.* Украинская этнофразеология: проблемы интерпретации // Мовознавство: Доп. та повідомл. IV Міжнар. конгр. україністів / Відп. ред. В. Німчук. — К., 2002. — С. 193 — 196.
21. *Коваль У.І.* Народныя ўяўленні, павер'і і прыкметы: Даведнік па ўсходнеславянскай міфалогіі. — Гомель, 1995. — 180 с.
22. К*озяр С.* Українська родинна обрядовість. Віхи людської долі: весілля, похорон. — Хмельницький, 2000. — 75 с.
23. *Колесницкая И.М., Телегина Л.М.* Коса и кра́сота в свадебном фольклоре восточных славян // Фольклор и этнография: Связи фольклора с древними представлениями и обрядами. — Л., 1977. — С. 112 — 122.
24. *Кононенко В.* Етнологічні засади вивчення української мови // Українська мова в освіті. — Івано-Франківськ, 2000. — С. 43 — 56.
25. *Лозинський Й.І.* Українське весілля. — К., 1992. — 175 с.
26. *Майборода О.А.* Українська фразеологія як джерело народознавства: автореф. дис. ... канд. філол. наук. — Харків, 2002. — 18 с.
27. *Малик В.К.* Князь Кий: Роман. — К., 1982. — 270 с.
28. *Малиновский Б.* Магия, наука и религия. — М., 1998. — 304 с.
29. *Маркевич Н.А.* Обычаи, поверья, кухня и напитки малороссиян // Українці: народні вірування, повір'я, демонологія. — К., 1992. — С. 52 — 169.
30. *Медведєв Ф.П.* Українська фразеологія: Чому ми так говоримо. — Харків, 1978. — 231 с.
31. *Мельник Л.В.* Культурно-національна конотація українських фразеологізмів : автореф. дис. ...канд. філол. наук. — Луганськ, 2001. — 19 с.
32. *Мокиенко В.М.* Образы русской речи: Историко-этимологические очерки фразеологии. — Изд. 2, испр. — М., 2007. — 464 с.
33. *Мокиенко В.М.* От автора // Бирих А.К., Мокиенко В.М., Степанова Л.И. Словарь русской фразеологии. Историко-этимологический справочник. — СПб., 1999. — С. 5 — 14.

34. *Мокиенко В.М.* Семантическая концепция Б. А. Ларина и историко-этимологическая реконструкция фразеологии // Актуальные проблемы вербальной коммуникации: язык и общество: Сборник научных трудов. — К., 2004. — С. 459 — 470.
35. *Мокиенко В.М.* Славянская фразеология. — М., 1989. — 287 с.
36. *Мокієнко В.* Українська етнофразеологія в загальнослов'янському висвітленні // Мовознавство: Доп. та повідомл. IV Міжнар. конгр. україністів / Відп. ред. В. Німчук. — К., 2002. — С. 379 — 385.
37. *Назаренко О.В.* Українська фразеологія як вираження національного менталітету : автореф. дис. ...канд. філол. наук. — Дніпропетровськ, 2001. — 18 с.
38. Народные южнорусские песни. Издание Амвросия Метлинского. — К., 1854. — 472 с.
39. *Пономарьов А.П.* Сімейні звичаї і обряди // Українська минувшина: Ілюстрований етнографічний довідник / А.П. Пономарьов, Л.Ф. Артюх, Т.В. Косміна та ін. — К., 1993. — С. 166 — 181.
40. *Прадід Ю.Ф.* Проблеми фразеологічної ідеографії (на матеріалі укр. і рос. мов): автореф. дис. ...д-ра філол. наук. — Дніпропетровськ, 1997. — 50 с.
41. *Пропп В. Я.* Исторические корни волшебной сказки. — М., 2000. — 336 с.
42. *Рыльский Ф.Р.* К изучению украинского народного мировоззрения // Українці: народні вірування, повір'я, демонологія. — К., 1992. — С. 25 — 51.
43. *Седакова О.А.* Поэтика обряда. Погребальная обрядность восточных и южных славян. — М., 2004. — 319 с.
44. *Селіванова О.* Нариси з української фразеології (психокогнітивний та етнокультурний аспекти): Монографія. — К. — Черкаси, 2004. — 376 с.
45. *Селіванова О.* Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. — Полтава, 2006. — 716 с.
46. *Скрипник Л.Г.* Фразеологія української мови. — К., 1973. — 280 с.
47. Словарь української мови. Зібрала ред. журн. "Киевская старина". Упорядкував з додатком власного матеріалу Борис Грінченко: У4 тт. — К., 1996 — 1997.
48. Словник символів культури України / За загальною редакцією В.П. Коцура, О.І. Потапенка, М.К. Дмитренка. — К., 2002. — 260 с.
49. Словник українських ідіом. Уклав Удовиченко Г. М. — К., 1968. — 464 с.
50. *Ужченко В.Д.* Весільні фразеологізми // Укр. мова і л-ра в шк. — 1991. — № 5. — С. 86 — 88.
51. *Ужченко В.Д.* Історико-лінгвістичний аспект формування української фразеології : автореф. дис. ...д-ра філол. наук. — Дніпропетровськ, 1994. — 34 с.
52. *Ужченко В.Д.* Народження і життя фразеологізму. — К., 1988. — 279 с.
53. *Ужченко В.Д.* Образи рідної мови. — Луганськ, 1999. — 215 с.
54. *Ужченко В.Д.* Східноукраїнська фразеологія: Монографія. — Луганськ, 2003. — 262 с.
55. *Ужченко В.Д., Ужченко Д.В.* Фразеологія сучасної української мови. — Луганськ, 2005. — 400 с.
56. *Ужченко Д.В.* Семантика українських зоофразеологізмів в етнокультурному висвітленні: автореф. дис. ...канд. філол. наук. — Харків, 2000. — 18 с.
57. Українські народні казки: Для мол. та серед. шк. віку / Упоряд. та передм. Л.Ф. Дунаєвської. — К., 1990. — 271 с.
58. Українські приказки, прислів'я і таке інше. Уклав М. Номис / Упоряд., приміт. та вступна ст. М.М. Пазяка. — К., 1993. — 768 с.
59. *Філіпчук М.В.* Етносимволіка мовних одиниць в українському обрядовому дискурсі: автореф. дис. ...канд. філол. наук. — К., 2007. — 20 с.
60. Фразеологічний словник української мови: У 2 кн. — К., 1993. — 980 с.
61. Фразеологія перекладів Миколи Лукаша: Словник-довідник / Уклали О.І. Скопненко, Т.В. Цимбалюк. — К., 2002. — 735 с.
62. *Царук О.* Українська мова серед інших слов'янських: етнологічні та граматичні параметри: Монографія. — Дніпропетровськ, 1998. — 324 с.
63. *Чубинський П.* Мудрість віків: українське народознавство у творчій спадщині Павла Чубинського: У 2 кн. / С.К. Горкавий, Ю.О. Іванченко (упоряд). — К., 1995. — Кн. 2. — 224 с.

64. *Юрченко О.С., Івченко А.О.* Словник стійких народних порівнянь. — Харків, 1993. — 176 с.
65. *Орел Л.* Україна в обрядах на межі тисячоліть. — К., 2001. — 280 с.

Vyacheslav Vasylchenko (Kyiv)

STATUS CHANGING OF HUMAN'S EXTERIOR AND ITS REFLECTION BY UKRAINIAN CEREMONIAL PHRASEOLOGICAL UNITS

In the article phraseology units of the Ukrainian language which represent the facts of status changing of human's exterior which came forward or as ceremonial changing clothes/dressing, or as adding (exception) to the exterior of some elements. Speech goes in both cases about sacral actions which have sacred symbolism. At the same time they came forward for other the evidence of the proper status position of carrier of such external sign. Ceremonial nominations, which are formed in the process of development of language from the verbal plan of ceremony in units of second semiosis — ceremonial phraseological units, are made, archetype of ceremonial (archaic) consciousness demonstrate.

Key words: status position, sacral actions, ceremonial nomination, ceremonial phraseological unit, archetype, sacral symbolism.

Мовна мозаїка

НАВКОЛО НАС *ІНШІ* ЧИ *ОТОЧУЮЧІ*?

Пасажирів застерігають: *"Ви можете травмувати оточуючих!"* або *"Не заважайте оточуючим!"*. У рекламі звучить: *"Хворих на псоріаз уникають оточуючі"; "Оточуючі уникають спілкування з ними"*. Хто ж ці оточуючі? Звичайно ж, люди. У різних контекстах вони мають конкретизовані найменування. У транспорті – це пасажири. Тому згадані застереження повинні звучати так: "*Ви можете травмувати* ***інших*** *пасажирів!", "Не заважайте* ***іншим*** *пасажирам!*". Контактів із хворими, особливо з інфекційними недугами, уникають здорові люди, які оточують їх. В українській мові цих людей називають оточенням. У рекламі природно б звучало: *"Хворих на псоріаз уникає* ***оточення****"; "****Оточення*** *уникає спілкування з ними*".

Отже, замість ***оточуючі***, що є буквальним перекладом російського ***окружающие***, в українській мові правильно вживати ***інші*** (люди, чоловіки, жінки, пасажири) або ***оточення***.

Катерина Городенська

УДК 81’272.6:811.161.2

Тетяна Стасюк (м. Дніпропетровськ)

ТЕХНОЛОГІЇ МОВНОГО ВПЛИВУ ЯК КОМПОНЕНТ СУЧАСНОЇ КОМУНІКАЦІЇ

У статті здійснено онтологічний аналіз мовного впливу; визначено істотні ознаки технологій сугестії та переконання; встановлено залежність ефективності мовного впливу від рівня мовної свідомості реципієнта; проаналізовано деякі механізми впливу мовних структур на реципієнта; визначено поняття «метамови».

Ключові слова: *типи мовного впливу, моделі метамови.*

Мова впорядковує будь-яку інформацію й надає їй структури згідно з соціально нормованими формами — образними еталонами-стереотипами. Сприйняття й усвідомлення світу зумовлене культурою наших предків, їхнім досвідом, їхніми ресурсами, а отже і еволюцією мови. В узагальненому типізованому (і одночасно за допомогою знакових засобів відчуженому від безпосередньо пережитого) вигляді інформація готова до акту передачі шляхом комунікації або вербального мислення у формі автокомунікації [1]. Акт спілкування відбувається за допомогою універсального коду — мови. Спілкування породжується потребою в ньому й передбачає досягнення певної мети. Різноманіття цілей можна звести до трьох основних типів: інформаційного (донести свою інформацію до співрозмовника й переконатися в тому, що вона отримана), предметного (що-небудь отримати, довідатися, змінити), комунікативного (сформувати певні відносини зі співрозмовником) [6]. Під час реалізації всіх типів цілей здійснюється мовний вплив на реципієнта.

На сучасному етапі розвитку науки мовний вплив продовжує залишатися (а в деяких нових аспектах тільки стає) актуальною сферою дослідження. Незважаючи на накопичені теоретичні й практичні дані, онтологічний статус цього явища не можна визнати чітко окресленим, немає також універсальної методики його аналізу. Разом з тим оче-

© Т.В. СТАСЮК, 2010

видно, що сучасні парадигми лінгвістики, психолінгвістики, прагмалінгвістики дозволяють розглянути цю проблему з різних боків й інтегрувати різноманітні дані в цілісну картину.

Актуальність дослідження мовного впливу як спеціальної технології зумовлена тим, що необхідно розвинути комплексну прагма- і психолінгвістичну методологію аналізу мовного впливу — у ракурсі тексту, адресанта й адресата повідомлення. Широта наявного й прийнятого в науці підходу пов'язана з тим, що мовна комунікація зумовлена впливом значеннєвих структур комунікантів (мотивами, установками, особистісними смислами тощо), які перебувають за межами власне мовної комунікації. Тому, поряд з лінгвістичною методикою дослідження аргументативних і сугестивних властивостей тексту, вважаємо важливим розробити методики визначення впливу за допомогою оцінки значеннєвих структур автора й реципієнтів тексту. У розробці цих методик можна спиратися на позитивний досвід шкіл інтент-аналізу й герменевтичного аналізу, які, поряд з іншими міждисциплінарними напрямками, значно розширили дослідницьку сферу теорії мови.

Об'єктом дослідження є механізми мовного впливу як складного психолінгвістичного процесу. **Предметом вивчення** є лінгвістичні моделі впливу на свідомість. Під лінгвістичними моделями впливу розуміємо певні стійкі та спонтанні мовні структури, що мають зміст і форму вираження, відповідні мовному рівневі цієї структури. Наявність і дія цих мовних засобів у текстах спричиняє вплив на свідомість читача, який можна якісно і кількісно досліджувати, вимірювати інтенсивність зміненого стану реципієнта.

Мовний вплив — дифузійне явище, яке відбивається на трьох основних компонентах мовної комунікації, — агентові, повідомленні та реципієнтові. Ці компоненти інакше називають адресантом, мовним засобом спілкування і адресатом. Початковий і кінцевий пункти впливу охоплюють структури свідомості комунікантів у вигляді вихідних значеннєвих структур адресанта й трансформованих значеннєвих структур адресата. Проміжна ланка мовного спілкування — повідомлення — втілює смисли адресанта у тому числі й потенційні у вигляді комплексу лінгвістичних засобів [4].

Метою цієї студії є розгляд онтологічних властивостей мовного впливу, представлення деяких його способів, типів, засобів і інструментів, розробка комплексної тристоронньої методології його аналізу. Поставлена мета передбачає вирішення таких **завдань**: визначити зміст і обсяг поняття “мовний вплив”; наочно представити різні типи мовного впливу, показати реалізацію мовного впливу засобами “метамови”. Використано такі **методи** дослідження, як аналіз і синтез, прагматичний аналіз (включаючи аналіз типів мовних актів й оцінку потенційної ефективності комунікації), когнітивний аналіз (аналіз когнітивних операцій і логічних процедур), риторичний аналіз (аналіз структур аргументації), аналіз лінгвістичних засобів сугестії, аналіз комунікації у світлі теорії мовної діяльності.

Теоретичну базу розвідки склали концепції вітчизняних і закордонних авторів, присвячені різним аспектам дослідження комунікативної діяльності й мовного впливу, такі як: теорії комунікації й інформаційного обміну (P. Freeth, S. Pinker, W. Turnbull, В. Л. Артемов, В.Ф. Петренко, А.Н. Феофанов та ін.); психолінгвістика, прагмалінгвістика й дискурс-аналіз (P. Seuren, Ch. Turk, А.Н. Баранов, А.А. Котов, Ю.К. Пирогова, Л.Л. Федорова та ін.); сугестивна лінгвістика й «нейролінгвістичне програмування» (R. Bandler, R. Grinder, А.П. Журавльов, Й. Містрик, Р. Г. Мшвідобадзе, І. Ю. Черепанова та ін.).

Лінгвістичний внесок студії полягає в тому, що в роботі пропонується інтегративний підхід до мовного впливу, який дозволяє розглядати його в ракурсі основних аспектів мовної комунікації. Новизна роботи також полягає в спробі якісного й кількісного аналізу різних аспектів мовного впливу. Предмет і завдання нашого дослідження зумовили широкий діапазон **одиниць аналізу**: специфічна лексика, окреме висловлення, комунікативний блок, тексти повідомлень, тексти певної тематики, написані різними авторами.

Основними складовими процесу мовного спілкування є адресант, повідомлення й адресат. Дослідження мовного впливу у ракурсі адресанта виявляє ряд поетапно реалізованих інтенцій адресанта, пов'язаних із трансформацією значеннєвих структур адресата. Підготовчий етап містить у собі процедури адаптації, презентації автора, презентації тематики, формування мотиву сприйняття тексту, опису проблемної ситуації крізь призму особистісних смислів адресанта. Основний етап впливу включає процедури зміни особистісних смислів і значеннєвих диспозицій адресата; переформування категоріальних конструктів (переконань, цінностей і потреб) адресата; мотивування й програмування діяльності; програмування психофізіологічних процесів [3]. Дослідження мовного впливу у ракурсі адресата виявляє залежність трансформацій його значеннєвих структур від особливостей інтерпретації, розуміння й осмислення тексту. Крім того, прийнятність змістовно-значеннєвого наповнення тексту для реципієнтів, що відбиває один з аспектів ефективності текстового впливу, виявляє залежність від рівнів мовної особистості реципієнтів. *Мовний вплив у широкому смислі* — це довільна й мимовільна передача інформації суб'єктом реципієнтові (або групі реципієнтів) у процесі мовного спілкування в усній і письмовій формах, що здійснюється за допомогою лінгвістичних, паралінгвістичних і нелінгвістичних символічних засобів і визначається свідомими й несвідомими інтенціями адресанта й цілями комунікації: предметної, комунікативної або інформаційної. Мовний вплив має й зворотну сторону: це той комунікативний ефект (результат), який певне повідомлення здійснює на реципієнта. *Мовний вплив у вузькому смислі* — це вплив, здійснюваний суб'єктом на реципієнта, що визначається особливими предметними цілями мовця, які включають зміну особистісного змісту того або того об'єкта для реципієнта, перебудову категоріальних структур його свідомості, змі-

ну поведінки, психічного стану або психофізіологічних процесів [6]. *Спосіб* мовного впливу можна визначити як сукупність прийомів або операцій практичної діяльності, що співвідноситься з ілокутивними цілями суб'єкта, що впливає на рішення конкретних завдань або полегшує досягнення конкретної мети. *Типи мовного впливу* становлять узагальнені групи прагматичних видів висловлювань, виділюваних на підставі єдиної комунікативної функції. Поняття типу мовного впливу деяким чином перегукується з поняттями мовної (комунікативної) стратегії, представленої комплексом мовних дій, спрямованих на досягнення певних комунікативних цілей, і комунікативною тактикою, яка означає одну або кілька мовних дій (мовних прийомів), спрямованих на рішення загального комунікативного завдання мовця. Однак тип мовного впливу співвідноситься не з комунікативною метою мовця в якій-небудь ситуації спілкування, а із прагматичною функцією, спільною для певних видів висловлень. Іншими словами, типи мовного впливу — це своєрідна номенклатура подібних за прагматичною сутністю висловлювань [5]. Що стосується комунікативних тактик, то вони представляють безпосереднє використання цих висловлень у мові. При розмежуванні типів мовного впливу, з одного боку, і комунікативних тактик, з іншого, можна провести аналогію з мовою й мовленням: у першому випадку це система абстрактних знаків, код, у другому — реалізація цього коду (і її закріплення у вигляді відповідних дискурсивних практик). Певна комунікативна стратегія в тій або тій ситуації спілкування може реалізовувати різні комунікативні тактики, тобто містити в собі різні типи мовного впливу. Наприклад, при виборі стратегії компрометації як тактики можуть використовуватися такі види висловлювань, як обвинувачення, інсинуація, глузування (типи мовного впливу — оцінка й емоційний вплив); при виборі стратегії підпорядкування — вимога, умовляння, доказ (типи мовного впливу — веління, вмовляння й аргументація). Виділяють такі типи мовного впливу:

1. **Соціальний вплив** — вітання, прощання, рекомендація, подяка, вибачення, обіцянка тощо;

2. **Вплив за допомогою художніх образів:** розповідь (оповідання, розповідь про власний досвід або досвід іншої людини) і зображення (художній опис);

3. **Інформування** — звістка, повідомлення, відомості тощо;

4. **Доведення** — обґрунтування, пояснення, опис, експлікація, доказ, спростування, тлумачення, визначення, узагальнення, припущення, думка тощо;

5. **Аргументація** — види повідомлень ті ж, що й у доведенні, але зі спеціальним підбором фактів і впорядкуванням аргументів для переконання адресата, іноді з додаванням емоційно-оцінного модусу, маніпуляцією з модусами думки й знання;

6. **Симульований діалог** — звертання, риторичне запитання, питально-відповідні комплекси;

7. **Умовляння** — прохання, пропозиція, порада, побажання, підштовхування, підкуп тощо;

8. **Заклик** — відозва, гасло, агітація, реклама, презентація, самопрезентація та ін.;

9. **Веління** — наказ, вказівка, розпорядження, команда, вимога, заборона, дозвіл, замовлення, нагадування, бажання та ін.;

10. **Примус** — погроза, залякування, вольовий тиск та ін.;

11. **Оцінка:** етична, естетична, інтелектуальна, утилітарна (похвала, схвалення, осуд), соціально-правова (захист, виправдання, осуд, обвинувачення);

12. **Емоційний вплив** — підбадьорення, розрада, скарга, жарт, глузування, хвастощі, образа, погроза, висловлення емоцій (наприклад, жалю, радості, здивування);

13. **Психічне програмування** — формули кодування, вигуки, афективно-емоційні фрази, афірмація, «вставлені команди».

Поряд зі способами й типами мовного впливу доцільно виділяти його прийоми й інструменти. ***Прийоми*** мовного впливу — це специфічні психологічні, прагмалінгвістичні й семіотичні дії з боку суб'єкта впливу, спрямовані на досягнення його безпосередніх ілокутивних цілей і контроль над мовною ситуацією. Прийоми сугестії виникають як наслідок функціонування специфічної паралінгвістичної категорії «метамови», яка на сьогодні вивчається лінгвістикою, теорією комунікації, когнітивістикою, психологією та соціологією.

Поняття «метамова» розшифровується як «мова, що приховує істинний зміст виразу, переданого звичайною мовою». Інакше кажучи, це мова, прихована під звичайною розмовною, яка є засобом передачі смислів. У теорії західних психолінгвістів «метамова» — це слова і фрази, що виражають справжні думки співрозмовника, розуміння яких ґрунтується на «інтуїції», «передчутті», «шостому почутті» і розумінні, що слова й думки комунікантів — зовсім не одне й те саме.

У кожній мові є своя система понять. Наприклад, будь-яке ім'я втілює поняття «ім'я» у граматичну форму, представлену словом, яке графічно є послідовністю букв. Хоча цю область знання про комунікацію надзвичайно важко формалізувати, дослідники намагаються встановити ланцюжки смислів, логіку метамови, стимули використання метаслів, метафраз, метависловів. Характеризуючи сутність метамови, її функції, принципи її активізації як когнітивного й комунікативного компонента спілкування, більшість дослідників зазначають, що основною характеристикою її є покращення комунікації, опосередкування передачі повідомлення, пом'якшення форми передачі змісту. Представлені моделі метамови ріелтерів та перекладу їх звичних виразів доводять [2], наскільки розрізняються зміст повідомлення й глибинний смисл, який воно розкриває: *Унікальна пропозиція — У нас серйозні труднощі із продажем; Будинок з великим потенціалом — О, скільки ще коштів сюди потрібно вкласти; Винятково спокійний тихий район — Район далеко від магазинів і школи; Компактний будинок —*

Дуже тісний будинок; Вікна на сонячний бік — Буде весь час жарко; Близькість міського транспорту — Зупинка автобуса прямо під вікном; Ідеальний будинок для людини, що любить працювати руками — На ремонт потрібно багато коштів; Дуже оригінальне планування — Туалет на вулиці; Затишний котедж — Виглядає по-селянськи; Унікальний будинок — Звичайнісінький будинок. Навіювання максимального комфорту, впевненості у правильному виборі зумовлює мовний вплив з прагматичною установкою — досягти бажаного результату — продати будинок. Іншу функцію реалізують дантисти, коли спілкуються із пацієнтом або в присутності пацієнта: *Незручний — Болючий; Це вас непокоїть? — Болить?; Номер 12 — Свердло; Великий Ейч — Спеціальний ніж; Видалять — Вирвати; Загладити — Обрізати, Підточити; Підготувати — Свердлити; Наконечник — Голка; Трошки тиску — Трошки болю* тощо. Так передається впевненість у тому, що проходить необхідний звичайний процес, який не має нічого спільного з болем [2]. Мета такого навіювання — забезпечення емоційної стабільності реципієнта.

Отже, технології мовного впливу в сучасній комунікації стали предметом широкого практичного використання в різних царинах людського життя та в різних професійних сферах. Метою дослідження було розглянути способи впливу на свідомість реципієнта. У результаті цієї частини роботи ми виокремили лінгвістичні способи впливу, які активно студіюються в західній науці в ширшому аспекті — в комбінації із невербальними способами передачі повідомлення. Ми розглянули їх у зворотному напрямку і виділили ряд досить формальних моделей впливу на свідомість реципієнта, що мають лінгвістичне вираження.

1. *Bandler R.* An Insider's Guide to Sub-Modalities. — Capitola: Meta Publications Inc., 1998. — 116 p.
2. *Freeth P.* NLP in Business. — London: Communications In Action, 2008. — 532 p.
3. *Pinker S.* The Language Instinct. How the Mind Works. — London: Penguin Books, 1998. — 660 p.
4. *Seuren P. A. M.* Language in Cognition. Oxford: — Oxford University Press, 2009. — 388 p.
5. *Turk Ch.* Effective Speaking. Communicating in Speech. — Cardiff: Taylor & Francis Group. 2003. — 276 p.
6. *Turnbull W.* Language in Action. Psychological Models of Conversation. — Hove; New York: Taylor & Francis Group, 2003. — 249 p.

Tetjana Stasiuk (Dnipropetrovs'k)

THE MODERN COMMUNICATION LANGUISTICS INFLUENCE TECHNOLOGIES

The ontological analysis of the language influence has been carried out; the essential features of the technologies of suggestion and persuasion have been defined; the dependence of the efficiency of language influence on the level of the recipient's language consciousness has been determined; some mechanisms of the influence of language structures over the recipient have been analysed; the definition of "metalanguage" is defined.

Key words: types of linguistic influence, models of metalenguage.

УДК 811.161

Максим Вакуленко (м. Київ)

РОЗВИТОК ТЕРМІНОСИСТЕМ І ТЕРМІНОТВОРЕННЯ

У роботі розглянуто особливості та шляхи виникнення нових термінів у вітчизняних терміносистемах. Проведено аналіз доцільності та правописних тенденцій деяких сучасних лексем.

Ключові слова: *термін, лексема, термінологія, терміносистема, термінотворення, статистичний метод, аналітичний метод, правопис.*

Наука розвивається постійно, і це стосується навіть таких, здавалося б, усталених її розділів, як класична механіка чи геометрична оптика у фізиці. Виникнення нових розділів чи галузей науки, а також їх розвиток неодмінно впливають на суміжні. Зокрема, поява теорії відносності та квантової механіки зумовила перегляд класичної механіки, що спричинило виникнення нових термінів. Та й сама мова (якщо вона не мертва) невпинно розвивається, що також породжує нові наукові терміни. Тому дослідження особливостей і способів постання нових термінів — а також шляхів удосконалення цього процесу — зумовлює великий науковий і практичний інтерес. Під цим кутом зору розглянемо деякі терміни, які відносно нещодавно з'явилися в українських терміносистемах.

Новотвір виникає або як синонім до наявного терміна, або в групі синонімів чи як єдиний термін на позначення нового поняття. Звичайно, на етапі усталення нової термінології краще мати кілька синонімів, щоб вибрати найвдаліший. Інші синоніми виконуватимуть свої функції (уточнення та розмежування понять, збагачення мови науки, утворення похідних термінів-словосполучень, створення перспективного запасу та тлумачення), якщо теж є «достатньо» вдалими.

О.О. Реформатський радить, що при виборі терміна на позначення нового поняття треба насамперед упевнитися, чи немає розмовного терміна, невідомого в науковій літературі, — а за його відсутності чи явної непридатності слід створити новий. Отже, щоб скористати-

© М.О. ВАКУЛЕНКО, 2010

ся порадами відомого фахівця, варто застосувати методи термінології як науки. За О.О. Реформатським, послідовність шляхів термінотворення така: 1) запозичення інтернаціонального терміна (у випадку наявності); 2) переклад іншомовного усталеного професійного терміна; 3) термінологічна специфікація загальновживаних слів, яка включає в себе назви предметів (*сорочка, поле*), явища природи (*гніздо*), переклад з іноземної мови (високий друк); 4) запозичення з термінології інших галузей; 5) словотворення [11: 173].

Наявність синонімів значно полегшує процес термінотворення. Якщо є перспективний запас «пасивних» термінів, то починати варто з пошуку «запасних» термінів, які означують подібне поняття. Такі терміни мають існувати не лише в усному (жаргонному) мовленні, а й у словниках (певна річ, із відповідними ремарками).

При створенні нового терміна слід ураховувати реалії сьогодення. Досвід показує, що найлегший спосіб вироблення нового терміна — запозичення — призводить до некерованого засмічення мови всілякими «бакбендингами», «консалтингами», «паркінгами», «ребефінгами», «стретчингами» та іншими бур'янами. Це наслідок того, що такий підхід фактично не використовує наукові методи термінології і нехтує вітчизняним лексичним запасом — тому для нас він є найменш привабливим. Термінологічна специфікація слова з іншої галузі мови неминуче спричиняє багатозначність (чи омонімію) терміна, що є небажаним явищем (див. [8: 9; 9: 11]). Та й сам О.О. Реформатський наголошував, що «основна тенденція терміна — обмеження лексичного поля та моносемічність» (див. [11: 166]). Тому не треба боятися створювати нові терміни.

Але вводити нові терміни слід обдумано та розважливо. Так, надто вже штучним і громіздким є новотвір «підіймальний електричний дрототяг» (дублет до «ліфт»), а «гопчик» (дублет до «пульс») має забагато несерйозних асоціацій. Щодо новоутворених віддієслівних іменників, які закінчуються на *~ування: устатко́вання*, *припасо́вання* тощо. В українській мові є достатньо іменників, утворених належним чином від наявних дієслів (*устаткування* — від *устаткувати*, *устатковування* — від *устатковувати* тощо), але немає дієслів *устатковати, припасовати* — тому такі іменники є неграмотними і засмічують мову.

Варто враховувати й думку Б. Грінченка, який зазначав: «..багато слів, позичених чи скованих через те, що, мовляв, нема своїх, мусило б зникнути, бо знайшлись би на ті розуміння слова готові в народній мові. А втім — я білъший ворог позичанню, ніж куванню» [14: 141].

Отже, перш ніж створювати чи запозичати новий термін, необхідно пошукати в рідній мові адекватний відповідник, який точно відображає зміст поняття чи може його передати. Тут потрібно пильнувати, щоб багатозначність терміна, яка неминуче виникає при цьому, не була штучною. Якщо ж немає такого слова, яке повністю задовольняє зрослі потреби терміносистеми — треба створити новий

термін за допомогою засобів рідної мови. Істотною перевагою новотворів є те, що вони не породжують полісемії. І лише тоді, коли таким чином не вдається досягти мети, можна звертатися до іншомовної назви.

А тепер поговоримо про запозичений термін *олива*, який пропонують замість звичного *мастило*.

Тут ідеться про речовину, яка російською мовою позначається терміном «масло (минеральное, нефтяное)». Першим терміном, як зазначає М. Д. Гінзбург [7], колись позначали оливкову олію, яку використовували як технічний продукт — для спалювання в лампадах. Цей термін зазнає семантичної інтерференції аж трьох слів: *оли́ва* (*маслинове дерево*), *оли́вка* (*маслина*) (див. [6]), а також *о́ливо* (*станум*). Очевидно, саме через це він і вийшов з ужитку. Походить це слово з італійської мови. Італійський тлумачний словник [17] подає значення слова *oliva* як фрукт. До речі, вираз *оливкова олія* має перевагу перед не дуже вдалим терміносполученням *маслинова олія*. Стандарт «ДСТУ 3437-96. Нафтопродукти. Терміни та визначення» в п. 4.13 намагається відродити термін *олива*, що не витримав випробування часом і практикою. До того ж, цей термін трактується тут значно ширше свого первісного значення і означає «суміш високомолекулярних нафтових вуглеводнів, що використовується в техніці як мастильний, електроізоляційний, консерваційний матеріал та робоча рідина». Як бачимо, захисники цього терміна навіть у його означенні змушені згадати про мастило. Тому таке штучне розширення його семантики та насильницьке «відродження» навряд чи виправдане. Тим більше, що це заводить нас надто далеко від первісного значення. Отже, перший термін із пари *оли́ва — масти́ло* не є вдалим.

Другий термін означає речовину, яка змащує тертьові з'єднання — причому це може бути не лише густа речовина, а й рідина. Інтегрована лексикографічна система «Словники України» [10] означує слово *мастильниця* як посудину для мастила із пристосуванням для змащування деталей машин тощо. Російський переклад цього терміна — *маслёнка*. Отже, йдеться насамперед про мастильну рідину, яка видавлюється через носик. Саме в такому розумінні вживав слово *мастильниця* Платон Воронько: «Я мастильницю свою, Наче зброю у бою, Щогодини заряджаю. Коли поїзд виряджаю, Всі підшипники мащу». У згаданому словнику є й термін *мастилопровід*. По мастилопроводах рухається рідина, а не густа аморфна речовина. Жінки змащують лице не тільки густим кремом, а й рідким тоніком чи рідиною для зняття чого-небудь. Рани змащують рідким розчином йоду, деко перед приготуванням пирогів змащують олією. Як бачимо, слово українського походження *мастило* має потужний узус в українській мові — як власний, так і деривaційний. Тому термін *минеральное масло* слід перекладати як *мінеральне мастило*. Цю поправку потрібно внести й у відповідний стандарт.

Отже, запозичення є не найкращим способом поповнення терміносистем, і виникає воно через брак лексичного запасу національних термінів. Якби відповідна термінологія розвивалася природним чином — із виробленням достатньої кількості синонімів «на перспективу» — багатьох таких немилозвучних запозичень можна було б уникнути і обійтися питомими українськими словами.

Але найменш вдалими є запозичення, що є дублетами до вже наявних національних термінів чи лексем: *гелікоптер* (від грец. *ελικόπτερο,* буквально — *гвинтоліз*; укр. *вертоліт*), *безкоштовний* (калька від нім. *kostenloss*; укр. *безплатний*), *помаранчевий [колір]* (від фр. *pomme orange*, укр. *жовтогарячий*), *потяг* (від пол. *pociąg*, укр. *поїзд*). Детальніше про пароніми та псевдосиноніми див. у праці [2]. Непродумане вживання таких слів розмиває лексичну систему української мови.

Відзначимо деякі правописні тенденції новітніх запозичень. При відтворенні англійських слів явно переважає відповідність «h» — «х»: *холдинг* (*holding*), *хеджування* (*hedging*) — див. [16]; *ховер* (*hover*), *хіп-твіст* (*hip twist*) — див. [15]; *хіндж* (*hinge*), *хіп-хоп* (*hip hop*), *хаб* (*hub*), *хакер* (*hacker*), *хелпер* (*helper*), *хілер* (*healer*), *хот-дог* (*hot dog*), *Хаммер* (*Hummer*), *холідей* (*holiday*). У стихійних запозиченнях (які базуються, очевидно, на слуховому сприйнятті) часто не витримується “правило дев’ятки”: *ділер, казіно, гріль, холдінг, хезітейшн, різографія.*

Науковий підхід до термінології та термінотворення застосовує Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Із 90-х років минулого століття тут виконуються міжфакультетські термінологічні теми, які розвивають основні положення, викладені в “Російсько-українському словнику фізичної термінології” [1], зокрема: практичне застосування статистичного та аналітичного методів науки термінології, проблеми синонімії та багатозначності в терміносистемах, проблема термінотворення, правописні проблеми.

Під час роботи над словником постало чимало нових термінів, які ввійшли у вжиток. Основні шляхи поповнення термінології новими термінами були такими. 1) Термінологічний переклад іншомовного терміна: *струмовмісна плазма* (англ. *current-carrying plasma*, рос. *токонесущая плазма*), *електрони-втікачі* (англ. *runaway electrons*, рос. *убегающие электроны*), *перехресна спіральність* (англ. *cross helicity*), *нагніт* (англ. *pumping*, рос. *накачка*), *надхідна хвиля* (рос. *падающая волна*), *підкладина* (рос. *подложка*), *поширшання* (рос. *уширение*), *неробочий хід* (рос. *холостой ход*), *зміннозонний напівпровідник* (рос. *варизонный полупроводник*). 2) Корекція не зовсім нормативного наявного терміна за допомогою граматичних засобів української мови: *датник* (рос. *датчик*), *залам, інерційний, стисливість, рівнодійна.* 3) Створення нової лексеми на основі українських словотвірних засобів, яка вдало відображає зміст поняття: *співномір, співчасність, пришвидшувати, важіння.* Наприклад, *важі́ння* (англ. *gravity*; рос. *тяжесть*) — це наслідок сукупного впливу на тіло всіх взаємодій у полі *тяжіння*, а силою *важі́ння* тіла називається сила, яка прикладена

до тіла і дорівнює геометричній сумі сили тяжіння тіла до Землі та відцентрової сили інерції, зумовленої добовим обертанням Землі. Були відроджені деякі "репресовані" терміни: *вільність* (рос. *свобода*), *зудар* (*співудар*), *різнозворотний* (національний дублет до *анізотропний*), *короткосяжний* (рос. *короткодействующий*), *сумірник* (національний дублет до *параметр*), *сурядна* (національний дублет до *координата*), *рівноважитися* (*перебувати в рівновазі*).

Названі терміни впроваджені, зокрема, в навчальний процес на природничих факультетах університету — див. [3; 4; 5]. Терміни *вільність, датник, підкладина, нагніт, залам, надхідна хвиля, рівнодійна, відхил, інерційний, важіння, стисливість*, які виникли через відсутність потрібного чи правильного терміна, використовуються як основні, інші — здебільшого як допоміжні синоніми у функції урізноманітнення викладу матеріалу.

Частина вироблених чи відроджених термінів не має активного вживання через те, що вони є синонімами до вже наявного вдалого терміна. Такими є терміни *вогниця (плазма)* [1], *осуга (наліт)* [13], *чарунка (комірка)* [12]. Це, як ми й передбачали — перспективний запас. Колись ці милозвучні терміни можуть позначити яке-небудь нововідкрите явище.

Таким чином, нові терміни можуть бути вдалими або не дуже. І вдумливий, науковий підхід до термінотворення сприяє тому, щоб перших було більше.

1. *Вакуленко М.* Російсько-український словник фізичної термінології / За ред. проф. О.В. Вакуленка. — К., 1996. — 236 с.
2. *Вакуленко М.* Деякі термінологічні нюанси української мови: як не виплеснути з водою дитину. — Вісн. НАН України, — 2006. — №11. — С.54—63.
3. *Вакуленко М.О., Вакуленко О.В.* Тлумачний словник із фізики. 6644 статті. — К.: ВПЦ «Київський університет», 2008. — 767 с.
4. *Вакуленко О.В., Зеленський С.Є., Кондратенко С.В.* Механіка / Навчальний посібник для студентів геологічного факультету. — К.: ВПЦ «Київський університет», 2007. — 127 с.
5. *Вакуленко О.В., Кондратенко С.В.* Фотоелектричні ефекти в напівпровідниках / Навчальний посібник для студентів фізичного факультету. — К.: ВПЦ «Київський університет», 2009. — 225 с.
6. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. — К.: Ірпінь: ВТФ «Перун», 2001. — 1440 с.
7. *Гінзбург М.Д.* Що таке технічна олія і що таке олива? // Стандартизація, сертифікація, якість, 2005. — № 1. — С. 21—23.
8. *Даниленко В.П.* Лексико-семантические и грамматические особенности слов-терминов. // Исследования по русской терминологии / Отв. ред. В.П. Даниленко. — М.: Наука, 1971. — С. 7—67.
9. *Даниленко В.П.* Лингвистические требования к стандартизуемой терминологии. // Терминология и норма. — М.: 1972. — С. 5—32.
10. Інтегрована лексикографічна система "Словники України" / Український мовно-інформаційний фонд // В.А. Широков, О.Г. Рабулець, І.В. Шевченко, О.М. Костишин, К.М. Якименко, 2001–2007. — Близько 254000 слів.
11. *Реформатский А.А.* Мысли о терминологии. // Современные проблемы русской терминологии. — М.: 1986. — С. 163—197.

12. Російсько-український технічний словник // Уклали М.М. Матійко, О.М. Матійко, Н.С. Родзевич, Г.М. Гнатюк, А.М. Матвієнко. — К., Держ. вид-во тех. літ., 1961. — 648 с.
13. Російсько-український фізичний словник // В.В. Гейченко, О.З. Жмудський, П.П. Кузьменко, Є.Д. Майборода. — Харків, 1990. — 16000 термінів.
14. *Тимошенко П.Д.* Хрестоматія матеріалів з української літературної мови.– К., "Радянська школа", 1961. — Ч. ІІ. — 348 с.
15. Українська рада танцю (УРТ). Положення. — Львів, 1999. — 18 с.
16. *Шимків А.* Англо-український тлумачний словник економічної лексики. — К.: Видавничий дім, 2004. — 429 с.
17. Il nuovo dizionario Italiano Garzanti. –Milano, Italia: Garzanti editore s.p.a., 1984. — 1087 p.

Maxym Vakulenko (Kyiv)

DEVELOPMENT OF THE TERMINOLOGY SYSTEMS AND WORD-FORMATION

In this article, the special features of newly rised terms in Ukrainian terminological systems are investigated. Analysis of some modern lexemes expedience and their spelling tendencies is carried out.

Key words: term, lexeme, terminology, terminological system, term creation, statistical method, analytical method, spelling.

Мовна мозаїка

ВИНЯТКОМ БУДУТЬ *ДЕВ'ЯНОСТНИКИ*

Уже стало традицією іменувати українських письменників за назвою десятиліття, у яке вони жили, плідно працювали або чимось особливим відзначилися. В українській літературі гучно заявили про себе *шістдесятники*, потім були *сімдесятники, вісімдесятники*. Тих, хто сказав своє слово в 90-і роки ХХ ст., називають по-різному: *дев'яностики, дев'яносники, дев'яностники*. Яку із цих трьох назв потрібно вибрати і чому?

Першу не можемо рекомендувати, бо її утворено за допомогою суфікса **-ик** (*дев'яност- (і) + -ик → дев'яностик*), що перериває традицію творення попередніх назв від основ порядкових прикметників за допомогою суфікса **-ник**, пор.: *шістдесят- (і) + -ник → шістдесятник, сімдесят-(і) + -ник → сімдесятник, вісімдесят-(і) + -ник → вісімдесятник*. Другу назву хоч і утворено за допомогою суфікса **-ник**, але на стикові прикметникової основи і цього суфікса сталося закономірне для української мови спрощення в групі приголосних **-стн-**: *дев'яност-(і) + -ник → дев'яностник → дев'яносник*. Це послабило її структурний зв'язок з вихідною прикметниковою основою. Третя назва продовжує словотвірну традицію творення назв письменників і має виразний структурний зв'язок з вихідною прикметниковою основою, але в ній усупереч загальному правилу не відбулося спрощення в групі приголосних **-стн-**: *дев'яност-(і) + -ник → дев'яностник*. Зважившись на дві відзначені переваги останньої назви рекомендуємо її до вжитку, але з таким застереженням: у наступному виданні «Українського правопису» *дев'яностники* подати серед слів-винятків, у яких літера **т** у групі приголосних **-стн-** зберігається.

Отже, із трьох уживаних тепер назв найвдалішою вважаємо ***дев'яностники***.

Катерина Городенська

Наукова хроніка

УДК 81’366.587

ІІ МІЖНАРОДНА НАУКОВА КОНФЕРЕНЦІЯ “ТИПОЛОГІЯ ВИДУ/АСПЕКТУ: ПРОБЛЕМИ, ПОШУКИ, РІШЕННЯ”

22–26 вересня 2009-го року у с. Гаспра (АР Крим) відбулася ІІ Міжнародна наукова конференція “**Типологія виду/аспекту: проблеми, пошуки, рішення”**, яку спільно провели Московський державний університет ім. М.В.Ломоносова, Таврійський національний університет ім. В.І. Вернадського та Міжнародний комітет славістів. З 1994-го р. на філологічному факультеті МДУ ім. М.В. Ломоносова працює аспектологічний семінар, в якому беруть участь учені як МДУ, так і інших навчальних та наукових закладів з багатьох країн. Матеріали семінару оприлюднені в чотирьох томах збірника “Труды аспектологического семинара МГУ им. М.В. Ломоносова”. Три томи збірника вийшли друком (М.: Изд-во МГУ. — Т. 1—3, 1997) до першої Міжнародної конференції в МДУ ім. М.В. Ломоносова 16—19 вересня 1997-го р., її матеріали висвітлені у збірнику «Типология вида: проблемы, поиски, решения» (М.: Школа «Языки русской культуры», 1998), надалі спілкування фахівців знов підтримував аспектологічний семінар філологічного факультету МДУ (Т. 4, 2004).

Через 12 років після першої на другу конференцію зібралися вчені з 12 країн світу, представивши 26 доповідей (Росія — 8 доповідей, Україна — 4, Македонія — 3, Німеччина і Японія — по 2, Азербайджан, Данія, Італія, Китай, Нідерланди, Франція, Швеція — по одній доповіді), а у попередньо оприлюднених тезах відображені матеріали 34 наукових праць фахівців з 16 країн (заочно взяли участь у конференції аспектологи Кореї, Словенії, США, Тайваню). Спільність проблематики конференції зумовила те, що її регламент не передбачав поділу на секції, отже, всі 6 засідань були пленарними, а учасники мали можливість взяти участь в обговоренні всіх доповідей.

© С.О. СОКОЛОВА, 2010

На відкритті конференції вітальне слово ректора МДУ ім. М.В. Ломоносова академіка РАН **В.А. Садовничого** до її учасників виголосила доктор філолологічних наук **М.Ю. Черткова**; від Таврійського національного університету ім. В.І. Вернадського їх привітали проректор з наукової роботи професор **В.Н. Бержанський** та декан факультету слов'янської філології та журналістики професор **Г.Ю. Богданович**.

Наукову програму конференції розпочав академік РАН **Ю.Д. Апресян** (Росія) доповіддю **"Типи лексикографічної інформації про вид в активному словнику".** В активному словнику, над яким працює колектив Інституту російської мови РАН, зібрано якомога повнішу інформацію про кожне слово, необхідну для його правильного вживання. У доповіді визначені та схарактеризовані основні напрямки подання аспектологічної інформації стосовно дієслів: а) фундаментальна класифікація предикатів та їхня характеристика за наявністю/відсутністю видових корелятів та за набором видових значень кожної форми; б) взаємодія лексичних та аспектуальних значень; в) взаємодія аспектуальних та інших граматичних значень, зокрема часу та стану; г) синтагматика й вид (модальний контекст, сполучуваність та ін.); ґ) лексикалізована просодія й вид.

У доповіді проф. **Р. Бенакіо** (Італия) **"Дієслівний вид і ввічливість у слов'янських мовах: зіставний аналіз"** відображено вплив вибору форми доконаного (ДВ) або недоконаного виду (НДВ) для висловлення спонукання і зроблено висновок про більшу нейтральність та коректність форм ДВ порівняно з формами НДВ, які є різкішими, а подекуди й згрубілими. Проф. **М. Кітадзьо** (Японія) у доповіді **"Видові синонімічні форми російських дієприслівників та дієприкметників у художньому тексті"** виклав результати частотного аналізу вживання дієприслівників та дієприкметників ДВ та НДВ у творах російських письменників XVIII—XIX ст. та зробив висновок про зумовленість вибору певної форми її місцем у структурі речення та семантичним зв'язком із наступними реченнями. Доповідь проф. **М.Я. Гловинської "Особливості потенційних видових форм у російській мові"** була присвячена видовим новотворам (вторинного НДВ), не зафіксованим у словниках, але вилученим автором із творів сучасних російських письменників. Здійснений автором кількісний аналіз оцінки інформантами "потенційних" видових форм дав змогу оцінити їх з погляду готовності увійти до узусу. Проф. **Л. Спасов** (Македонія) присвятив свій виступ **"Результативна видова конструкція у македонській мові"** аналізові особливостей різних моделей результативних конструкцій (одно-, дво-, три-, чотириморфемна дієслівна лексема або перифрастична конструкція та фразеологізм). **Ф. Леманн, Б. Вімер** (Німеччина) у доповіді **"Перформативне вживання доконаного виду у слов'янських мовах"** здійснили порівняльний аналіз вживання видових форм у перформативних висловлюваннях. **С.О. Соколова** (Україна) у доповіді **"Фреймова структура аспектуальних ланцюжків:**

до проблеми національної специфіки)" запропонувала розглядати аспектуальні ланцюжки в слов'янських мовах (на матеріалі української та російської) як свого роду фрейми, закладені у граматичному ладі мови, та проаналізувала засоби вираження відповідних значень у німецькій мові. **М.Ю.Черткова** (Росія) виголосила доповідь **"Типологічний паспорт» категорії виду/аспекту в різноструктурних мовах світу"**, в якій обґрунтувала статус категорії виду/аспекту як лінгвістичної універсалії та запропонувала поняття "типологічного паспорту" як диференційної ознаки виду конкретної мови, визначивши аглютинативний тип російського виду на противагу флективно-аналітичному в романських мовах. **О.М. Мєщерякова** (Росія) у доповіді **"Про один тип нестандартного видового протиставлення в російській та англійській мовах"** проаналізувала видову поведінку дієслів зі значенням розташування протяжних просторових об'єктів та відображення таких значень засобами англійської мови. У доповіді **Т.В. Мілліаресі** (Франція) **"До питання про зіставлення виду в російській та французькій мовах"** розглянуто опозицію лімітативність/протяжність як варіант граматичного значення категорії виду в російській мові та засоби вираження цих значень у французькій мові. Доповідь **О.М. Чекаліної** (Росія) **"Суб'єктивна та об'єктивна інтерпретація подій у германських мовах та вид російського дієслова"** висвітлює проблему суб'єктивності / об'єктивності часових форм германських мов (Continuous та Indefinite) порівняно із часо-видовими формами російського дієслова. **К.-Х. Лунд** (Данія/Росія) у доповіді **"Ретроспекція і проблема спостерігача в наративному тексті (на матеріалі данської та російської мов)** проаналізував використання форм данського плюсквамперфекта в ретроспективному плані відповідно до узгодження часів. **М. Каранфіловськи** (Македонія) виголосив доповідь **"Взаємодія між імперативом та видом у македонській, російській та інших мовах"**. І. Пановська-Дімкова (Македонія) присвятила свій виступ **"Аспектуальній категорії хабітуальності у македонській мові"**. Визначенню поняття фазової парадигми дієслова як фрагмента словотвірного гнізда, безпосередньо пов'язаного з аспектуальними відношеннями, було присвячено доповідь **О. Я. Титаренко** (Україна) **"Про універсальну категорію фазовості і фазову парадигматику дієслів"**. У доповіді **Ю. Канеко** (Японія) та **О.В.Петрухиної** (Росія) **"Аспектуальні класи дієслів: універсальні та ідіоетнічні ознаки (на матеріалі російської та японської мов)"** висвітлено специфіку аспектуальних класів, зокрема ідіоетнічний характер поняття граничності, у різноструктурних мовах. Доповідь **В.Д. Климонова** (Німеччина) **"Типологічні параметри лексичних видів (на матеріалі подій у російській та німецькій мовах"** присвячена зіставній характеристиці підкласів евентивів (подій) у цих мовах, зокрема кількісному співвідношенню маркованих та немаркованих індикаторів аспектуальності. **В.І. Гаврилова** (Росія) у доповіді **"Аспектуальна й станова характеристика присудків потенційно-якісних конструкцій"** проаналізувала

особливості "зони середнього стану" у плані вираження потенційної дії в російській та англійській мовах. **В.М. Труб** (Україна) у доповіді **"Семантичні ефекти варіативності дієслівного виду в імперативі"** визначив особливості варіювання форм виду в імперативних конструкціях. **Т.В. Бєлошапкова** (Росія) у дослідженні **"Аспектологія і когнітивна лінгвістика"** запропонувала розглянути категорію аспектуальності під кутом зору концептів-примітивів — одиничності, тривалості, початку, тривання, закінчення, результативності, повторюваності, ступеня прояву та співвідношення з нормою. **Ю.П. Князев** у доповіді **"Російський дієслівний вид і майбутній час: основні ефекти їхньої взаємодії"** порівняв модальність висловів у формі майбутнього часу залежно від форми доконаного/недоконаного виду. Дослідження **Н.В. Зорихиної-Нільсон** (Швеція) **"Таксис передування: про взаємодію виду і часу у висловлюваннях зі сполучниками *когда, после того как, с тех пор как*"** висвітлює фрагмент таксисних відношень у складнопідрядних реченнях із зазначеними сполучниками. Доповідь **А. Барентсена** (Нідерланди) **"Про взаємодію категорії виду з іншими дієслівними категоріями за вираження послідовності дій у випадках необмеженої повторюваності в різних слов'янських мовах"** ґрунтується на порівнянні ідентичних фрагментів текстів (перекладів) в усіх слов'янських мовах та висвітлює відповідні особливості видових форм у кожній мові. **Н.Г. Самедова** (Азербайджан) у повідомленні **"До питання про видову й не видову починальність"** порівняла типи починальності, яка виражена за допомогою префіксів та аналітичних конструкцій.

Крім публічно виголошених доповідей, було представлено 2 стендових доповіді молодих учених — **О.Л. Ачилової** (Україна) **"Специфіка аспектуального значення префікса *по-* в українській мові"** (наук. керівник — С.О. Соколова) та **Лі Цзяо** (Китай) **"Аспектуальні трійки дієслів у російській мові"** (наук. керівник — О.Я. Титаренко), які теж були жваво обговорені, зокрема у зв'язку з тим, що український мовний матеріал досі був дуже мало представлений в аспектологічних працях.

Для учасників конференції доктор філол. наук **М.Ю. Черткова** (МДУ) провела майстер-клас **"Навчання іноземних учнів російського виду"**, в якому взяли участь студенти-іноземці Таврійського національного університету ім. В.І. Вернадського.

У межах конференції відбулося чергове засідання комісії з аспектології Міжнародного комітету славістів, учасники якого вшанували пам'ять засновника комісії професора **Станіслава Кароляка**, відзначивши його фундаментальні дослідження із семантики дієслівного виду у слов'янських і неслов'янських мовах. Голова комісії професор **Людмил Спасов** (Університет імені святих Кирила і Мефодія, Скоп'є, Македонія) запропонував спільну тему для опрацювання протягом 5 років **"Типологія дієслівного виду у слов'янських і неслов'янських мовах (синхронія та діахронія)"**, яку було одностайно затверджено,

та виголосив план проведення щорічних аспектологічних конференцій (2009—2013 рр.), чергове засідання комісії та наукову конференцію з проблеми **"Категорії дієслівної множинності у слов'янських та неслов'янських мовах (синхронія і діахронія)"** заплановано провести у м. Скоп'є (Македонія) улітку 2010-го р. Надзвичайно актуальним завданням аспектологічної комісії визнано створення її власного сайту, на якому передусім має бути розташована база даних аспектологічної термінології та бібліографія. На засіданні комісії до її складу було прийнято чорирьох нових членів — представників країн, які досі не були залучені до роботи — Азербайджану (Н.Г.Самєдова), України (С.О. Соколова), Франції (Т.В. Мілліаресі), Японії (М. Кітадзьо).

На Круглому столі **"Перспективи розвитку аспектологічної науки"**, який вела професор **М.Я. Гловинська** (Інститут російської мови РАН), обговорено актуальні проблеми дослідження категорії виду та суміжних явищ, зокрема питання опису виду у словниках. **Ю.Д. Апресян** звернув увагу на великий позитивний досвід, нагромаджений сучасною аспектологією, який слід розвивати, не ускладнюючи мову опису, передусім метафорами. Широке коло завдань пов'язане із заглибленням у лексичну семантику, зокрема полісемію дієслова. **М.Ю. Черткова** наголосила на необхідності неупередженого ретельного збирання фактичного матеріалу та його адекватного опису, важливості точних методів аналізу та лояльності один до одного. Професор **Б. Вімер** (Університет м. Майнца, Німеччина) підкреслив важливість розмежування лексичного та граматичного компонентів у видовій семантиці та небажаність ускладнення теорії виду, яке відвертає від нагальних граматичних проблем дослідників, які не є вузькими фахівцями у галузі слов'янської аспектології. Він також наголосив на важливості перевірки отриманих результатів досліджень на корпусах та на необхідності впорядкування термінології. Професор **Р. Бенакіо** (Університет м. Падуя, Італія) привернула увагу до порівняльних досліджень — спочатку між слов'янськими мовами, потім з іншими — та діахронічного підходу до аспектуальних категорій. Професор **Т.В. Мілліаресі** (Університет імені Шарля де Голля «Лілль-III», Франція) висловила думку про необхідність розмежування у дослідженнях категорій виду, часу та таксису. Професор **В.І. Гаврилова** звернула увагу на поєднання в мовознавстві рис гуманітарної та природничої наук.

Конференція пройшла в атмосфері невимушеного спілкування фахівців, об'єднаних зацікавленістю в одній з найскладніших галузей мовознавства — аспектології. Незважаючи на те, що її учасники приїхали з різних країн, мовний бар'єр був абсолютно відсутній, оскільки практично всі володіли принаймні кількома слов'янськими та неслов'янськими мовами і були об'єднані спільним науковим інтересом. Дискусії, розпочаті на засіданнях, тривали в кулуарах, а цікаві екскурсії мальовничими куточками та до історичних і культурних пам'яток Південного узбережжя Криму, запропоновані гостинними господаря-

ми — співробітниками Таврійського національного університету, сприяли формуванню цієї атмосфери.

Усі заявлені у програмі доповіді, як виголошені, так і ті, автори яких з різних причин не змогли взяти участь у засіданнях конференції, заплановано опублікувати у спеціальному збірнику, який найближчим часом вийде друком у видавництві МДУ ім. М. В. Ломоносова.

Світлана Соколова (м. Київ)

Svitlana Sokolova (Kyiv)

THE 2ND INTERNATIONAL SCIENTIFICAL CONFERENCE
" TYPOLOGY VYD-ASPEKT/ASPECT: PROBLEMS, SEARCHES, DECISIONS"

Мовна мозаїка

ПОСИЛАННЯ ЧИ ПОКЛИКА́ННЯ?

У різних виданнях, передусім засобах масової інформації, часто послуговуються дієсловом *посилатися* та іменником *посилання* зі значенням "уривок, витяг із якого-небудь твору, на який покликаються у викладі, з точною назвою джерела та вказівкою на відповідну сторінку". Напр.: *Критик* ***посилається*** *на переклади С. Руданського і П. Ніщинського* (К. Забарило); *При цьому прес-служба* ***посилається*** *на дані дослідників, що вивчали цю проблему останні роки* (Українська правда, 21.01.2008); *Мінськ* ***посилається*** *на документи митного союзу, якими не передбачено встановлення мита у торгівлі між цими державами* (Україна молода, 10.03.2010); *Докази,* ***посилання*** *на офіційні документи, заклики до компромісу не подіяли* (Дзеркало тижня, 12.12.2009).

Останнім часом паралельно почали вживати дієслово **покли́катися** та іменник **покли́кання**, що мають єдине значення – "вказувати на кого-, що-небудь для підтвердження або виправдання чогось; наводити що-небудь як доказ", пор.: *Однак у розв'язанні спорів належало* ***покликатися*** *на свідків – отже, їх присутність була обов'язковою* (Б. Тищик); *..рапорт став першим реальним текстом, на який українська сторона може* ***покликатися*** *у своїх розмовах з Європейською комісією* (Україна молода, 6.08.2007); ***Покликання*** *– це текст, що розміщується в кінці сторінки й відмежовується від основного тексту горизонтальною рискою* (www.doc.lviv.ua/showcat_langofpapers.php). Таке вживання спирається на традицію, зафіксовану в різних стилях української літературної мови. Напр.: *Треба.. звернутися.. до експерта Антона Петровича Ейсмонда,* ***покликаючись*** *на мою рекомендацію* (М. Коцюбинський); *Коли я раз попробував бути премудрим і* ***покли́катися*** *на свою рівність перед законом, то дістав позаушника* (І. Франко); *У дужках подаються* ***покликання*** *на третю, найпізнішу посторінкову пагінацію Хлєбниковського кодексу, яка найкраще відчитується в цьому виданні* (Я. Книш).

Отже, органічнішими для української мови в згаданому значенні є дієслово ***покли́катися*** та іменник ***покли́кання***.

Тетяна Івасишина

УДК 047.31+811.161.2

ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ: МИНУЛЕ Й СЬОГОДЕННЯ

(пленум Наукової ради «Українська мова», 29 жовтня 2009 р., м. Переяслав-Хмельницький)

Кожна національна мова існує у двох різновидах — загальнонародному й літературному, що тісно пов'язані між собою. Загальнонародна мова охоплює всі слова й варіанти цих слів, специфічні словоформи, особливості вимови й наголошення, синтаксичні і фразеологічні конструкції, поширені на всіх теренах України. Літературна ж мова — це найвища форма загальнонародної, художньо відшліфована майстрами слова, з властивими їй правилами на різних мовних рівнях. Як відомо, нова українська літературна мова сформувалася на народній основі, зокрема на базі середньонаддніпрянських діалектів. Її початки датуємо кінцем XVIII ст. До цього часу в українському лінгвоконтинуумі існували й інші літературні мови. У мовознавстві наукову проблематику, пов'язану з вивченням становлення літературної мови, заведено розглядати в такому підрозділі, як історія літературної мови, відповідно в українському мовознавстві — історія української літературної мови. Саме цій проблематиці був присвячений пленум Наукової ради «Українська мова», який відбувся 29 жовтня 2009 р. на базі Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди. У роботі пленуму взяли участь як члени бюро Наукової ради «Українська мова» (член-кореспондент НАН України В.В. Німчук — голова, кандидат філологічних наук С.О. Вербич — учений секретар, директор Інституту української мови НАН України, доктор філологічних наук, професор П.Ю. Гриценко, доктор філологічних наук, провідний науковий співробітник Інституту мовознавства ім. О. Потебні НАН України В.В. Жайворонок, доктор філологічних наук, провідний

© С.О. ВЕРБИЧ, 2010

науковий співробітник Інституту української мови НАН України Н.М. Сологуб), так і провідні науковці з різних навчальних закладів України: С.К. Богдан (кандидат філологічних наук, доцент кафедри стилістики і культури мови Волинського національного університету імені Лесі Українки), Н.І. Бойко (доктор філологічних наук, завідувач кафедри української мови Ніжинського державного педагогічного університету імені М.В. Гоголя), Г.М. Вокальчук (кандидат філологічних наук, доцент кафедри української філології Національного університету «Острозька академія»), Л.П. Гнатюк (кандидат філологічних наук, доцент кафедри історії української мови Київського національного університету імені Тараса Шевченка), В.В. Ґрещук (доктор філологічних наук, завідувач кафедри української мови Прикарпатського національного університету імені В. Стефаника), Б.О. Коваленко (кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Кам'янець-Подільського національного університету імені І. Огієнка), В.І. Кононенко (доктор філологічних наук, професор кафедри української мови Прикарпатського національного університету імені В. Стефаника), Т.А. Космеда (доктор філологічних наук, професор Львівського державного університету внутрішніх справ), Л.Т. Масенко (доктор філологічних наук, завідувач кафедри української мови Національного університету «Києво-Могилянська академія»), В.М. Мойсієнко (доктор філологічних наук, директор Інституту філології Житомирського державного університету імені І. Франка), М.І. Навальна (кандидат філологічних наук, докторант Інституту української мови НАН України), Л.В. Струганець (доктор філологічних наук, завідувач кафедри методики викладання та культури мови Тернопільського національного педагогічного університету імені В. Гнатюка), Л.О. Ткач (доктор філологічних наук, професор кафедри сучасної української мови Чернівецького національного університету імені Ю. Федьковича), Н.А. Цимбал (кандидат філологічних наук, директор Інституту філології Уманського державного педагогічного університету імені П. Тичини), Т.В. Чубань (кандидат філологічних наук, завідувач кафедри української мови Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди).

Пленум відкрив проректор з наукової роботи Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди кандидат філософських наук, професор С.М. Рик. З вітальним словом до учасників пленуму звернулися директор Інституту української мови НАН України доктор філологічних наук, професор П.Ю. Гриценко, директор Інституту мови й літератури Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди кандидат філологічних наук Н.П. Смирнова, голова Наукової ради «Українська мова» член-кореспондент НАН України В.В. Німчук. У привітаннях основну увагу було звернуто на нагальну потребу видання нового систематичного дослідження «Історія української літературної мови» з огляду на те, що розпочату у 80-х рр. підготовку

5-томної Історії української літературної мови належно не було розгорнуто. З того часу з'явилося чимало праць українських дослідників з цієї проблеми, що відповідно підготувало надійне підґрунтя для осмислення пройденого шляху й видання нового курсу «Історія української літературної мови».

Після вступної частини відбулося заслуховування наукових доповідей, яких було заявлено 10.

У доповіді В.В. Німчука «**Об'єкт і структура курсу «Історія української літературної мови**» основну увагу акцентовано на потребі розмежування понять *«історія української літературної мови»* й *«історія українських літературних мов»*. Доповідач зазначив, що в цілісній історії української літературної мови слід виокремлювати такі складники: церковнослов'янська (старослов'янська) літературна мова й руська літературна мова (давньокиївський період); староукраїнська літературна мова з XIII—XIV ст. і далі. У цей період функціонували й інші літературні мови: старослов'янська, грецька, латинська, польська, російська. Цими мовами й творилася давньоукраїнська культура. Отже, основний об'єкт курсу «Історія української літературної мови» — історія власне української літературної мови в контексті інших літературних мов в історії України. Слід розуміти, що історія української літературної мови — це складна структура, у якій, крім зазначеної проблематики, мають знайти своє місце й історія мовного узусу, й історія мовної норми, й історія українського мовознавства, й історія окремих функціональних стилів.

У доповіді Л.Т. Масенко «**Становлення і стильовий розвиток української літературної мови в першій половині XIX ст.**» основну увагу звернуто на проблеми становлення літературної мови в підросійській Україні, осмислено, зокрема, найдраматичніший період в історії розвитку української літературної мови — XVIII ст., коли українське слово піддавалося численним заборонам на державному рівні. Крім цього, доповідачка зазначила, що в контексті українських літературномовних студій важливо дослідити мову письменників того періоду — Л. Боровиковського, Є. Гребінки, Г. Квітки-Основ'яненка та ін., у якій засвідчено багато росіянізмів, оскільки на той час власне український літературний стиль ще не сформувався.

У доповіді Л.О. Ткач «**Варіантність української літературної мови в кінці XIX — на початку XX ст.**» ішлося про зв'язок лексичного фонду західноукраїнського варіанта літературної мови кінця XIX — початку XX ст. із словником середньоукраїнського періоду. Дослідниця слушно вказує, що у визначенні лексичних особливостей того чи іншого варіанта літературної мови важливу роль відіграють словники староукраїнської мови. Загалом же для студій з історії української літературної мови не можна оминати увагою жодних текстів, у тому числі й епістолярних.

Доповідь Н.М. Сологуб «**Мова художньої літератури як компонент української літературної мови**» була присвячена актуальній

проблемі видання словників мови письменників, адже саме в художній мовотворчості формувалися зразки літературної мови. Доповідачка, зокрема, відзначила багатство мови низки українських письменників, як-от: І. Котляревського, Г. Квітки-Основ'яненка, Є. Гребінки, А. Свидницького, П. Мирного, І. Франка, М. Коцюбинського, Лесі Українки. Окремої уваги заслуговує художня література 30-х рр. XX ст., оскільки з літературного процесу того періоду було вилучено багато імен українських майстрів слова.

В.В. Ґрещук у доповіді «**Проблеми розвитку української мови в Галичині XIX ст.**» порушив актуальне в контексті тематики пленуму питання історії видавничої діяльності. Розвиваючи цю проблему, доповідач звернув увагу на те, що основу формування літературної мови в Галичині традиційно пов'язують із подвижницькою діяльністю «Руської трійці» (М. Шашкевич, І. Вагилевич, Я. Головацький), яка, проте, мала своє підґрунтя. Так, перші паростки національного пробудження українців Галичини зійшли в Перемишлі й пов'язані з постаттю І. Могильницького, який обстоював українську народну мову в офіційній сфері.

У доповіді «**Григорій Сковорода і українська літературна мова**» Л.П. Гнатюк охарактеризувала мову Г.С. Сковороди крізь призму рецепції українських дослідників — І. Огієнка, Ю. Шевельова та ін. Проаналізувала мову творів Г.С. Сковороди, аргументовано довівши її українську діалектну основу, незважаючи на наявність у ній елементів інших мов — російської, старослов'янської, латини.

У доповіді «**Тарас Шевченко і нова українська літературна мова**» В.В. Жайворонок слушно констатував величезну роль у розвитку української літературної мови живомовного струменя. Доповідач акцентував увагу на особливому значенні в становленні української літературної мови на народномовній основі Т.Г. Шевченка, який увів у мовнолітературну практику різноманітну абстрактну лексику, біблеїзми, історизми, екзотизми. Крім того, мовна діяльність Т.Г. Шевченка була орієнтована на широкого мовця, підпорядкована ідеї згуртування українського народу єдиною літературною мовою.

Л.В. Струганець у доповіді «**Історія української літературної мови крізь призму лексикографічних зрізів**» основну увагу звернула на такі важливі для становлення української літературної мови питання:

1) рівень української літературної мови того чи іншого періоду опосередковано відображають словники;

2) на основі окремих лексикографічних зрізів можна простежити динаміку лексичних норм.

Доповідачка також відзначила, що до найважливіших шляхів поповнення словникового складу мови загалом і української зокрема слід віднести: творення лексики на основі власних мовних ресурсів; запозичення; неологізацію. На її думку, кодифікація лексичної норми в словниках відстає від реального слововживання на кілька десятиліть.

Т.А. Космеда в доповіді «**Франкова інтерпретація комунікативної компетенції галицьких селян крізь призму сучасної лінгвістики**» проаналізувала Франкову інтерпретацію мовленнєвої компетенції галицьких селян, наголосивши на важливості впливу мовного середовища на формування дискурсу. Так, зокрема, на мовну практику народу найважливіший вплив здійснює мовна культура освіченої верстви. Однак простий люд не завжди розуміє справжню роль високої мовної культури. З цього приводу І. Франко зазначав, що, наприклад, галицькі селяни не сприймали способу мовлення освічених людей того часу, оскільки воно було для них чужим, штучним.

Г.М. Вокальчук у доповіді «**Індивідуально-авторська неологія як один із чинників історико-мовного процесу**» закцентувала увагу на значній ролі в становленні української літературної мови індивідуальної авторської мовотворчості письменника. Зокрема, доповідачка слушно зауважила, що словниковий склад української літературної мови поповнюється як загальномовними неологізмами, так й індивідуально-авторськими. На думку Г.М. Вокальчук, визначальною ознакою мовотворчості українських поетів XX ст. є конструювання неологізмів на основі усної народної творчості.

В обговоренні доповідей взяли участь В.І. Кононенко, В.В. Ґрещук, В.М. Мойсієнко, Н.М. Сологуб, Т.А. Космеда, П.Ю. Гриценко, Н.І. Бойко, Л.Т. Масенко, Л.О. Ткач, Л.П. Гнатюк, В.В. Жайворонок, В.В. Німчук.

Підбиваючи підсумки своєї роботи, пленум ухвалив:

1. Уважати створення академічної багатотомної історії української літературної мови одним із пріоритетних завдань українського мовознавства на найближчі роки.

2. Доручити розроблення концепції наукового проекту «Історія української літературної мови: від витоків до сьогодення» Інститутові української мови НАН України із залученням провідних фахівців університетів України; концепцію і план Історії української літературної мови доцільно підготувати в І півріччі 2010 р., після чого в жовтні—листопаді 2010 р. обговорити на розширеному засіданні вченої ради Інституту української мови НАН України й бюро Відділення літератури, мови та мистецтвознавства НАН України.

3. Уважати доцільним підготувати Комплексну програму дослідження історії української мови, яка б охоплювала створення Історії української літературної мови, видання найважливіших пам'яток української мови, підготовку історичного словотвору української мови, лінгвістичних портретів окремих періодів в історії української мови, надавши цій програмі статус державної з відповідним цільовим фінансуванням. Для виконання програми передбачено залучення провідних фахівців університетів України.

4. Рекомендувати кафедрам української мови, історії української мови університетів України передбачити в планах наукової

роботи викладачів, аспірантів та студентів дослідження історії української мови, історії окремих стилів з пріоритетною увагою до історико-мовних процесів у різних регіонах українського мовно-культурного континууму; локальна писемність давніших періодів, пам'ятки писемності регіонів, мова преси, мовно-просвітницька діяльність та художня творчість вихідців з відповідних регіонів мають знайти докладний аналіз, неупереджену наукову оцінку в контексті загальноукраїнського розвитку української літературної мови.

5. Важливим складником зазначеної дослідницької програми має стати вивчення локальних традицій української літературної мови в минулому і сьогодні, з'ясування особливостей становлення і функціонування української літературної мови на українських етнічних землях поза сучасними кордонами України та в діаспорі; вивчення динаміки просторового континууму функціонування української літературної мови залишається невід'ємним компонентом вивчення історії мови.

6. На особливу увагу заслуговують трансформаційні процеси української літературної мови останніх десятиліть, зміни естетичних та стильових орієнтирів, зародження нових течій у художній мовотворчості; окрему проблему становить вплив електронних ЗМІ та Інтернету на сучасний літературний стандарт і мовну практику.

7. Доцільним є проведення щорічних семінарів, круглих столів з теоретичних проблем історії української літературної мови (предмет; завдання; методи дослідження; періодизація; термінологічні позначення ідіомів на різних часових зрізах; засади визначення ієрархії стилів; лакуни в дослідженні історії як цілісного процесу; ідеологічні нашарування в оцінках фактів, явищ і процесів в історії української літературної мови та ін.).

8. Доповіді та виступи на пленумі опублікувати окремим виданням.

Святослав Вербич (м. Київ)

Svjatoslav Verbych (Kyiv)

HISTORY OF THE UKRAINE LITERARY LANGUAGE: PAST AND TOGAY
(plenary meeting of scientific council «Ukrainian language», 29 October 2009, Perejaslav-Khmel'nytskyi)

УДК 811(09)

МІЖНАРОДНА НАУКОВА КОНФЕРЕНЦІЯ «УКРАЇНСЬКА МОВА СЕРЕД ІНШИХ СЛОВ'ЯНСЬКИХ: ЕТНОЛОГІЧНІ ТА ГРАМАТИЧНІ ПАРАМЕТРИ»

5–6 листопада 2009 року у Кривому Розі відбулася Міжнародна наукова конференція **«Українська мова серед інших слов'янських: етнологічні та граматичні параметри»**, присвячена світлій пам'яті видатного українського мовознавця Олександра Васильовича Царука, який у розквіті творчих сил, у свої тридцять вісім, завершив роботу над докторською дисертацією, що репрезентувала нетрадиційних підхід до розв'язання проблем походження слов'янських мов, з'ясування місця української мови серед інших слов'янських, основних етнологічних і граматичних параметрів українського глотогенезу. На таку розвідку, очевидно, зважився б не кожен науковець, тим більше молодий периферійний доцент, який усвідомлював, на скільки підводних каменів він наражатиметься у своїх наукових пошуках і висновках. Він не встиг привселюдно захистити свої теоретичні положення. Невблаганна смерть забрала з наукових рядів молодого та перспективного лінгвіста, однак його праця «Українська мова серед інших слов'янських: етнологічні та граматичні параметри» знайшла своїх читачів не лише в Україні, а й далеко за її межами. Понад 90 осіб (з-поміж яких 49 стали очними учасниками) засвідчили своє бажання долучитися до пошанування його пам'яті. І попри всі перешкоди (епідемія грипу, оголошення карантину і т. ін.) конференція відбулася. Імовірно, на те була Божа воля.

Конференція розпочалася з демонстрування відеороликів, що під звуки українських мелодій проілюстрували життєвий і науковий шлях Олександра Васильовича. Лейтмотивом стала, звичайно, пісня «У райському саду» *(«На могилі моїй посадіть молоду яворину. І не плач-*

© Ж.В. КОЛОЇЗ, 2010

те за мною, за мною заплаче рідня. Я любив Вас усіх, та найбільше любив Україну. Певно, в цьому і є та найважча провина моя...»), рядки з якої вирізьблено й на надмогильному пам'ятнику. Епіграф матеріалів конференції видруковано у програмі (крім української, ще й польською): *Миготить полум'я свічки... Реквієм Моцарта оживлює пам'ять. Повертає, надихає, оспівує... Олександр Васильович Царук... Стрімкий політ крізь життя обірвався занадто передчасно — лунає в думках. З незбагненних причин навічно бракує звучання чистого і прозорого джерела його людяності, шляхетності, незрадливості, надійності та відданості. Пульсує смуток за натхненними розповідями, щирістю, блиском в очах, нестримним бажанням поділитися збагненним, віднайденим... Але, поступово, зерно пам'яті про нього проростає роздумами про глибинність та далекосяжність уривчастого буття у спільно-досяжному просторі, невгамовною спробою ставити правильні запитання і невтоленою необхідністю знаходити відповіді на них... Пам'ять ця — ніби камертон — налаштовує на необхідну висоту звуків.., на неординарність і необмеженість мислення, пошук нових ідей, освоєння незнаного, горіння, віру... І от уже в серці зорі є прагнення пишатися тим, що стрімкість, не заперечивши зростання (науковець став ученим, філолог — мовознавцем, освітянин — просвітником), нагородила Олександра Васильовича дивовижним: шаною-воскресінням — бути натхненням! Свічка догорає... Музика змінюється (бринить абсолютно не мінорна)... Життя продовжується...*

З'вітальним словом до учасників конференції звернулися перший проректор Криворізького державного педагогічного університету доктор філософ. наук, професор **Шрамко Ярослав Владиславович** та декан факультету української філології канд. філол. наук, доцент **Іншакова Ірина Опанасівна.** Остання, окрім того, зачитала лист від доктора філол. наук, професора, завідувача кафедри сучасної української мови Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича **Гуйванюк Ніни Василівни** *(Чернівці),* сестри Олександра Васильовича, яка з поважних причин не змогла взяти очної участі в конференції.

Своїми *«Спогадами про колегу»* відкрив пленарне засідання доктор філол. наук, професор кафедри української мови Запорізького національного університету **Білоусенко Петро Іванович** *(Запоріжжя),* колишній завідувач кафедри, на якій працював Олександр Васильович Царук. Своїми роздумами про молодого науковця поділилися доктор філол. наук, професор, провідний науковий співробітник Інституту українознавства імені І. Крип'якевича НАН України **Полюга Лев Михайлович** *(Львів) («Зіставний аналіз слов'янських мов у концепції Олександра Царука»)* та доктор філол. наук, професор кафедри мовної підготовки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ **Поповський Анатолій Михайлович** *(Дніпропетровськ) («Із когорти славетних...»).* З неабияким зацікавленням учасники конференції слухали виступ доктора філол. наук, професора, завідувача кафедри

української мови Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна **Калашника Володимира Семеновича** *(Харків) («Лексико-семантична група «змії» в сучасній українській мові: аспекти діахронічного аналізу»;* підготовлено у співавторстві з канд. філол. наук, доцентом цього ж університету **Філоном Миколою Івановичем**). Доктор філол. наук, доцент, завідувач кафедри української мови Криворізького державного педагогічного університету **Колоїз Жанна Василівна** *(Кривий Ріг)* виголосила доповідь *«Молитва як конфесійний та художній текст»*.

На пленарному засіданні були заявлені, однак, на превеликий жаль, не виголошені, доповіді не лише вітчизняних, але й зарубіжних науковців, як-от: *«Варіантність відмінкових закінчень іменників у контексті сучасного українського мовного розвитку»* — **Сологуб Надія Миколаївна** *(Київ),* доктор філол. наук, професор, старший науковий співробітник відділу стилістики і культури мови Інституту української мови НАН України; *«Фольклоронім* **Дунай** *та проблема етногенезу слов'ян»* — **Колесник Наталія Степанівна** *(Прага, Чехія),* канд. філол. наук, доцент, лектор української мови Карлового університету; *«Ад прыказкі да анты-прыказкі (эвалюцыя жанру)»* — **Іванов Євген Євгенович** *(Могильов, Білорусь),* канд. філол. наук, доцент, завідувач кафедри англійського, загального і слов'янського мовознавства Могильовського державного університету імені А.А. Кулешова; *«Вербализованные символы культуры»* — **Токарев Григорій Валерійович** *(Тула, Росія),* доктор філол. наук, професор, завідувач кафедри документознавства і стилістики російської мови Тульського державного університету ім. Л.М. Толстого; *«Był prawdziwym ukraincem»* — **Maryna Biłozor-Twady** *(Варшава, Польща*), перекладач, колишня студентка Олександра Васильовича. Зазначені наукові розвідки увійшли до збірника наукових праць, який видруковано до початку роботи конференції *(Українська мова серед інших слов'янських: етнологічні та граматичні параметри: [матеріали Міжнародної наукової конференції] (Кривий Ріг, 5—6 листопада 2009 р.) / М-во освіти і науки України; Криворізький державний педагогічний університет. — Кривий Ріг: Видавничий дім, 2009. — 570 с.)*

Учасники конференції отримали привітання від студентів та аспірантів (у їхньому виконанні прозвучали пісні «Україні», «Соколята» та ін.).

Пленарне засідання завершилося покладанням квітів на могили Олександра Васильовича та Наталії Анатоліївни Царуків.

Крім пленарного, передбачалася робота п'яти секцій (до того ж попередньо друга секція мала дві підсекції). У першій секції **(«Традиція генеалогічного й типологічного розподілу слов'янських мов. Фонетична система української мови як свідчення її самобутності»)** порушено загальнотеоретичні лінгвістичні проблеми, розглянуто питання національної самобутності мови загалом й української зокрема, з'ясовано місце української мови серед інших слов'янських, репрезентовано особливості фонетичної системи передусім української мови, а саме: канд. філол. наук, доцент **Гамалі Ольга Ігорівна** *(Кривий Ріг)*

(«Отражение особенностей национального коммуникативного поведения в драматургии (на материале пьес М. Булгакова и В. Винниченко»); доктор філол. наук, професор **Глущенко Володимир Андрійович,** канд. філол. наук, доцент **Овчаренко Вадим Миколайович,** канд. філол. наук, доцент **Рябініна Ірина Миколаївна** *(Слов'янськ)* («Лексичні запозичення як джерело вивчення історії східнослов'янських мов у концепції О.О. Шахматова, М.М. Дурново та А.Ю. Кримського»); доктор філол. наук, професор **Козлов Анатолій Васильович** *(Кривий Ріг)* («За критеріями людства»); канд. філол. наук, старший викладач **Коротич Катерина Володимирівна** *(Харків)* («Контрпропагандистські стратегії і тактики в радянському дискурсі 1941—1945 років»); аспірант **Косьонкина Ганна Юріївна** *(Слов'янськ)* («Теоретичні проблеми історико-типологічних досліджень в історіографії мовознавства»); канд. філол. наук, доцент **Микитюк Оксана Романівна** *(Львів)* («Самобутність української фонетичної системи»); аспірант **Пилипенко Євген Михайлович** *(Умань)* («Відображення системи вокалізму говірки селища Стеблів у повісті Івана Нечуя-Левицького «Причепа»); ст. викладач **Тихонова Оксана Федорівна** *(Краматорськ)* («Фонетична і фонологічна асиміляція англіцизмів як спільна риса процесу запозичення неспоріднених мов (української і китайської)»); канд. філол. наук, доцент **Фаріон Ірина Дмитрівна** *(Львів)* («Термін «руська мова» в контексті історії мови»); аспірант **Фельчак Олександра Олександрівна** *(Слов'янськ)* («Лінгвоісторіографічний аспект вивчення генетичних зв'язків слов'янських мов»); аспірант **Холодова Наталя Вікторівна** *(Слов'янськ)* («Учені Празької лінгвістичної школи про морфологічну класифікацію мов»); доктор філол. наук, професор **Царук Ніна Василівна** *(Чернівці)* («Розвиток поглядів С. Смаль-Стоцького на походження української мови у праці Олександра Царука «Українська мова серед інших слов'янських: етнологічні та граматичні параметри»); канд. філол. наук, доцент **Шутак Лариса Богданівна,** викладач **Собко Інна Оттівна** *(Чернівці)* («Мовна політика в Україні: проблеми і перспективи»); канд. філол. наук, професор **Явір Валентина Василівна** *(Кривий Ріг)* («Рідна мова як одна з вузлових ланок духовно-національного буття народу і держави»).

У другій секції науковці з'ясовували лексикологічні та фразеологічні проблеми **(«Лексика і фразеологія сучасних слов'янських мов як відображення історії, культури, психології слов'янських народів»).** Своїми науковими здобутками поділилися: канд. філол. наук, професор **Арешенков Юрій Олександрович** *(Кривий Ріг)* («Концепт «хата» в поетичному ідіостилі Т. Шевченка»); аспірант **Білка Олена Леонідівна** *(Полтава)* («Зооморфічна метафора у структурі біологічної лексики»); доктор філол. наук, професор **Бочина Тетяна Геннадіївна** *(Татарстан, Росія)* («Коннотативные антонимы в русской паремике»); здобувач **Величко Ганна Глебівна** *(Кривий Ріг)* («Кінетичні паралінгвістичні фразеологізми української мови як мовна реалізація психічних процесів та станів українців»; канд. філол. наук, доцент

Іншакова Ірина Опанасівна *(Кривий Ріг)* («Ботанічна лексика у словнику Є. Славинецького»); канд. філол. наук, доцент **Кажан Валентина Іванівна,** канд. філол. наук, доцент **Калініна Раїса Павлівна** *(Кривий Ріг)* («Запозичені слова як джерело поповнення газетної лексики»); старший викладач **Литовченко Ірина Олександрівна** *(Кривий Ріг)* («Військова справа як одне з джерел поповнення фразеологічної системи української мови»); канд. філол. наук, доцент **Мамчич Інна Петрівна** *(Дніпропетровськ)* («Розвиток лексичного значення слів у сучасній українській мові»); доктор філол. наук, професор, старший науковий співробітник **Мех Наталія Олександрівна** *(Київ)* («Лінгвокультурологема *логос* в українському мовному просторі»); канд. філол. наук, доцент **М'яснянкіна Любов Іванівна** *(Львів)* («Термінологічна лексика в українському рекламному дискурсі»); канд. філол. наук, доцент **Навчук Галина Василівна,** старший викладач **Ткач Алла Василівна** *(Чернівці)* («Проблемні аспекти функціонування українських медичних термінів»); канд. філол. наук, доцент **Шарманова Наталя Миколаївна** *(Кривий Ріг)* («Афоризм у поліпарадигмальному аспекті»); здобувач **Шевченко Сергій Васильович** *(Кривий Ріг)* («Початок формування театральної термінології української мови»); старший викладач **Щербатюк Вікторія Станіславівна** *(Слов'янськ)* («Історія становлення поняття «синонім» у лінгвістиці»); здобувач **Борита Валентина Михайлівна** *(Кривий Ріг)* («Конфесійний стиль української мови: етапи становлення і розвитку»); канд. філол. наук, доцент **Вербовий Микола Володимирович** *(Кривий Ріг)* («Із спостережень над говіркою містечка Кривий Ріг (коло 1911 р.)»); канд. філол. наук, доцент **Віняр Ганна Миколаївна** *(Кривий Ріг)* («Полонізми в діалектному мовленні однієї з говірок Західного Поділля (матеріали до діалектного словника)»); доктор філол. наук, професор **Глуховцева Катерина Дмитрівна** *(Луганськ)* («Граматичні класи слів як одиниці лексикону діалектної мовної особистості»); канд. філол. наук, доцент **Голікова Наталія Сергіївна** *(Дніпропетровськ)* («Структурно-ономасіологічна парадигма топонімів — назв вулиць міста Дніпропетровська»); канд. філол. наук, доцент, докторант **Зимовець Галина Вікторівна** *(Київ)* («Атрибутивні двочленні ергоніми в ономасіологічному та когнітивному аспектах»); аспірант **Іншаков Артур Євгенійович** *(Кривий Ріг)* («Актуальні проблеми вивчення кольороназв у лінгвістиці»); канд. геогр. наук, доцент **Казаков Володимир Леонідович,** доктор геолог, наук, професор **Паранько Ігор Степанович,** канд. геогр. наук, доцент **Шипунова Віра Олександрівна** *(Кривий Ріг)* («Географічні урботопоніми міста Кривого Рогу»); аспірант **Клімчук Галина Петрівна** *(Кривий Ріг)* («Лексичні діалектизми в публіцистичній спадщині Михайла Грушевського»); канд. філол. наук, доцент, докторант **Савйолова Любов Анатоліївна** *(Москва, Росія)* («Лакуны в системе русского наречия (на материале диалектной лексики)»); аспірант **Яніцька Наталія Романівна** *(Львів)* («Мікроергонімія центральних та східних районів Львівщини»).

Ряд наукових розвідок, які порушували проблеми словотвору та морфології, було представлено у третій секції **«Словотвірні і морфологічні особливості слов'янських мов»,** що об'єднала таких учасників: канд. філол. наук, доцент, докторант **Білих Олександр Петрович** *(Одеса)* («Активні дієприкметники в церковнослов'янській мові української редакції кінця XVI — XVII ст.»); доктор філол. наук, професор **Білоусенко Петро Іванович** *(Запоріжжя)* («Назви спадків із суфіксом **-ина** та **-щина** в історії української мови»); асистент **Бузько Світлана Андріївна** *(Кривий Ріг)* («Оказіональні лексичні утворення в текстах української постмодерної прози (функціонально-стилістичний аспект)»); здобувач **Висоцька Тетяна Йосипівна** *(Львів)* («Сполучники підрядності **бо, ли, да, же** в пам'ятках української мови XVI–XVII ст.»); аспірант **Девальєр Оксана Миколаївна** *(Полтава)* («Семантична класифікація абревіатурної лексики сучасної української мови»); доктор філол. наук, професор **Дядечко Людмила Петрівна** *(Київ)* («О понятии обиходно-массовой языковой стихии и ее составляющих»); канд. філол. наук, доцент **Качайло Ксенія Анатоліївна** *(Кривий Ріг)* («Особливості структури і семантики назв місцевості (конфіксальні іменники на **-ок**)»); аспірант **Левакіна Тетяна Василівна** *(Херсон)* («Місце мікрогрупи соціативності — паралельного зв'язку у прийменниковій системі сучасної української мови»); здобувач **Литвиненко Ольга Вікторівна** *(Запоріжжя)* («Назви фізичних величин як складові концепту «неозначено велика кількість» в українській мові»); аспірант **Михайличенко Наталія Євгеніївна** *(Львів)* («Способи словотворення українських ойконімів на **-ець»**); перекладач **Московченко Ольга Павлівна** *(Мелітополь)* («Значення морфеми **бог-/біг-/бож-/біж-/баж-** в українській мові в порівнянні зі співвідносними морфемами у споріднених словах інших слов'янських мов»); доктор філол. наук, професор **Олексенко Володимир Павлович** *(Херсон)* («Словотвірний потенціал збірних іменників із суфіксами іншомовного походження в сучасній українській мові»); викладач **Савич Катерина Сергіївна** *(Луганськ)* («Особливості функціонування відабревіатурних оказіоналізмів у публіцистичному стилі сучасної української літературної мови»); канд. філол. наук, доцент **Сегін Любомир Васильович** *(Слов'янськ)* («Типи двозонних парадигм дієслів динамічної просторової локалізованості в українській і польській мовах»); доктор філол. наук, професор **Стишов Олександр Анатолійович** *(Київ)* («Тенденції до автохтонізації в лексиці і словотворенні сучасної української мови»).

Четверта секція об'єднала науковців, предметом зацікавлення яких стали синтаксичні та стилістичні особливості зв'язного тексту **(«Синтаксичні та стилістичні особливості зв'язного тексту»)**, зокрема: аспірант **Варна Ганна Сергіївна** *(Кривий Ріг)* («Прецедентні феномени як елемент політичного рекламного тексту»); канд. філол. наук, доцент **Білоконенко Людмила Анатоліївна** *(Кривий Ріг)* («Чутки як джерело суспільної конфліктної комунікації»); канд. філол. наук,

доцент **Вавринюк Тетяна Іванівна** *(Кривий Ріг)* («Засоби суб'єктивації оповіді в новелах М. Коцюбинського»); канд. філол. наук, доцент **Городецька Вероніка Анатоліївна** *(Кривий Ріг)* («Зміна форми предиката в односкладних реченнях при перекладах з української мови російською»); канд. філол. наук, доцент **Єршова Наталя Володимирівна** *(Кривий Ріг)* («Видо-часова організація складносурядних речень у прозі Євгена Гуцала»); канд. філол. наук, доцент **Конюхова Любов Іванівна** *(Львів)* («Обмежувально-видільні частки як засіб актуалізації в мові реклами»); канд. філол. наук, доцент **Кульбабська Олена Валентинівна** *(Чернівці)* («Теорія скорочених речень у трактуванні С. Смаль-Стоцького та Ф. Ґартнера: погляд крізь призму сучасності»); здобувач **Литвинюк Ольга Іванівна** *(Дніпропетровськ)* («Ідеографічні виміри комунікативного ядра сучасної української мови»; доктор філол. наук, професор **Лошаков Олександр Геннадійович** *(Северодвинськ, Росія)* («Сверхтекст как неканоническое текстовое образование»); асистент **Майструк Тетяна Сергіївна** *(Кривий Ріг)* («Стилістичні функції англізмів різних семантичних груп у текстах публіцистичного стилю»); канд. філол. наук, доцент **Малюга Наталія Миколаївна** *(Кривий Ріг)* («Комунікативно-прагматичний підхід до вивчення співвідносних засобів вираження референтно тотожних значень: перехід від однієї системи координат до іншої»); аспірант **Мелкумова Тетяна Володимирівна** *(Кривий Ріг)* («Градація як засіб увиразнення мовлення мас-медіа»); канд. філол. наук, доцент **Мішеніна Тетяна Михайлівна** *(Кривий Ріг)* («Структура і семантика посесивних одиниць в українській мові»); канд. філол. наук, доцент **Остроушко Оксана Андріївна** *(Кривий Ріг)* («Епічно-спонукальні замовляння в українській магічній традиції»); доктор філол. наук, професор **Скаб Мар'ян Стефанович** *(Чернівці)* («Specifika apelace v češtině očima ukrajinisty»); канд. філол. наук, доцент **Талаш Інна Олександрівна** *(Кривий Ріг)* («Вставлені конструкції як маргінальний компонент функціонально-семантичного поля темпоральності в публіцистичних текстах»); канд. філол. наук, доцент **Чумак-Жунь Ірина Іванівна** *(Бєлгород, Росія)* («Когнитивно-эстетическая информация поэтического текста»).

Проблеми дослідження слов'янських мов у сучасній лінгводидактиці обговорювали науковці однойменної п'ятої секції (**«Проблеми дослідження слов'янських мов у сучасній лінгводидактиці»**), у роботі якої взяли участь: канд. пед. наук, професор **Бакум Зінаїда Павлівна** *(Кривий Ріг)* («Компетентнісний підхід: проблеми реалізації на профільному рівні навчання української мови»); аспірант **Бондаренко Ганна Олександрівна** *(Кривий Ріг)* («Застосування технології проектів у формуванні фоностилістичних умінь і навичок учнів»); старший викладач **Борисенко Валентина Володимирівна** *(Чернігів)* («Текст як засіб формування професійної мовленнєвої компетенції майбутніх фахівців економічного профілю»); доктор пед. наук, професор **Кондрашова Лідія Валентинівна** *(Кривий Ріг)* («Духовно-нравственная и эмоционально-интеллектуальная направленность универси-

тетского филологического образования»); канд. пед. наук, доцент **Павлик Олена Анатоліївна** *(Кривий Ріг)* («Специфічні лексико-граматичні засоби як система орієнтирів у навчанні близькоспорідненого мовлення»); канд. пед. наук, доцент **Токарева Інна Юріївна** *(Тула, Росія)* («Формирование культурно-языковой компетенции школьников при изучении социально дифференцированной лексики»); старший викладач **Цоуфал Любов Сергіївна** *(Кривий Ріг)* («Формування комунікативної компетенції учнів у процесі вивчення морфології»).

На засіданнях секцій відбувалися жваві дискусії, ставилося багато запитань, давалися цінні пропозиції, передусім аспірантам та здобувачам. Робота секцій завершилася підведенням підсумків, де кожен із учасників конференції мав змогу оцінити її, висловити свої міркування щодо необхідності та важливості подібних заходів. Усі присутні відзначили високий рівень організації та проведення конференції, її потужне духовне підґрунтя.

Жанна Колоїз (м. Кривий Ріг)

Zhanna Koloiz (Kryvyi Rig)

INTERNATIONAL SCIENTIFIC CONFERENCE „THE UKRAINIAN LANGUAGE AMONG OTHER SLAVIC LANGUAGES: ETHNOLOGIC AND GRAMMATICAL PARAMETERS".

Мовна мозаїка

ІНТЕГРАЦІЯ – ЦЕ *ОБ'ЄДНАННЯ*, А НЕ *ВХОДЖЕННЯ, ПРИЄДНАННЯ*

Сьогодні спостерігаємо досить активне вживання іншомовного слова *інтеграція* та його похідних зі значенням входження, приєднання в різних періодичних виданнях. Напр.: *Ідентифікація України як європейської держави, її* ***інтеграція*** *у світовий простір можливі за умов визнання...* (Право України. – 2009. - № 8. – С. 194); *Більша частина запланованого успішно втілюється в життя, зокрема, інтенсифікувалася* ***інтеграція*** *України в європейський простір вищої освіти...* (Проблеми освіти. – 2005. – Вип. 16. – С. 32); *Такі прилади* ***інтегровані*** *в єдину інформаційно-телекомунікаційну систему ДПС "Гарт"* (Камуфляж. – 2009, жовтень. – С. 3); ***...інтеграція*** *національної економіки у світову економічну систему з метою якнайповнішого економічного розвитку...* (Дзеркало тижня, 20.02.2010).

Проте таке вживання неправильне, бо в сучасній українській літературній мові слово **інтеграція** означає "об'єднання в ціле будь-яких окремих частин; об'єднання та координація дій різних частин цілісної системи", що відповідає значенню співвідносного дієслова **інтегрувати**. Як і **об'єднання**, воно потребує залежного слова у формі родового безприйменникового відмінка, пор.: *об'єднання земель* й *інтеграція земель, об'єднання говорів* й *інтеграція говорів, об'єднання зусиль* й *інтеграція зусиль*. Саме тому замість *інтеграція України у світовий простір* потрібно вживати ***входження України*** *до світового простору*; замість *інтеграція України в Євроатлантичне співтовариство* потрібно вживати ***приєднання України*** *до Євроатлантичного співтовариства*.

Тетяна Івасишина,
Наталя Мармоленко

УДК 811.161.2'374

НАУКОВА КОНФЕРЕНЦІЯ УКРАЇНІСТІВ УГОРЩИНИ (Сегед, 7 листопада 2008 р.)

7 листопада 2008-го року в місті Сегед (Угорщина) у приміщенні Сегедського університету відбулася V Наукова конференція україністів. Організаторами конференції були кафедра славістики на чолі з кандидатом філологічних наук доцентом **Мігаєм Кочішом** та Самоврядування українців міста Сегед, головою якого є **Наталія Шайтош**. У роботі конференції взяли участь науковці-україністи з вищих навчальних закладів Угорщини — мовознавці, літературознавці та історики.

Конференцію відкрив заступник декана з наукової роботи філологічного факультету Сегедського університету проф. **Золтан Вайда**. До учасників конференції зі вступним словом звернувся завідувач кафедри славістики, доцент **Мігай Кочіш**. У виголошених 20-ох доповідях були порушені прблеми українського мовознавства, літературознавства та історії України. У мовознавчу секцію ввійшли доповіді Мігая Кочіша, Андраша Золтана, Шандора Моканя, Ірини Багмут, Єлизавети Барань, Річардаса Петкевічуса, Вікторії Штефуци, Андреї Абоні, Галини Антошків та Раїси Борош. Літературознавча секція була представлена доповідями Вікторії Лебович, Ібої Багі, Іштвана Ферінца, Наталії Шайтош, Наталії Імрене-Коляджин, Валерія Лепахіна, Тібора Баторі та Габріели Антал. У секцію з питань історії України ввійшли доповіді Ярослави Хортяні та Беати Варга.

Мігай Кочіш виступив із доповіддю **«Дані до історії українського правопису»**. Доповідач звернув увагу слухачів на те, що на території Угорщини зберігається 12 церковних рукописів, створених у XVI ст. Під час дослідження встановлено, що вони написані церковнослов'янською мовою. Винятком є кодекс «Скотарське вчительське євангеліє», який написаний «простою мовою». У доповіді про-

© Є.Б. БАРАНЬ, 2010

ілюстровано, як позначають переписувачі XVI ст. ті звуки та звукосполучення, які в сучасній українській мові передаються за допомогою спеціальних букв. Звукосполучення *j+e* передається буквою, близькою до сучасної **є**, переважно на початку слова. При передачі звука *j* та звукосполучення *j+i,* незважаючи на те, що вже були помічені розрізнювальні букви, в їхньому вживанні в рукописних матеріалах були розходження, а саме: одна й таж сама буква в одному кодексі передає звук *j,* в другому — звукосполучення *j+i,* в третьому — обидва (і *j,* і *j+i).*

Доповідь **Ірини Багмут «Експліцитні семи в семемній структурі українських звуконайменувань»** присвячено з'ясуванню значення афіксальних звуконайменувань в сучасній українській літературній мові. Увагу приділено експліцитним (зовнішнім) семам, які здатні конкретизувати значення семеми із семою 'звук'. Виявлено, що більшість експліцитних сем у звуконайменуваннях мають багатозначний характер, синонімічні вираження та відзначені варіативністю. Конкретизація значень звуконайменувань за допомогою афіксальних засобів особливо важлива в аспекті вивчення української мови як іноземної. Здійснений аналіз дає змогу на прикладі конкретного лексико-семантичного поля проілюструвати важливість афіксального навантаження в слові.

У доповіді **Раїси Борош «Сленг в українській мові»** увагу зосереджено на історії появи сленгу в українській мові, його місці в мовній структурі, на особливостях, походженні та функціонуванні в українському художньому тексті. Представлено погляди науковців на явище сленгу, зокрема українського, а також подано класифікацію сленгової лексики.

Шандор Мокань у доповіді на тему **«Найновіші дані до етимології деяких угорських та східнослов'янських слів»** представив такі слова та вирази угорського та східнослов'янського походження, своєрідна особливість яких полягає в тому, що вони близькі за своїм семантичним значенням. У випадку деяких слів ця спорідненість дещо втрачається або ж не зовсім однозначно сприймається.

Доповідь **Вікторії Штефуци** була присвячена дослідженню угорських власних імен та назв величавостей у молдавських грамотах XIV—XV ст. Головним джерелом дослідженя був обраний Словник староукраїнської мови (Київ, 1970). Словник у двох томах містить цінний лексичний матеріал українських (молдавських) грамот XIV—XV ст. Результати дослідження представлені у вигляді таблиць, в яких вказано територіальні кордони, дати, частота вживання власних імен та назв величавостей.

Особливо захопила присутніх слухачів доповідь **Андраша Золтана «Латино-Cyrilliса: Кирилично-латинські графічні гібриди на плакатах і вивісках Львова»**. Доповідач розповів про колишні намагання, пов'язані з уведенням латинського алфавіту для застосування в українській мові. Представлені Андрашем Золтаном плакати, вивіски

міста Львова, на яких частково або ж повністю використовуються літери латинського алфавіту, дають підставу стверджувати, що в ході сучасного процесу «латинізації» львів'яни у своїх щоденних графічних пошуках не можуть обмежитись виключно рідною кирилицею, їм необхідні знання латинського алфавіту.

У доповіді **«Тематична класифікація гунгаризмів у закарпатських українських говорах (на основі літературних творів)» Єлизавета Барань** констатувала, що зафіксовані нею лексичні гунгаризми розподілено між двадцятьма чотирма тематичними групами. За її підрахунками, найбільше прикладів зафіксовано у тематичній групі «побутова лексика». Доповідач наголосила на тому, що більшість вищенаведених угорських лексичних запозичень — це дуже давні одиниці в західноукраїнських говорах, а перенесення їх у мову художніх творів є яскравим свідченням цього.

Доповідь **Андреї Абоні «Лексичні германізми в русинських виданнях»** була присвячена питанню впливу німецької мови на видання, написані русинською мовою. Опрацьований матеріал містить найуживаніші лексичні германізми у творах сучасних русинських письменників, а також найновіших лексикографічних працях.

Метою доповіді **Річардаса Петкевічуса** про відмінювання іменників з основою на **-і** в «Творіннях апостолських» Львівського Апостола 1574 року був системний аналіз відмінювання іменників з основою на **-і** у названій пам'ятці у порівнянні цього типу іменників в граматиках Лаврентія Зизанія і Мелетія Смотрицького. На основі зіставлення системи відмінювання іменників з основою на **-і** доповідач дійшов таких висновків: 1) в «Творіннях апостолських» на відміну від граматик практично немає форм двоїни; 2) система відмінювання іменників чоловічого роду з основою на **-і** має більше варіантних форм закінчень у порівнянні із системою відмінювання іменників жіночого роду з цією основою. Продуктивна словотвірна система іменників жіночого роду з осовою на **-і** зберігає свою парадигму, а парадигма іменників чоловічого роду приречена на редукцію.

У доповіді **Іштвана Ферінца «Автор і твір у рецепції давньоруської культури та періоду бароко»** були проаналізовані шляхи прояву традиційного давньоруського світосприйняття періоду XVII ст. представниками української поезії бароко, а також роль твору та автора з урахуванням відмінностей між шкалою загальноприйнятих цінностей.

Тібор Бароті у доповіді **«Григорій Сковорода: попередники, сучасники і наслідники»** наголосив на тому, що Сковорода був одним із найвизначніших особистостей української культури XVIII ст. Звернено увагу на авторський талант письменника, втілений у творах різних літературних жанрів.

Доповідь **Габріелли Антал** присвячена темі листування Лесі Українки, в якій доповідач наголосила, що листування поетеси з Волині загалом цікаво проаналізувати у зв'язку з тим, як безбоязно тут

порушуються теми, що були табуйованими навіть для приватного обговорення.

У доповіді **Ібої Багі «Юрій Андрухович та український постмодернізм»** висвітлюється проблема «міста» та проблеми внутрішнього стану його мешканців. Роман «Московіада» зіставляється з романом Венедикта Єрофеєва «Москва–Петушки». В обох романах на фоні реальних історичних подій, в які вплетені фіктивні моменти та особисті переживання, випадки з життя героя розповідача, з'являються стереотипи, пов'язані з культом міста, ведуться роздуми про вплив різних стародавніх культур і традицій.

У доповіді **Беати Варга «Іван Мазепа та Полтавська битва»** представлені погляди на історичну постать Івана Мазепи, який став символом російсько-українських суперечок. Доповідач звернула особливу увагу на підтримку Мазепою зовнішньої політики Петра I до того етапу, поки вона не загрожувала цілісності української держави, вказує на заходи, які були вжиті для визволення України з-під польської та російської залежності та реальних можливостей становлення незалежної української держави за підтримки Карла XII. Доповідач акцентує увагу на погляди гетьмана Мазепи про безперспективність розвитку України при тих обставинах, в яких гетьманство підтримувало зв'язок з Росією.

На конференції прозвучали ще доповіді **Наталії Імрене Колядджин «Василь Довгович та Олександр Духнович в умовах культурно-національного відродження Закарпаття»**, **Вікторії Лебович „Nomen est"**, **Наталії Шайтош «Потебня і Афанасьєв»**, **Валерія Лепахіна «Сказання про чудотворні ікони у книзі Іоанікія Галятовського «Нове небо»** та **Ярослави Хортяні «Королева Анастасія та її роль у відновленні християнства в Угорщині»**.

Організатори конференції створили сприятливу атмосферу для плідного обговорення доповідей, жвавих дискусій, а під час перерв — дружніх розмов та можливостей започаткування та підтримання професійних відносин між учасниками конференції. Організатори планують опублікувати виголошені на конференції доповіді у V славістичному збірнику Сегедського Університету Hungaro-Ruthenica, редактором якого є **Мігай Кочіш**.

Єлизавета Барань (м. Берегово Закарпатської обл.)

Jelysaveta Baran' (Beregovo Zakarpattja)

SCIENTIFIC CONFERENCE OF THE UKRAINE LANGUAGES RESEARCHES IN HUNGARY (Seged, 7 Oktober 2008)

Ювілеї

УДК 092 + 81'36 Гуйванюк

В ІСКРИСТИХ ФІЛІГРАНЯХ РІДНОГО СЛОВА
(до ювілею професора Ніни Гуйванюк)

18 листопада цього року відомий український мовознавець, професор, завідувач кафедри сучасної української мови Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича Ніна Василівна Гуйванюк відсвяткувала свій прекрасний ювілей. Випускниця Чернівецького університету, вона понад 30 років працює в рідній альма-матер, будучи натхненником і сподвижником численних добрих справ.

Час хризантем і перших приморозків, мальовниче село Волиця Славутського району Хмельницької області — ось часопростір народин Н.В. Гуйванюк (Царук). Ця радісна подія сталася 18 листопада 1949-го р. в сім'ї робітника Царука Василя, який працював бондарем на Славутському лісохімзаводі, та Ольги Царук, невтомної трудівниці колгоспу села Волиця. „Моє село з найменням гордим Волиця, що на землі подільській простяглось. До лук і піль ласкаво-тихо горнеться моє далеке і близьке село..." — щодня лине думка у затінок садів крислатих, до цих луків соковитих, до наймилішої річки Вілійки, що між млином і липами Липинського, до найсмачнішої води з криниці її дитинства.

© О.В. КУЛЬБАБСЬКА, 2010

Усього в сім'ї Царуків було четверо дітей: сестра Валентина і двоє братів — Микола та Олександр (усі діти отримали вищу освіту). І хоча батьки та діди були простими селянами-хліборобами й не мали змоги навчатися в університетах, саме з дбайливої родини почерпнула вона першу життєву науку, що її ювілярка визначила так: „Дітей ростили у добрі й любові, щоб працю знали і до церкви йшли, щоб мали Бога в серці, й рідну мову, і пісню рідну в душах зберегли".

Дитинство Ніни припало на важке повоєння й було наповнене ранньою працею. Тут, у затишній батьківській хаті, в атмосфері нерозривного взаємного зв'язку і відповідальності один за одного, від початків і на все подальше життя виховано жагу до знань та цілеспрямованість, отримано працелюбний вишкіл. Восени 1956-го р. здібна дівчинка розпочала навчання у Славутській середній школі №1. У напруженому плині сільського життя міцніли підвалини духу, формувалися життєва стійкість і вольова вдача ювілярки. Завдяки цьому філософськи сприйняла перший досвід розчарувань: у школі на випускному сповненій мрій і планів учениці вручили замість золотої (усі п'ятірки в атестаті) срібну медаль — золотих на всіх „не вистачило", оскільки того року зі школи водночас випускали і десяти-, й одинадцятикласників. Ця ж обставина вплинула й на конкурс на філологічному факультеті Чернівецького університету, куди вона надумала вступати і не добрала одного бала. Пішла працювати на лісохімзавод, а згодом — у редакцію районної газети „Трудівник Полісся". Наступного року, у вересні 1967-го р., стала студенткою університету, успішно склавши вступні випробування. Під величними склепіннями колишньої митрополії розпочався науковий шлях майбутнього доктора філологічних наук.

На філологічному факультеті Чернівецького університету навчалася на „відмінно", писала вірші, які друкували в обласній пресі та університетському часописі, брала активну участь у роботі студентського драматичного гуртка, виступала на засіданнях літературної студії імені Степана Будного. Із літстудійцями їздили в села та містечка Буковини на літературні вечори. Попри динаміку студентського та громадського життя, знаходила час і для наукової роботи, яка припала до душі.

Із вдячністю згадує Ніна Гуйванюк своїх улюблених учителів — професора В.М. Лесина, завідувача кафедри української літератури, професорів І.І. Слинька та Ю.О. Карпенка, які викладали теоретичні курси сучасної української літературної мови та загального мовознавства, доцента З.І. Іваненко — викладача практичного курсу синтаксису, керівника гуртка української мови. Із їхніх лекцій мова поставала мов сад дивовижних, невідомих рослин, які можна класифікувати, відшукувати чудові форми, кольори. Захоплення мовознавством зумовлює бажання п'ятикурсниці продовжити навчання. 1972-го р. після зразкового захисту дипломної роботи **„Образне слово в українській народній пісні"** вона єдина з-поміж студентів українського

відділення (а одну з двох груп першокурсників свого часу сформували з медалістів!) отримує диплом спеціаліста з відзнакою. У вересні того ж року на конкурсній основі вступає до заочної аспірантури Чернівецького державного університету. Науковим керівником став доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української мови Іларіон Іларіонович Слинько, про якого Ніна Василівна все життя зберігає теплі спогади та учнівську вдячність.

Аспірантські роки були вщерть наповнені заняттями, творчими пошуками і спілкуванням з відомими мовознавцями на міжнародних і всеукраїнських філологічних форумах, у рідній Alma mater, де з червня 1973-го р. почала працювати лаборантом, пізніше — старшим лаборантом кафедри української мови. Уже в той час виразно виявилися особливості творчого обдарування дослідниці: захоплення граматикою і вміння логічно формулювати й обґрунтовувати теоретичні узагальнення. Із травня 1977-го р. Ніна Гуйванюк обіймає посаду асистента й невдовзі везе рукопис дисертації в Ужгородський державний університет на кафедру української мови для ознайомлення.

Це був справді відповідальний екзамен, обстоювання власної наукової позиції, результатом якого став успішний захист кандидатської дисертації в лютому 1978-го р. на тему: **„Засоби вираження присвійності в українській мові (на матеріалі творів письменників XIX–XX ст.)”** .

У першому монографічному дослідженні дисертантка простежила в діахронічному плані розвиток категорії присвійності в сучасній українській мові порівняно з періодом староукраїнської мови, а також паралельне функціонування цієї категорії в інших слов'янських мовах, виявила специфіку вживання присвійних конструкцій на синхронному зрізі XIX–XX ст. Посесивність Н.В. Гуйванюк трактувала як типове значення та семантико-граматичну категорію із сукупністю граматичних засобів, причому переконливо на широкому фактичному матеріалі довела, що кожна синонімічна або еквівалентна за значенням конструкція має свою історію розвитку та структурно-семантичні особливості, які зумовлюють її вибір та функціонування в конкретному акті комунікації.

Після захисту кандидатської дисертації талановита дослідниця плідно працює в ділянці лінгводидактики. Знані її новаторські праці, рекомендовані Міністерством освіти і науки України як посібники для студентів філологічних факультетів вищих навчальних закладів: **Сучасна українська мова: Синтаксис: [збірник вправ]**. — К.: Вища школа, 1981; **Сучасна українська літературна мова: Синтаксис: [лабораторний практикум]**. — К.: Вища школа, 1989; **Сучасна українська мова: Синтаксис: [збірник вправ]**. — К.: Вища школа, 1992 (співавтор усіх посібників — М. Ф. Кобилянська).

1994-го р. у видавництві „Вища школа” в Києві побачила світ фундаментальна колективна праця, написана у співавторстві з професором І.І. Слиньком та доцентом М.Ф. Кобилянською, — **„Синтаксис**

сучасної української літературної мови: Проблемні питання”, яка, за оцінкою Катерини Городенської, стала найсучаснішим, найповнішим, найґрунтовнішим курсом з теоретичного синтаксису, а також найавторитетнішим навчальним посібником для викладачів і студентів вишів України. Без сумніву, він найближчі десятиліття не втратить свого високого авторитету, оскільки в посібнику досить повно подано всі надбання синтаксичної науки, глибоко проаналізовано й оцінено вже відомі та нові підходи до вивчення найскладніших теоретичних проблем синтаксису. Поліконцептуальний виклад спонукає читача до роздумів, привчає студентів визначати позитивні та не зовсім переконливі моменти різних теорій і класифікацій, а не бездумно запам’ятовувати наукові постулати.

Найулюбленіша царина мовознавчої діяльності ювілярки — синтаксис української мови як вершинний рівень мовної структури. З ім’ям професора Ніни Гуйванюк пов’язана передусім розбудова ***теорії кореферентності синтаксичних одиниць***. Уперше проблеми граматичної синонімії сучасної української мови було окреслено в однойменному навчальному посібнику зі спецкурсу для студентів-філологів (1982 р.). Проте, у процесі наукових спостережень дослідниця виснувала: широке розуміння синтаксичної синонімії не дає змоги глибше проникнути в суть явища формально-синтаксичних співвідношень (ФСС) синтаксичних одиниць, а за умови звуження поняття „синтаксичні синоніми” неможливо системно охопити всі типи ФСС у синтаксисі, зокрема й ті, що об’єднують мовні одиниці з різним граматичним значенням. Із таким переконанням сміливо розпочала вона й активно продовжує нині опрацювання теоретичних проблем, пов’язаних із ономатологічною функцією мови та процесами номінативної деривації. Етапною для професора Ніни Гуйванюк й українського мовознавства загалом стала її монографія **„Формально-семантичні співвідношення в системі синтаксичних одиниць”** (1999 р.). Це прогнозований підсумок навчання в докторантурі відділу граматики української мови Інституту української мови НАН України (1989–1991) та блискучого захисту докторської дисертації (лютий 1994 р.). Новизна першої в лінгвоукраїністиці концепції кореферентності полягає в тому, що авторка запропонувала системний, комплексний підхід до вивчення ФСС одиниць синтаксису з урахуванням їх ономатологічних характеристик; запровадила поняття про кореферентність як підґрунтя для ФСС; визначила передумови та критерії кореферентності синтаксичних одиниць; проаналізувала основні типи формально-семантичних співвідношень. Дібраний широкий фактичний матеріал, репрезентативні ілюстрації, висновкові положення дають змогу кожному охочому глибше пізнати потенційні функціональні можливості співвідносних одиниць у плані національної специфіки українського синтаксису.

Професіонал і знавець варіантності в граматиці, Н. Гуйванюк вишуковує, мов золоті крупинки в піску, скрізь — у журналах, газетах,

книгах — нові образи, нові конструкції, що магічно діють на душу, й використовує у своїх наукових розвідках і навчальних посібниках. Приклади-ілюстрації уяскравлюють також оригінально й дохідливо витлумачені проблеми лінгвістики під час лекцій із таких курсів, як: „*Сучасна українська мова*", „*Основи мовленнєвої діяльності*", „*Основи наукових досліджень*", „*Досягнення і проблеми сучасного мовознавства*" (для магістрантів); спецкурсів „*Основи синтаксичної номінації*", „*Граматичні синоніми та їх вивчення у шкільному курсі мови*" та ін. Викладацька майстерність Ніни Василівни наснажили багатьох допитливих студентів до творчої праці зі словом у загальноосвітній школі або до науково-дослідної діяльності.

Найновіша монографічна праця Н. В. Гуйванюк **„Способи реалізації іронії у структурі речення"** (2009 р., у співавт.) присвячена комплексному дослідженню мовної іронії — складному семантико-стилістичному явищу, реалізація якого в тексті тісно пов'язана не лише із прагматичною настановою автора, а й із контекстуальними умовами — мовними та позамовними. Цінність роботи полягає в тому, що в ній визначено лінгвістичний статус іронічного висловлення та його аксіологічні параметри через зв'язок із категоріями емоційності й експресивності, що, без сумніву, окреслює горизонти подальших студій у ділянці пріоритетних напрямків мовознавства — семантичного, функціонального, комунікативного синтаксису і текстолінгвістики. Автори монографії зробили вдалу спробу аналізу зв'язку категорій комічного та іронічного з категорією оцінної авторської модальності речення; уперше повно представили структурно-семантичні різновиди речень з іронічним значенням; репрезентували синтаксичні особливості антифразисного висловлення; з'ясували умови реалізації іронічного значення внаслідок сегментації та парцеляції у структурі дискурсивного висловлення; виявили засоби іронії на рівні надфразної єдності. Значний за обсягом та різноманітний матеріал (тексти української художньої літератури від кінця XIX до початку XXI століття, засобів масової інформації та усної народної творчості) дає змогу розглядати іронію як складник мовної картини світу українського етносу.

Незаперечні здобутки ювілярки у галузі граматики. Вона — автор понад 250 наукових праць із проблем синтаксису, з-поміж яких: **„Засоби вираження присвійності в українській мові"** (1975), **„Співвідношення об'єктивної та суб'єктивної модальності в реченні"** (1997, у співавт.), **„Питальні речення в сучасній українській мові"** (2000, у співавт.), **„Семантична структура тексту"** (2000, у співавт.), **„Антропоцентричний підхід до вивчення мовних явищ"** (2001, у співавт.), **„Складні ускладнені речення"** (2003, у співавт.), **„Синтаксис неповного речення. Еквіваленти речення"** (2007, у співавт.) та ін. Науковий доробок дослідниці відзначає цілеспрямованість у пізнанні синтаксичних глибин на тлі широких наукових зацікавлень.

На сторінках рейтингових лінгвістичних журналів, у наукових записках університетів та інших виданнях Ніна Василівна опублікувала численні статті з актуальних проблем граматики, синтаксичної номінації, мовленнєвої діяльності й лінгвостилістики, нариси про видатних учених-філологів тощо. Її наукові праці, виступи на розширених пленумах Наукової координаційної ради Інституту української мови НАН України та Інституту мовознавства ім. О.О. Потебні НАН України, Міжнародних конгресах україністів позначені нетрадиційним розв'язанням важливих мовознавчих проблем і високою культурою думки. Разом з тим вона охоче бере участь в організаційній роботі: з 1996 р. проф. Гуйванюк Н.В. — науковий редактор видання **„Науковий вісник Чернівецького університету:** *Слов'янська філологія*"; член редколегії журналу **„Українська мова"** (Інститут української мови НАН України, м. Київ), **„Українське мовознавство"** (Київський національний університет імені Т. Шевченка), **„Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах"** (Міністерство освіти і науки України), **„Українознавство"** (Прикарпатський університет, м. Івано-Франківськ), **„Веснік Брэсцкага універсітэта"** (Білорусь) та ін.

Упродовж останніх десятиріч професор Н.В. Гуйванюк гармонійно поєднує багатогранну наукову працю з освітянською. Вона — автор 19 підручників та посібників з грифом Міністерства освіти і науки України для студентів філологічних факультетів, підручників і посібників для шкіл, у яких особливу увагу приділено розвиткові позитивної мотивації навчання, активізації пізнавальної та мовленнєвої діяльності, заохоченню учнів до читання, виробленню умінь самостійно здобувати знання і формувати власну думку з приводу порушеної проблеми, стимулюванню творчого аналітичного мислення, любові до книжки, зокрема: **„Українська мова. 8–9 класи шкіл з румунською мовою навчання"** (1998), **„Українська мова. 8–9 класи шкіл з угорською мовою навчання"** (1999), **„Українська мова. 8–9 класи шкіл з польською мовою навчання"** (2000), **„Українська література. 5 клас шкіл України з мовами національних меншин"** (2005, у співавт.), **„Українська мова. 8 клас шкіл з румунською мовою навчання"** (2008), **„Українська мова. 9 клас шкіл з румунською та молдовською мовами навчання"** (2009), **„Українська мова: тестові завдання"** (1999; 2006, у співавт.) та ін. Її змістовні лекції з синтаксису з початку 80-х років слухають філологи Буковини під час стажування в Чернівецькому обласному інституті післядипломної освіти, вчителі та студенти з Білорусі, Польщі, Румунії. Компетентні консультації з проблемних питань мовознавства, цікаві діалоги з ученими, педагогами, переможцями всеукраїнського конкурсу „Учитель року", призерами олімпіад та конкурсів української мови, слухачами Малої буковинської академії наук, обдарованими дітьми краю — ось теми циклу її авторських науково-популярних передач „*Рідна мова*" на Чернівецькому телебаченні (починаючи з 2000 р.).

Професійний ріст Н. Гуйванюк пов'язаний із кафедрою української мови: від вченого звання доцента (1982 р.) до професора (1996 р.). Вона успішно поєднує напружену педагогічну працю з адміністративною: з 1 лютого 1994-го р. очолює кафедру сучасної української мови. Енергійна, наполеглива, впевнена у своїх силах і винятково самодисциплінована, вона зуміла на ґрунті партнерства і довіри згуртувати навколо себе колектив справжніх однодумців. Загалом протягом 1996–2007-х рр. під науковим керівництвом Ніни Василівни захищено 13 кандидатських дисертацій; на цей час в аспірантурі навчаються 4 аспіранти, у докторантурі — 2 докторанти. Як науковий керівник, Ніна Василівна допускає плюралізм думок, ніколи не сковує творчої ініціативи здобувача, тим самим створюючи непередавану атмосферу наукового пошуку.

Н.В. Гуйванюк причетна до розвою *чернівецької школи синтаксистів*, яку започаткували професори І.Г. Чередниченко та І.І. Слинько. За її активного сприяння в Чернівецькому національному університеті проведено низку наукових конференцій (спільно з Інститутом української мови НАН України та Інститутом мовознавства імені О.О. Потебні НАН України): міжнародну — ***„Актуальні проблеми синтаксису”*** (1997; 2006), всеукраїнську — ***„Розвиток української філології на Буковині в загальноєвропейських культурно-наукових зв'язках XIX–XX ст.”*** (2000) ***„Актуальні проблеми діалектології та лінгвогеографії”*** (2008) та ін.

Ніна Гуйванюк — науковий керівник кількох держбюджетних тем, зокрема: *„Мовно-літературний процес на Буковині в загальноукраїнському та європейському контекстах”*, *„Функціонування сучасної української мови на тлі взаємодії локальних чинників та загальноєвропейських тенденцій”*. За науковою редакцією Н. Гуйванюк та К. Лук'янюка вийшов друком **„Словник буковинських говірок”** (2005). Про широке визнання лексикографічної праці свідчать схвальні відгуки провідних учених. За оцінкою д. філол. наук, проф., директора Інституту української мови НАН України П.Ю. Гриценка, у диференційному форматі словника вдалося відтворити лексичне багатство говірок, зафіксувати архаїчні елементи, що мають надійні відповідники у давньоукраїнських пам'ятках княжої доби, а також наслідки багатовекторної міжетнічної (і міжмовної) взаємодії, впливи на буковинські говірки мов різних сімей. Тому значення *Словника* не вичерпується експлікацією лексики — це відчутний імпульс для нових лексикологічних, історико-етимологічних та етногенетичних студій, надійне джерело інформації для синтетичних праць про цей архаїчний говір. Прекрасним доповненням до *Словника* стало видання **„Буковинські говірки: хрестоматія діалектних текстів”** (2006 р., у співавт.), що пропонує дослідникам матеріали, записані протягом 2000–2006-х рр. на території Чернівецької області (Північної Буковини). На загал скажемо, що ця праця стала переможцем обласного конкурсу в номінації „Найкраще наукове видання Буковини-2006”.

Професор Ніна Василівна Гуйванюк — високоавторитетний мовознавець, що засвідчує, зокрема, активність в опонуванні докторських і кандидатських дисертацій та її членство в двох спеціалізованих вчених радах для захисту кандидатських дисертацій: у Тернопільському національному педагогічному університеті імені Володимира Гнатюка (1996–2000) та Прикарпатському національному університеті імені Василя Стефаника (починаючи з 1996-го р. до теперішнього часу), а з 2004-го р. — голова спеціалізованої вченої ради К 76.051.07, що її створила Вища атестаційна комісія України у Чернівецькому національному університеті імені Юрія Федьковича, з правом прийняття до розгляду та проведення захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальностей 10.02.01 — *українська мова* та 10.02.04 — *германські мови*. За період існування спеціалізованої вченої ради у Чернівецькому університеті захищено 44 дисертації.

Ювілярка небайдужа до громадської роботи. За дорученням Міністерства освіти і науки України брала участь у роботі експертних комісій з акредитації вищих навчальних закладів. Вона — член Правописної комісії при Міністерстві освіти і науки України, член ради обласного осередку „Просвіти".

За вагомий внесок у розвиток вітчизняного мовознавства, підготовку науково-педагогічних кадрів та фахівців для системи освіти України, активну громадську діяльність у 2009-му р. колектив Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича та Чернівецька обласна державна адміністрація представили Н.В. Гуйванюк до присвоєння почесного звання „Заслужений працівник освіти України".

Висловлюючи щиру подяку за невсипущу й невтомну працю на ниві української вищої освіти й науки, побажаємо ж вельмишановній ювілярці міцного здоров'я, невичерпної наснаги, неординарних ідей і нових великих мовознавчих здобутків, родинного затишку й духовного піднесення!

Олена Кульбабська (м. Чернівці)

Olena Kul'babs'ka (Chernivtsi)

IN SPARKLING FILIGREES OF THE NATIVE WORD (TO THE JUBILEE OF PROFESSOR NINA GUIVANIUK)

УДК 092+Золтан

НА НИВІ СЛОВ'ЯНСЬКОГО МОВОЗНАВСТВА
(до 60-річчя від дня народження Андраша Золтана)

У розвитку досліджень з історії східно- і західнослов'янських мов вагомий внесок належить Андрашу Золтанові, доктору філологічних наук, професорові Будапештського університету ім. Лоранда Етвеша.

Андраш Золтан народився 25 грудня 1949 року у місті Шопрон (Угорщина). Зацікавленість слов'янськими мовами проявилася ще в шкільні роки, коли майбутній славіст почав вивчати російську та польську мови. Невипадково в 1969 році вступив на філологічний факультет Будапештського університету ім. Л. Етвеша (російська й польська філологія). Наставником Андраша Золтана був виходець

© Є.Б. БАРАНЬ, 2010

із Закарпаття славіст Еміл Балецький, який ознайомив його із старослов'янською мовою та історією слов'янських мов.

Науковий доробок професора Андраша Золтана вагомий — 3 монографії, понад 20 наукових видань у співавторстві, близько 350 статей. Основні праці присвячені проблемам **польсько-українсько-білорусько-російських мовних контактів, дослідженню старих літературних мов східних слов'ян, етимології та словотворові східнослов'янських мов, слов'янським запозиченням в угорській мові, угорській транскрипції імен слов'янських мов,** що користуються кирилицею, а також питанням **історії угорської славістики**. Більш ніж у вісімдесяти статтях науковець торкається питань українського мовознавства. На його наукові праці покликалися близько 700 разів.

Серед загальнослов'янських важливою частиною творчого доробку вченого є й українознавчі дослідження. Частково вони віддзеркалені в кандидатській дисертації на тему **"Західноруссько-великоруські мовні контакти в галузі лексики в XV столітті" (До питання про західну традицію у діловому письменстві Московської Русі)** (наук. керівник докт. філолог. наук, проф. Б.А. Успенський. Москва, 1984).

Ім'я Андраша Золтана відоме не лише в слов'янському світі. За роки наукової діяльності він регулярно виступає на з'їздах славістів, був учасником міжнародних конференцій майже в 20 країнах світу. Неодноразово брав участь і в конгресах україністів (Львів, 1993; Харків, 1996; Одеса, 1999; Чернівці, 2002. Донецьк, 2005). Виголошені ним доповіді: **"Про значення староукраїнської лексики для дослідження міжслов'янської міграції слів"** (1993), **"До питання про спільносхіднослов'янську лексику"** (1996), **"З нових слов'яно-угорських етимологій (з урахуванням українського матеріалу)"** (2002), **"Міжслов'янські етимології (укр. *битва; одержати, отримати*)"** (2003) були опубліковані в збірниках матеріалів конференцій.

Андраш Золтан редагував і написав передмови до перевидання видатної писемної пам'ятки Закарпаття **Нягівські повчання** (факсимільне перевидання тексту за виданням А.Л. Петрова зі вступною статтею Ласло Деже. — Ніредьгаза, 2006), а також до монографії Іштвана Ковтюка **"Українські запозичення в ужанській угорській говірці"** (Ніредьгаза, 2007). Науковець був співредактором бібліографії угорської мовознавчої славістики до 1985 року (Будапешт, 1990); у наукових та науково-популярних виданнях написав низку статей угорською мовою про українську мову (соціолінгвістичний та історичний аспекти), українську мовну культуру, історію українського правопису, розвиток україністики за межами України. У журналах різних славістичних шкіл опублікував десятки рецензій, присвячених українознавчим працям.

Чимало енергії Андраш Золтан віддав науково-організаційній діяльності. Із 2003 року очолює кафедру української філології Буда-

пештського університету ім. Лоранда Етвеша, а з 2007 року — водночас і кафедру української та русинської філології Ніредьгазької Вищої Школи. Професор Золтан сприяє популяризації української мови в Угорській Республіці: неодноразово був запрошений на україністичні конференції, де виголошував доповіді з проблем історії української мови, етимології угорських слів українського походження, проблем українсько-угорських міжмовних та літературних контактів, історії україністичних студій та досліджень в Угорщині тощо.

У процесі освітницької діяльності професор Золтан, окрім інших слов'янознавчих дисциплін, веде курси з історичної граматики української мови, порівняльно-історичної граматики слов'янських мов та історії угорської україністики, заохочує угорську молодь до вивчення української мови. Він керує дисертантами на здобуття нового кандидатського типу (PhD), які працюють над проблемами українсько-уторських міжмовних та міждіалектних контактів, лексикою українських говорів Карпатського регіону, особливостями функціонування мови бачвансько-сримських русинів тощо.

Професор Андраш Золтан належить то плеяди тих угорських славістів, які своєю невтомною працею розвивають і збагачують слов'янське мовознавство в Угорщині.

З нагоди шістдесятиріччя щиро вітаємо ювіляра, зичимо йому міцного здоров'я та енергії для здійснення нових задумів на ниві слов'янського та українського мовознавства.

Єлизавета Барань (м. Берегово Закарпатської обл.)

Jelyzaveta Boran' (Beregovo Zakarpattia)

IN THE FIELD OF SLAVONIC LINGUISTICS
(on the occasion of 60th Andrash Zoltan's birthday)

Виправте!

У рецензії "Нове про видатну вітчизняну писемну пам'ятку XII ст.» (Українська мова, 2009. – № 4. – С. 81–113) другий абзац зверху на С. 96 «Пояснення виразу *„дорискаше до курь Тмутороканя"* у „Слові" як „дорискав до півнів (до світанку) до Тмутороканя", на нашу думку, не обґрунтоване з погляду загальної історії, історії мови, діалектології та етнографії.» слід читати **«Пояснення виразу *„дорискаше до курь Тмутороканя"* у „Слові" як „дорискав до півнів (до світанку) до Тмутороканя", на нашу думку, обґрунтоване з погляду загальної історії, історії мови, діалектології та етнографії.»**

В.В.Німчук

УДК 092+811.161.2 Іваницька

ЗІРКА ГРАМАТИЧНОЇ ПЛЕЯДИ

На граматичній карті України густо позначені міста, у навчальних закладах яких працювали і нині працюють провідні українські граматисти, які сформували або формують свої граматичні центри чи школи. На сході — Донецьк, на південному заході — Чернівці на північному заході — Луцьк і Рівне, у центрі — звичайно ж Київ, а навколо нього — Полтава, Черкаси, Кіровоград і Вінниця. Місцем на згаданій карті Вінниця завдячує відомому українському граматистові, докторові філологічних наук, професорові ***Ніні Лаврентіївні Іваницькій***, яка за сорок років невтомної педагогічної і наукової праці перетворила Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського на граматичну Мекку, а сама засяяла яскравою зіркою в плеяді українських граматистів.

Не випадково на базі кафедри української мови цього університету Інститут української мови НАН України створив Граматичний центр, а в листопаді 2000 р. спільно з нею провів Всеукраїнську наукову конференцію „Граматичні категорії української мови“, присвячену випрацюванню теоретичних засад функціонально-категорійної граматики. Умілим організатором цих важливих громадських і наукових органів, безпосереднім виконавцем завдань, що постали у зв’язку з їхнім створенням, була завідувач кафедри української мови Ніна Лаврентіївна Іваницька.

Як ніхто інший, вона має цілковите право похвалитися своїми давніми зв’язками з академічною граматичною наукою. Саме її, як висококваліфікованого фахівця, Інститут мовознавства імені О.О. Потебні залучив до написання підрозділу ***„Складений присудок як синтаксична структура“*** колективної монографії **„Синтаксис словосполучення і простого речення (синтаксичні категорії і зв’язки)“**, що вийшла друком (1975 р.) у видавництві „Наукова думка“.

© К.Г. ГОРОДЕНСЬКА, І.Р.ВИХОВАНЕЦЬ, 2010

Саме в Інституті мовознавства імені О.О. Потебні Ніна Лаврентіївна Іваницька спочатку апробувала, а потім успішно захистила в 1986 р. докторську дисертацію **«Формально-граматична і семантико-синтаксична структура простого речення (на матеріалі двоскладних речень сучасної української літературної мови)»**.

Відтоді творчі зв'язки з академічною наукою стали ще тіснішими. Вони зреалізувалися в низці кандидатських дисертацій з теорії простого речення і теорії членів речення, дієслівної семантики та валентності. Справжнім визнанням високого професіоналізму доктора філологічних наук, професора Ніни Лаврентіївни Іваницької було введення її у 2004 р. до складу спеціалізованої вченої ради Інституту української мови НАН України із захисту докторських і кандидатських дисертацій, а в 2006 р. — до експертної ради з мовознавства ВАКу України, членом якої вона є й тепер.

Постать Ніни Лаврентіївни Іваницької в історії української мовознавчої науки запам'яталася ще й тим, що в 1986 р., коли докторів філологічних наук в Україні було небагато і до того ж це були переважно чоловіки, вона стала наймолодшим доктором філологічних наук серед докторів-жінок. На представницьких граматичних зібраннях упродовж кількох років була окрасою чоловічого докторату. Відомий російський мовознавець Анатолій Митрофанович Мухін, вислухавши опонентський виступ Ніни Лаврентіївни на захисті докторської дисертації в 1991 р., захоплено вигукнув: «Какая очаровательная умница!».

Велике завзяття, творчі устремління посприяли розвитку багатогранного таланту Ніни Лаврентіївни Іваницької. Вона — і теоретик синтаксису, і викладач-новатор, упроваджувач комп'ютерних технологій до навчального процесу, і висококваліфікований, авторитетний викладач складних лінгвістичних дисциплін, і методист, і керівник аспірантської підготовки. Визнанням її високого професіоналізму є присвоєння почесного звання «Заслужений працівник народної освіти» та «Відмінника народної освіти України».

Від 2004 р. Ніна Лаврентіївна Іваницька як головний редактор видає збірник наукових праць Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського — Наукові записки. Серія: Філологія. Домінанту праць цього збірника становлять дослідження з української граматики.

Сьогодні Ніна Лаврентіївна Іваницька, незважаючи на непрості випробування долі, в авангарді наукової і навчально-виховної роботи Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Непохитність ідеалів, стійкість у відстоюванні своїх життєвих принципів, міцність духу захоплюють її послідовників та учнів.

Дорога і шанована в граматичному товаристві Ніно Лаврентіївно! Ми, Ваші колеги, щиросердно вітаємо Вас зі славним Ювілеєм і пишаємося тим, що багато літ пліч-о-пліч торуємо з Вами шлях до граматичного Евересту, розбудовуємо величний храм української грама-

тики, виводимо її на простори світової науки. Бажаємо, щоб Ваша наукова нива щедро колосилася дбайливо виплеканим доробком. Нехай Вас довіку не полишає творчий порив і наукове завзяття, бажання шукати і перемагати. Дай Боже зреалізувати Вам ще багато нових наукових задумів і сміливих пошуків. На активну і плідну працю, на довге й цікаве життя хай дає Вам снагу славна подільська земля, дружня родина, вірні друзі і невгомонне студентство.

Хай гучно дзвенять золоті струни Вашого серця, горить молодечим запалом душа, а невтомні зозулі кують довгі, здорові й щасливі літа! З води та роси Вам, дорога колегине!

Катерина Городенська, Іван Вихованець (м. Київ)

Kateryna Horodens'ka, Ivan Vykhovanets' (Kyiv)

A STAR OF GRAMMATICAL PLEIAD

Мовна мозаїка

ЯК УНИКНУТИ *ПІДЙОМУ* РІВНЯ ВОДИ?

Через потепління вода піднялася в річках на сході та півдні України, затопила мости й автодороги. В інформаціях про повінь повідомляють: *спостерігаємо* ***підйом*** *рівня води в річках; рівень* ***підняття*** *води біля мосту сягнув п'яти метрів; мешканці "річкових районів" стежать за підніманням води; сталося стрімке* ***підвищення*** *рівня води в Інгулі* та ін. Із цієї інформації зрозуміло, що в одних районах вода піднімається в річках, щодня підвищується її рівень, в інших – уже піднялася до високого або й критичного рівня. Рух води догори у водоймищах (річках, ставках тощо) в українській мові виражають за допомогою дієслів ***підніматися, підвищуватися*** і похідних від них іменників ***піднімання, підвищування,*** фіксацію верхньої межі руху води визначають за допомогою дієслів ***піднятися, підвищитися*** та іменників ***підняття, підвищення***. Іменник ***підйом*** не відповідає українському словотворенню.

Отже, українською мовою правильно вживати: *вода (рівень води)* ***піднімається*** *в річках* і *спостерігаємо* ***піднімання*** *води (рівня води) в річках; вода* ***піднялася*** *(рівень води* ***піднявся****) в річках* і *сталося* ***підняття*** *води (рівня води) в річках;* ***підвищується*** *рівень води в річках* і *спостерігаємо поступове* ***підвищування*** *рівня води в річках;* ***підвищився*** *рівень води в річках* і *сталося* ***підвищення*** *рівня води в річках.*

Катерина Городенська

УДК 092+811.161.2 Іваницька

НАУКОВЕЦЬ, І ВИКЛАДАЧ, І УЧИТЕЛЬ, І ЖІНКА…

У січні відзначила свій славний Ювілей Іваницька Ніна Лаврентіївна — відомий український мовознавець, відмінник освіти України, заслужений працівник народної освіти України, почесний працівник Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського, доктор філологічних наук, професор.

Трохи більше ніж 30 років тому щедре Поділля прийняло гостю з далекої Чернігівщини — молодого науковця *Ніну Лаврентіївну Іваницьку*. Відтоді чимало води витекло з рідної її серцю Десни, а ще більше — із дорогого і не менш рідного Бугу. Сьогодні Ніна Лаврентіївна — один із провідних синтаксистів України, доктор філологічних наук, професор. Вона успішно поєднує наукову і педагогічну працю, а її почесні звання — доказ того, що за плечима значний досвід роботи і вагомі здобутки.

Життєвий шлях Ніни Лаврентіївни віддзеркалює її високу внутрішню організованість, цілеспрямованість, помітні дослідницькі й ділові якості. Родом зі звичайної селянської родини, вона пройшла складний шлях від учительки Понорницької середньої школи Чернігівської області до проректора з наукової роботи Вінницького державного педагогічного інституту. Про неабияку працездатність Ніни Лаврентіївни свідчить хоч би те, що за 2 (!) роки навчання в аспірантурі вона встигла не тільки написати, а й блискуче захисти-

ти кандидатську дисертацію. Уже через 6 років їй доручили керувати філологічним факультетом (1976–1981 рр.), згодом — науковою роботою всього Вінницького державного педагогічного інституту (1986–1995 рр.).

Н.Л. Іваницька — людина творча, завжди в пошуках нового, сучасного, передового. В усьому, за що б не бралася, прагне досягти максимальних результатів. Творити науку, переконана вона, потрібно не тільки на папері, а й у житті активною працею.

Ніна Лаврентіївна — засновник і головний редактор збірника «Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Філологія», член спеціалізованої вченої ради із захисту дисертацій у Вінницькому державному педагогічному університеті імені Михайла Коцюбинського, член експертної ради Вищої атестаційної комісії України з мовознавства. Вона впевнено йде в ногу з часом, керує написанням дисертаційних праць, часто виступає офіційним опонентом на захисті докторських та кандидатських дисертацій. Чимало молодих лінгвістів із вдячністю згадують її мудрі та слушні поради — керівника, офіційного опонента, рецензента, редактора чи просто вдумливого читача.

Професор Н.Л. Іваницька завжди концентрує увагу на фундаментальній науковій тематиці, зокрема на проблемах взаємозв'язку семантики і граматики слова, категорійного синтаксису тощо. Упродовж багатьох років вона керувала держбюджетними темами: «Розробка та впровадження нових (комп'ютерних) технологій у навчальний процес» (1990—1995); «Актуальні проблеми граматики української мови» (2002—2004); «Абсолютивно-релятивні параметри повнозначних слів української мови» (2004—2006); «Абсолютивно-релятивні параметри повнозначних слів української та англійської мов і структура речення» (2006–2008), зараз керує темою «Повнозначні слова: семантика, функції» (2009–2011). Окреслене її науковими працями широке коло лінгвістичних досліджень посприяло створенню на базі Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського Граматичного центру. Із граматичної проблематики успішно захистили кандидатські дисертації її аспіранти В.А. Тимкова, Л.В. Прокопчук, Л.М. Коваль, Н.І. Кухар, Т.В. Савчук, В.М. Каленич.

Н.Л. Іваницька — автор понад 200 наукових та науково-методичних праць з граматики української мови та інших проблем сучасної лінгвістики. Серед основних — монографії *«Двоскладне речення в українській мові»* (1986), *«Теоретичний синтаксис української мови. — Ч. І.»* (2002), колективна монографія *«Синтаксис словосполучення і простого речення»* (1971), посібники з грифом МОН України *«Вивчення членів речення в 4-8 кл.»* (1982), *«Синтаксис простого речення: Складні випадки аналізу»* (1989), *«Теоретичний синтаксис української мови: формально-граматична структура простого речення. Члени речення: Посібник для аспірантів, магістрів, студентів старших курсів»*

(1999), *«Формально-граматична та семантико-синтаксична структура простого речення. Тексти лекцій: Посібник із спецкурсу»* (2001), *«Наукові основи вивчення синтаксису простого речення: Посібник із спецкурсу (Тексти лекцій)»* (2003), *«Формально-граматична та семантико-синтаксична структура простого речення. Тексти лекцій: Посібник із спецкурсу»* (2004), *«Не ламай калину, не стріляй у птаха. Тематично згруповані тексти на екологічну тематику: Посібник з української мови для студентів, учителів та учнів»* (1995, 2005), *«Повнозначне слово в його проекції на денотат. Посібник для аспірантів, магістрантів, науковців-філологів»* (2007), *«Англійські автосемантичні дієслова та їхні українські відповідники: Короткий словник-довідник»* (2008), *«Статистика в мові і для мови: Посібник для аспірантів, магістрантів, науковців-філологів, студентів»* (2008).

У колі зацікавлень Ніни Лаврентіївни перебувають також новітні методи і прийоми викладання. Зокрема, завдяки наполегливій роботі колективу авторів, очолюваного нею, вийшла серія посібників з різних розділів сучасної української мови з програмним забезпеченням, а також створено пакет комп'ютерних навчальних програм «Україночка» (*«Українська мова. Дидактичні ігри з комп'ютерним забезпеченням «Україночка»: Електронна версія посібника для школи»* (2006). Два проекти з проблем комп'ютерного освоєння української мови ще в 1995 р. отримали призові місця на конкурсі, організованому Міністерством освіти України та міжнародним фондом «Відродження» в рамках програми «Трансформація гуманітарної освіти в Україні».

Ніну Лаврентіївну Іваницьку знає вся Україна. Її ім'я як ученого-філолога внесено до бібліографічного енциклопедичного словника «Жінки України» (Київ, 2001) та енциклопедії «Українська мова» (вид. 2-е, 2004).

Ніну Лаврентіївну вирізняють ділові якості. Викладачі, аспіранти і студенти колишнього філологічного факультету, а теперішнього Інституту філології й журналістики, переконані, що професор Н.Л. Іваницька — не тільки знаний в Україні і за її межами науковець, але й чудовий організатор і вимогливий керівник. Крім того, Ніна Лаврентіївна — просто мудра жінка, прекрасна дружина, добра і дбайлива мати та бабуся.

Щиросердно вітаючи Вас, дорога Ніно Лаврентіївно, зі славним Ювілеєм, бажаємо Вам міцного здоров'я, творчого довголіття та родинного затишку! Нехай Ваша життєва дорога стелиться вишиваними маминими рушниками під щасливою зорею наукової творчості, а знання та добро, посіяні Вами, проростають у вдячних серцях учнів! Многая літа Вам, мудрий Учителю!

Колеги Інституту філології й журналістики
Вінницького державного педагогічного унівеситету
імені Михайла Коцюбинського

A SCIENTIST AND A TEACHER AND A WOMAN...
(on the professor N.L. Ivanyts'ka's jubilee)

Рецензії

УДК 049.32+ 81'36

ПРИКМЕТНИК У СПОРІДНЕНИХ МОВАХ: СПІЛЬНІ Й ВІДМІННІ РИСИ

І.В.Кононенко. **Прикметник у слов'янських мовах. Монографія. — К.: ВПЦ „Київський університет", 2009. — 495 с.**

Книжкові полиці українських мовознавців мають можливість поповнитися новим цікавим, оригінальним і вельми актуальним дослідженням — монографією Ірини Кононенко „Прикметник у слов'янських мовах". Власне, ця праця буде цінною знахідкою не тільки для українських, але й для польських та російських учених, оскільки в ній розглядаються у зіставно-типологічному плані лексико-граматичні властивості прикметника та його функціонування в складі словосполучень, простих і складних речень в українській, польській та російській мовах із залученням подекуди й фактів інших слов'янських мов, але оскільки монографія написана українською мовою, то вона в першу чергу є надбанням українського мовознавства. У книзі подана широка бібліографія наукових праць, яка зайняла аж 62 сторінки (шкода що не пронумеровані джерела), і з неї видно, що прикметникові в кожній зі слов'янських мов як одній із ключових іменних частин мови приділялося чимало уваги мовознавців, однак праці, яка б висвітлювала прикметник у зіставно-типологічному плані в споріднених мовах, причому в багатоаспектному вимірі, як це зроблено в рецензованому дослідженні, до цього часу не було. Тому треба всіляко вітати вихід цієї монографії. Добре, що українські мовознавці, всесторонньо дослідивши всі лексико-граматичні класи слів у рідній мові, взялися за дослідження частин мови у слов'янських мовах. Тут доречно згадати аналогічну цінну монографію української вченої Т.Б. Лукінової „Числівник у слов'янських мовах".

Отож майже на п'ятистах сторінках цієї солідної праці детально й аргументовано, з широкими й багатими ілюстраціями описаний

© М.П. ЛЕСЮК, 2010

прикметник, його семантико-граматична структура, особливості його вживання в споріднених мовах. У глобальному розумінні прикметник має спільні лексико-граматичні риси і категоріальну семантику в слов'янських мовах, але разом з тим має й чимало відмінностей, що є закономірним, оскільки й самі зазначені (порівнювані) мови мають свою специфіку і суттєво відрізняються одна від одної. Власне, дослідження цих відмінностей є першочерговим завданням порівняльного мовознавства, адже ще відомий український мовознавець О. Мельничук підкреслював, що факти типологічних розходжень між окремими мовами вимагають до себе значно більше уваги, ніж спільні типологічні ознаки. Як зазначає автор книги І. Кононенко, взаємодія, з одного боку, української з російською, з другого боку — української з польською мовою створили специфічну картину взаємного накладання одних мовних рис на інші, переплетення впливів і наслідків контактування. У рецензованій праці якраз і встановлюється ця картина, досліджуються ці накладання і переплетення.

Перший розділ книги присвячений встановленню семантики прикметника в слов'янських мовах, його лексико-граматичних властивостей, детальному описові семантичної структури якісних та відносних прикметників. Тут правильно зазначається, що характерною рисою прикметника є властива йому категоріальна семантика ознаки; прикметник, на відміну, наприклад, від дієслова, позначає переважно стійкі, статичні ознаки, хоча може передавати й тимчасові, що часто закладено в самій семантиці прикметника (*лінивий* — постійна, *радісний* — тимчасова, *хворобливий* — регулярна ознака), або передається різноманітними афіксами (*галасливий, мстительный, kłótliwy*), але повною мірою тип ознаки розкривається тільки в контексті. Слов'янські прикметники в основному полісемічні, і семантична структура прикметника становить складну ієрархію лексико-семантичних варіантів (ЛСВ), але ця ієрархія може порушуватися при конкретному використанні прикметника, тобто *мовна* семантична структура прикметника може суттєво відрізнятися від його *мовленнєвої* структури. Це означає, що в контекстуальних умовах порядок розташування компонентів структури може змінюватися: в одних умовах можуть актуалізуватися одні семи, в іншому контексті — інші, тобто в семантиці прикметника можуть відбуватися різноманітні зсуви, переноси тощо.

Зіставлення кількох споріднених мов дає можливість переконатися в тому, що між лексичними одиницями (прикметниками) двох або більшої кількості споріднених мов установлюються відношення повної або часткової семантичної відповідності; можливі також випадки, коли прикметник однієї мови не має еквівалента в іншій. У семантиці окремих прикметників закладені можливості для відображення національної (а також соціумної, індивідуальної тощо) картини світу; прикметники, як відзначає автор, „спираючись на символіку твірного іменника, зберігають символічне значення, орієнтоване на національну традицію" (с. 16–17). Тут автор наводить, як приклад, український

прикметник *калиновий*, що в словосполученнях *калинова мова, калиновий край* означає ‘український’, ‘рідний’; у споріднених польській чи російській мовах, звичайно, прикметник *kalinowy* (*калиновый*) таких ЛСВ мати не може. У книзі наводиться достатня кількість прикладів, коли прикметники мають своє специфічне значення в кожній зі зіставлюваних мов — або збігаються своєю семантикою, хоча повні збіги ЛСВ прикметників різних мов майже не спостерігаються, або збігаються лише частиною сем, або є зовсім різними (пор. укр. *ангельський*, рос. *ангельский* < ангел і пол. *angielski* ‘англійський’).

Належна увага приділена в монографії граматичним категоріям прикметників у слов’янських мовах, їхній сполучуваності та граматичній залежності від іменника, відмінюванню, формам (короткі-повні, стягнені-нестягнені) тощо. Підкреслено, що в деяких мовах, наприклад, у чеській, словацькій, лужицьких прикметники в сполученні з іменниками у множині можуть мати різні форми, залежно від того, з якими іменниками вони сполучаються. З іменником на позначення істоти чол. роду прикметник має іншу форму, ніж з іменником-неістотою (чес. *drazí soudruzi,* але *drahé soudružky*, словац. *hluchí starci*, але *pekné duby*). Різні форми прикметників уживаються і в польській мові, залежно від того, до якого розряду належить іменник, з яким прикметник узгоджений, — чи це чоловічо-особова, чи не чоловічо-особова відміна (*drodzy koledzy*, але *drogie zeszyty, koleżanki*).

Розглядаючи традиційні розряди прикметників, І. Кононенко зауважує, що ці дві основні групи прикметників — якісні та відносні — розрізняються між собою рядом суттєвих рис. Якісні значення прикметників мають універсальний характер, завдяки чому такі ад’єктиви наявні в різних мовах, у тому числі і в усіх слов’янських. У семну структуру якісних прикметників входить сема ‘оцінка’, що дає можливість таким ад’єктивам входити в синонімічні чи антонімічні парадигми. Другою важливою семою, або різновидом оцінки, є ‘інтенсивність’, що дає можливість прикметникові позначати різні ступені ознаки, уживатися з прислівниковими поширювачами. Будучи основним семантичним маркером якісних прикметників, сема ‘оцінка’ в деяких прикметниках (наприклад, на позначення кольору) може відсуватися на периферію. ‘Оцінка’ в семантиці прикметника може бути як позитивна, так і негативна; ЛСВ ‘оцінки’ в зіставлюваних мовах можуть збігатися, а можуть і не збігатися.

Функція відносних прикметників, на відміну від якісних, як підкреслює автор, — „забезпечувати зв’язок між номінаціями об’єктів дійсності“, передавати конденсовану інформацію, оскільки будь-який „прикметник є потенційним носієм предикативності та пропозиції“, але саме відносний прикметник передає стягнену пропозицію. У семантиці відносного прикметника суміщаються ознакове та предметне начала, тому його семантика, як вважають деякі учені, є складнішою, ніж семантика якісного прикметника. У польській мові, як це видно з наведених прикладів, семантика прикметника залежить ще й від його

позиції відносно іменника (*literatura piękna* — ‘художня література’, *piękna literatura* — ‘гарна література’. Автор книги наводить детальну класифікацію відносних прикметників (до яких належать і присвійні), подає приклади їх сполучуваності з іменниками, від якої часто й залежить значення ад’єктива. Встановлено, що лексико-семантичні та логіко-семантичні класифікації відносних прикметників значною мірою накладаються одна на одну. Дослідниця виділяє різні семантичні типи прикметників, зокрема: суб’єктні, до яких належать власне суб’єктні і посесивні; об’єктні, які об’єднують аж вісім підтипів (такі, що вказують на відношення до матеріалу, на походження, на складові референта, на частину референта, інструментальні, збірні тощо); предикатні (які вказують на дію або процес); обставинно-детермінантні (темпоральні, локативні, функціональні, цільові, каузативні, наслідкові тощо); релятивні (такі, що позначають форму, кількість, передають типову ознаку та і н). Усі ці типи та підтипи відносних прикметників детально описані та ілюстровані. Відносні прикметники, так само, як і якісні, можуть змінювати свою семантику в залежності від іменників, з якими вони сполучаються, тобто один і той прикметник у різних субстантивних сполученнях може виконувати „різні логіко-семантичні ролі“. Конкретні ЛСВ відносного прикметника актуалізуються в контексті; так само в контекстуальних умовах уточнюється його пропозитивне значення. Дослідниця робить логічний висновок, що значення відносного прикметника, ступінь глибини згорнутої пропозиції, кількість потенційних пропозицій, що виражаються прикметником, формуються лексичним значенням прикметника, його словотвірною та морфемною будовою, ступенем зсуву у його сполучуваності з опорним словом, структурою речення тощо. „Пропозитивні властивості, — як правильно зазначає авторка дослідження, — відображають прагнення носіїв слов’янських мов до лаконізму, економії засобів, якими передаються прагматичні наміри“ (с. 83).

Більша частина монографії І. Кононенко присвячена розглядові й характеристиці прикметника у складі словосполучення, простого та ускладненого речення. Щодо словосполучень, то в їх складі, як зазначає автор, прикметник у слов’янських мовах може виступати як залежним, так і головним елементом. У роботі детально проаналізовані різноманітні словосполучення, зокрема: субстантивно-ад’єктивні, ад’єктивні, ад’єктивно-субстантивні безприйменникові, ад’єктивно-субстантивні прийменникові, ад’єктивно-адвербіальні, ад’єктивно-інфінітивні та ад’єктивно-ідіоматичні, зазначено, що найпродуктивнішими у слов’янських мовах є сполучення субстантивно-ад’єктивні. У різних мовах діапазон валентності прикметників може зближатися, може розходитися. Окремі ад’єктиви української, польської та російської мов можуть мати повний збіг у ЛСВ та в сполучуваності, як, наприклад, прикметник *золотий* (*золотой, złoty*) (див. с. 102), однак такі випадки рідкісні, частіше повні збіги можуть мати місце лише в двох мовах.

Автор монографії, провівши зіставне дослідження трьох мов, встановлює основні типи сполучень слів із прикметником. Так, субстантивно-ад'єктивні словосполучення мають шість основних типів, ад'єктивні також шість (*блідий від гніву, кращий за всіх* і под.), ад'єктивно-субстантивні безприйменникові будуються за чотирма основними моделями (деякі з них мають по кілька різновидів), ад'єктивно-субстантивні прийменникові теж відзначаються в слов'янських мовах неабиякою різноманітністю, але найчастотнішими в усіх трьох мовах є конструкції з родовим та знахідним відмінком. Ці структури, як установила І. Кононенко, мають найширший діапазон семантико-синтаксичних відношень (означально-об'єктні, означально-суб'єктні, власне означальні, означально-локативні, означально-темпоральні, каузативні, умовні, допустові та цілий ряд інших, наприклад, *типовий для вчителя, odpowiedni dla dziewczynki, слабый вследствие болезни, хриплі з холоду, blada z gniewu,* і т. ін.). Автор наводить цілий арсенал прийменників з трьох мов, які можуть поєднувати ад'єктив з іменником (чи особовим займенником). Детально й уважно описані також ад'єктивно-інфінітивні та ад'єктивно-ідіоматичні словосполучення типу *зобов'язаний працювати, склонен идеализировать, пошитий Бог знає як, schowany w głębi duszy* і подібні.

У розділі „Прикметник у семантико-синтаксичній структурі слов'янського простого речення" детально описані та проілюстровані функції ад'єктива саме в структурі простого речення. Тут прикметник виступає, в першу чергу, узгодженим означенням, тобто стоїть перед опорним словом, залежить від означуваного іменника, співвідноситься з позицією атрибута у семантико-синтаксичній структурі речення і виражає означальні семантико-синтаксичні відношення. Функції атрибута великою мірою визначаються лексичним значенням прикметника, його належністю до розряду якісних або відносних (якісні прикметники, як відзначалося, додатково мають значення оцінювання або інтенсифікації, надають реченню експресивності, відносні ж прикметники передають згорнуту пропозицію), а також семантико-синтаксичними відношеннями з членами речення. Залежно від семантики ад'єктива та речення в цілому, атрибут може виконувати такі функції, як класифікація, уточнення, протиставлення, заперечення, оцінка, інтенсифікація, експресивність тощо. Виступаючи у ролі атрибута, ад'єктив може виявляти свої предикативні можливості і може бути взагалі перенесений у позицію предиката. Прикметник у ролі означення може виступати поширювачем членів речення; встановлені ситуації, коли означення є облігаторним, обов'язковим (коли атрибут виступає як один із базових компонентів речення і означення несе на собі основне змістове навантаження, напр., *Брехливі вісті не лежать на місці; Хвора людина потребує допомоги*) і коли його присутність є факультативною, коли воно не несе семантичного навантаження. У розділі скрупульозно описані всі випадки, коли прикметник може виступати в складі присудка, зокрема, в складі іменного та дієслівного складених присудків.

Останній розділ праці розглядає прикметник у семантико-синтаксичній структурі слов'янського ускладненого речення. Тут Ірина Кононенко з характерною їй скрупульозністю аналізує й описує просте ускладнене речення з ад'єктивними компонентами, до яких відносить неоднорідні, однорідні та предикативні означення, що властиві усім слов'янським мовам.

У короткій рецензії, звичайно, неможливо дати об'єктивну і всебічну оцінку такої об'ємистої, глобальної у розумінні охоплення матеріалу і вельми важливої праці, якою є книга Ірини Кононенко „Прикметник у слов'янських мовах". Зазначимо на закінчення, що рецензована монографія дає можливість, як про це й пише автор, побачити прикметник у слов'янських мовах у його лексико-семантичних і семантико-синтаксичних аспектах, з'ясувати його місце в мовній структурі, окреслити категоріальні властивості, розмаїття комунікативних можливостей, побачити картину його функціонально-категоріального потенціалу в кожній мові з урахуванням її специфіки, встановити валентнісні можливості прикметника, своєрідність його лексико-семантичних і граматичних показників, специфічну реалізацію атрибутивних і предикативних властивостей у кожній зіставлюваній мові, показати прикметник як один із вагомих засобів актуалізації тексту.

У монографії І. Кононенко, попри бездоганну ретельність її опрацювання, помічені й деякі недогляди.

Розуміючи прагнення авторки монографії до стислості, все ж зауважимо, що лаконічність викладу інколи не дає чіткого розуміння думки. Наприклад, порівнюючи прикметники укр. *злий* і пол. *zły* (с. 46), І. Кононенко пише, що при зовнішній подібності ці прикметники розрізняються щодо центру / периферії семантичної структури, але не наводить ЛСВ цих прикметників, які могли б продемонструвати цю різницю. Подібних ситуацій і тверджень у книжці є чимало, тож приходиться вірити авторці „на слово". Добре, якби автор монографії частіше наводила порівняльні (в плані порівнянь ЛСВ) таблиці, як це показано на с. 94 із прикметником *свіжий,* на с. 102 (*золотий*) та інших.

Будучи добре обізнаною із слов'янськими мовами, особливо з польською, І. Кононенко все ж інколи допускає деякі неточності при перекладах чи підборі прикладів-відповідників з інших мов. Так, на с. 7 вона передає українською мовою думку А. Вежбицької про те, що „кожна мова володіє *засобами* інтерпретувати одну й ту саму ситуацію багатьма різноманітними *способами*" (виокремлення моє. — *М.Л.*). Очевидно, вдалішим було б приблизно таке формулювання: „кожна мова має різноманітні способи інтерпретації однієї і тієї ж ситуації" (або „володіє різноманітними способами"). Не дуже вдалим є і формулювання речення (переклад О. Вольфа) „Якісні значення прикметників є універсальними, через що такі ад'єктиви є в різних мовах". Краще було б „*завдяки чому*". У реченні (переклад думки Р. Ґже-

ґорчикової) „Ідея семантичного „згущення“ словесних комплексів... здобуває дальшого розвитку і поглиблення з позицій сучасної теорії згортання пропозиції“ замість слова *здобуває* краще було б ужити *набуває*.

Як зазначалося, автор наводить чимало прикладів з різних слов'янських мов, не коментуючи, не перекладаючи їх. Навряд, чи в кожного читача знайдеться під руками словник верхньолужицької мови, щоб вияснити значення, наприклад, сполучення *susodźic dźowka* (сусідова дочка).

На с. 49 автор пише, що трапляються ад'єктиви, які в одній мові мають оцінне значення, а в іншій — ні, і для порівняння наводить польський прикметник *luźny* 'просторий, вільний' та укр. *лужний*, зазначаючи, що останній (відносний) не має оцінної семи. Та він і не може мати цієї семи, оскільки це відносний прикметник, який співвідноситься з іменником *луг*. Ці прикметники навіть з великою „натяжкою“ навряд чи можна б вважати паронімами (в одному корінь *-люз*, в іншому — *-луг-//-луж-*), тому їх і порівнювати не слід. До речі, в мовленні галичан прикметник *люзний* 'вільний' є в активному користуванні.

Не зрозумілий приклад з Міцкевича: I mówi do mnie: *Jaż* własnych mieszkańców dla *obcej* zgubie *odsieczy?* (с. 41).

Деякі помилки технічного плану допущені через просту неуважність. Так, на с. 93, передаючи думку А. Грищенка, авторка пише: „Таким чином, *кожний окремо взятий прикметник* може сполучатися з певною кількістю *іменників*, а *кожний окремо взятий прикметник* — з певною кількістю *іменників*“ (виокремлення моє. — *М.Л.*).

Немає послідовності у написанні ініціалів авторів наукових праць, на які посилається в тексті книги І.Кононенко, та авторів ілюстративного матеріалу. Переважно перед прізвищем науковця ставляться дві ініціальні літери (імені та по батькові), але є чимало випадків, коли є лише одна. Можливо, варто було дотриматися європейської (у тому числі й польської) традиції, де подається лише початкова літера імені й прізвище. Натомість на с. 278 навіть перед польським прізвищем Ґалчинський стоять дві літери — К.І. А ось перед прізвищем Толстой, очевидно слід було ставити таки дві літери, оскільки йде мова, очевидно, про різних Толстих. В одному випадку позначено „О.К. Толстой“, в іншому — „О. Толстой“ (див., напр., с. 38). Якщо в першому це Олексій Костянтинович, то в другому — не відомо, чи Костянтинович, чи Миколайович.

Виявлені й деякі мовностилістичні недогляди. Так, подекуди немає узгодження присудка з підметом. На с. 36: „Водночас *частина* ад'єктивів... є *нейтральними*“*;* с. 85: „*Частина* українських мовознавців нерідко *ототожнювали*...“; на с. 37 зам. слова *попадають* краще було написати *потрапляють*, на с. 40 зам. слова *вірності — правильності* (...у *вірності* своєї кваліфікації...), на с. 86. замість дієприкметника *пояснюючий* краще було б написати *пояснювальний*. Місцями трапляються й пропуски літер.

Звичайно, що ці незначні недогляди аж ніяк не згладжують приємного враження від прочитаної книги. Високий науковий стиль, ретельність, старанність, скрупульозність при опрацюванні теоретичних праць, глибоко продуманий підбір необхідного ілюстративного матеріалу, уміле цитування й використання досягнень інших мовознавців, толерантне ставлення до думки дослідників, праці яких використані для підкріплення (чи заперечення) своїх власних висновків і положень, — це далеко не всі позитивні риси книжки, це вельми скромна оцінка рецензованої праці Ірини Віталіївни Кононенко.

Микола Лесюк (м. Івано-Франківськ)

Mykola Lesiuk (Ivano-Frankivs'k)

ADJECTIVE INCOGNATE LANGUAGES:
COMMON AND DISTINGUISHING FEATURES
(Book review on I.V. Kononenko Prykmetnyk u slovjans'kych movach. Monograph. — Kyiv: VPTS "Kyivs'kyi universytet, 2009. — 495 s.)

Мовна мозаїка

ПОЗИЦІОНУВАТИСЯ ЯК... – НЕ ПОТРІБНЕ НІЯК!

На сторінках української преси дедалі активніше вживають дієслово ***позиціонуватися*** зі значенням "вважатися, сприйматися, визначатися як; мати статус", пор.: *Усе, що* ***позиціонується*** *зараз в Україні як Інтернет-телебачення, перебуває на стадії початкового розвитку* (Україна молода, 18.09.2009); "*ТСН. Тиждень*" ***позиціонується*** *як тижневик, журнал у стилі інфотейменту: яскравий, динамічний, доступний, соціально спрямований* (Україна молода, 18.09.2009). Трапляється це дієслово і без **-ся**: *Він* ***позиціонує*** *себе як націонал-патріот* (Україна молода, 14.01.2010). Їх не подають словники української мови. Дієслова *позиціонуватися, позиціонувати* мають неукраїнське оформлення, на що вказує звукосполука **-он-**, якої немає в спільнокореневих словах *позиційний, позиціювання*, зате вона наявна у відповідних словах російської мови, пор.: *позиционный, позиционирование*. Українською мовою згадані дієслова повинні звучати як *позиціюватися, позиціювати*. Але за своїм значенням вони надлишкові, бо донедавна його виражали дієслова *вважатися – вважати, визначатися – визначати, подаватися – подавати, сприйматися – сприймати* та ін., а також стійкі словосполуки *мати статус, відігравати роль* тощо. Саме тому і ***позиціонуватися (позиціонувати) як***, і ***позиціюватися (позиціювати) як*** не потрібні українській мові ніяк.

Катерина Городенська

УДК 049.32 + 81 1.161.2:81'373.46

КОМПЛЕКСНИЙ ІСТОРИКО-ЛІНГВІСТИЧНИЙ АНАЛІЗ НАЗВ БОГОСЛУЖІНЬ, ОБРЯДІВ І СВЯЩЕННОДІЙ

Ю.В. Осінчук. **„Історія української богослужбово-обрядової лексики" — К., 2009. — 176 с.**

Зрушення, що останніми десятиліттями відбулися в суспільно-політичному житті України, а саме: відродження духовності української нації, відновлення церковно-релігійних традицій, — спричинили активізацію досліджень релігійної та церковної-обрядової лексики, яка із ідеологічних міркувань перебувала поза полем зору учених радянського часу, її студіювали лише лінгвісти діаспори (О. Горбач, Є. Грицак, І. Огієнко, П. Ковалів та ін.). Саме тому, без сумніву, актуальними є нечисленні праці з окресленої проблеми, серед яких і рецензована монографія — ґрунтовне й різнобічне дослідження однієї із тематичних груп церковно-обрядової лексики.

Ю. Осінчук ставить мету — здійснити комплексний історико-лінгвістичний аналіз назв богослужінь, обрядів і священнодій як частини словникового складу української мови, історії їхнього формування на різних етапах розвитку української мови (у період з XI до поч. XXI ст.) — і успішно досягає її.

Кандидат філологічних наук, науковий співробітник відділу історії української мови Інституту української мови Національної академії наук України, син священика, автор фахово й упевнено оперує цікавим та новим для нашої науки матеріалом, яким є близько 5 тисяч лексем візантійського обряду православної Церкви (єдиної до кінця XVI ст.), Української Греко-Католицької Церкви (після Берестейської унії 1596 р. та Ужгородської унії 1649 р.) та сучасних православних Церков, що виникли в XX ст. (Українська Автокефальна Православна Церква, Українська Православна Церква Київського Патріархату).

© М.В. СКАБ, М.С. СКАБ, 2010

Основні джерела студій Ю.Осінчука — церковно-богослужбові книги й літургічна література від XI до поч. XXI ст., лексикографічні праці, релігійна й релігієзнавча періодика. Намагаючись витримати пропорційність обсягу матеріалу впродовж усього досліджуваного періоду, автор через відносно невелику кількість українських богослужбових пам'яток раннього періоду (Служебники, Требники), використав також тексти, у яких опосередковано зафіксовано церковні терміни: перекладні й оригінальні пам'ятки (зокрема й тексти світського змісту), що містять описи церковної практики й чернечого побуту; повчання; священно-богослужбові книги, передусім Місяцеслови в Євангеліях, житія, патерики, сказання, кормчі, інші церковно-богослужбові книги, Устави тощо (с. 6). Саме така широка джерельна база (160 позицій) дала змогу авторові дуже детально, скрупульозно дослідити історію назв богослужінь, найменувань церковних обрядів та священнодій, що існували упродовж усього писемного періоду (з XI по XXI ст.).

Заслуговує на особливу увагу перший розділ монографії „Проблема вивчення конфесійної лексики", у якому дуже послідовно, глибоко й системно на широкому славістичному тлі проаналізовано історію наукових досліджень української релігійної лексики, що дає змогу авторові уточнити мовне посередництво лексичних запозичень в український богослужбовий слововжиток, з'ясувати проблеми міжмовних контактів у сфері етнорелігійної комунікації. Природно, що при такому обширі аналізованої наукової продукції окремі праці дещо випали з поля зору автора (скажімо, при огляді літератури в цьому розділі чомусь зовсім не прокоментовано кандидатську дисертацію І. Бочарової, хоча на с. 5 „Вступу" її згадано; не варто оминати увагою й того, що в підручнику „Українське термінознавство" львівських авторів Т. Панько, І. Кочан та Г. Мацюк, який побачив світ 1994 року, уперше в українському термінознавстві, хоч і дуже стисло та поверхово, описано сакральну термінологію як складник термінологічної системи сучасної української мови), однак здійснений Ю. Осінчуком огляд літератури є, на нашу думку, найповнішим на сьогодні викладом історії цього дуже важливого питання.

У наступних розділах („Історія назв богослужінь" та „Формування найменувань церковних обрядів і священнодій") Ю. Осінчук охарактеризував стан вивчення церковно-обрядової лексики та місце в ній обраної тематичної групи, а також структуру останньої (лексико-тематичні мікрогрупи, системні відношення всередині них), з'ясував специфіку лексичних і семантичних процесів, що супроводжували формування аналізованих назв; описав джерела, шляхи формування й поповнення богослужбово-обрядової лексики; з'ясував вплив екстралінгвальних факторів на появу окремих запозичень. Автор монографії аналізує терміни різних частин мови — іменники, дієслова, а також термінологічні словосполучення, дуже тонко помічаючи не лише різницю в їхній семантичній структурі, але і в стилістичному навантаженні та сферах використання (наприклад,

яким формам надає перевагу та чи та конфесія, які сьогодні існують в Україні), а також виокремлює індивідуально-образні висловлення.

Коментарі Ю. Осінчука викликають не лише власне людський інтерес, але й спонукають до роздумів. Так, скажімо, на с. 85 читаємо пояснення вислову *Літургію вірних*: „Назву *Літургія вірних* пояснюють тим, що в давнину на цій частині Служби Божої могли бути присутні лише вірні. [...] У старослов'янській мові лексема *вѣренъ* (гр. πίστος 'вірний; надійний; віруючий' [...]) функціонувала із семантикою 'правильний; віруючий; правдивий' [...]. Цю лексему запозичено в українську мову". Мимоволі виникає питання: А чи не тому так нав'язували в радянський час розрізняти значення слів *вірний* та *правильний*, щоб ще більше розірвати зв'язок між цими поняттями у свідомості українців?

Позитивним є те, що особливу увагу автора привертають гіперогіпонімічні та синонімічні явища різного типу (стилістична, дублетна, чи абсолютна, словотвірна-морфологічна та фонетико-правописна синонімія) на позначення одного і того ж чи суміжного поняття; при цьому дослідник намагається вирішити дискусійні питання їх етимологізації та орфографічного унормування. На с. 33 автор зазначає, що написання богослужбово-обрядових назв узгоджено зі „Словником церковно-обрядової лексики" Н. Пуряєвої. Думаємо, що це дуже добре з погляду правописного унормування аналізованої лексики, надзвичайно важливо в сучасних умовах існування української мови та Української держави.

Виклад другого та третього розділів оформлено у вигляді історико-лексикологічних етюдів, присвячених окремим термінам чи термінологічним мікрополям, заснованим на спільності лексичного значення (так звані гомосемні термінополя: синонімічні, дублетні, гіперо-гіпонімічні ряди). Важливою частиною цих етюдів є етимологічний аналіз богослужбово-обрядових лексем, який полягає насамперед у з'ясуванні їхніх семантичних етимонів, доповнений детальним і послідовним історико-лексикографічним викладом. Як слушно зауважує сам автор, „етюди, попри всю конкретику, мають ширше значення: вони важливі для розуміння процесів становлення норм конфесійного стилю загалом, а ще більше — для здійснення кодифікації як нагальної потреби часу, оскільки створюють для лінгвістів сприятливі умови для вибору найперспективніших варіантів" (с. 6–7). Ю.Осінчук дотримується по-справжньому наукового підходу: він не оцінює, а лише констатує і пояснює, де можливо, причини появи тих чи тих форм.

Думаємо, що обраний етюдний спосіб подачі матеріалу дещо відсунув на задній план узагальнювальні спостереження щодо шляхів запозичення лексем аналізованої групи в українську мову, зокрема, цікавим та злободенним було б з'ясування причин латинських та польських запозичень, природи відмінностей у використанні аналізованої лексики православними та греко-католиками, однак, маємо в

Бога надію, ці та багато інших питань стануть предметом подальших студій молодого, але перспективного автора, а надійними підвалинами таких досліджень, про що свідчать великий список опрацьованої літератури та укладений словопокажчик, буде нагромаджений теоретичний та фактичний матеріал.

Не можемо беззаперечно прийняти деякі твердження автора. Так, на с. 134 читаємо: „Початок формування назв, пов'язаних із церковними богослужіннями, обрядами і священнодіями, можна датувати кінцем X — поч. XI ст. — періодом прийняття християнства на Русі. Їх переважно перенесено на український мовний ґрунт із грецької мови через перекладені старослов'янською мовою церковно-богослужбові книги". Але можна припускати й раніше проникнення окремих слів цієї групи лексики, звичайно, лише в усній формі, з огляду на те, що окремі християнські громади існували на теренах України до вказаного часу.

Ми не дуже прихильно ставимося до терміна *конфесійний стиль*, яким послуговується автор, уважаючи його дещо суперечливим з огляду на зміни в семантиці слова *конфесія* останніми десятиліттями. Та й сам автор, використавши у заголовку першого розділу термін *конфесійна лексика*, у першому ж рядку тексту використовує вже інший, на нашу думку, вдаліший, — *релігійна лексика*. Незважаючи на те, що терміном *конфесійний стиль* послуговуються дуже поважані нами дослідники (В. Німчук, Н. Дзюбишина-Мельник, Н. Пуряєва та ін.), з огляду на негативну конотацію, якої набуло слово *конфесія* у зв'язку з роздробленістю Української Православної Церкви, думаємо, що нейтральнішим у цих обставинах є означення *релігійний*.

Тонкі спостереження над функціонуванням аналізованої групи лексики матимуть, на нашу думку, як теоретичне, так і практичне значення для вивчення історії унормування української літературної мови та лексикографічного опису аналізованої групи лексики. Ми абсолютно погоджуємося з автором, що „дібраний та описаний у монографії матеріал доповнить відомості про історію становлення й розвиток української церковної лексики", що „узагальнення та висновки будуть корисними для дослідження термінологій різних галузей, суміжних із богослужбово-обрядовою: богословської, церковно-юридичної тощо", та що „фактичний матеріал може бути використаний для укладання різних типів словників, зокрема термінологічного, церковно-релігійного, історичного словника української мови" (с. 7). Отже, монографія прислужиться лінгвістам — історикам мови, стилістам, лексикологам та лексикографам.

Робота буде корисна й теологам, священикам, адже, окрім надзвичайно цікавих конкретних лінгвістичних міркувань, вона містить і дуже важливі зауваження теологічного спрямування, наприклад, які обряди до Таїнства Шлюбу додав чи які обряди освячення увів Петро Могила (с. 99, 101) тощо, матиме й вагоме суспільне значення, зокрема послужить справі об'єднання Української Православної та створення єдиної помісної Української Церкви.

Автор сам так окреслив перспективи дослідження: „Видається правомірною подальша робота з вивчення прагматичних і функціональних особливостей, лексичного значення складових української богослужбово-обрядової лексики, а також установлення обсягу, етимології інших тематичних мікрогруп української церковно-обрядової термінолексики" (с. 136). Думаємо, добре було б видати монографії про формування й інших груп релігійної та церковної лексики (окрім рецензованої роботи, це: назви церковних чинів і посад — С. Бібла, назви релігійних свят — І. Бочарова, назви культових споруд — Н. Піддубна, назви богослужбових предметів — Н. Пуряєва), оскільки автореферати та окремі статті не дають повної картини цієї тематичної групи лексики. Настав час для узагальнювальних робіт про історію формування релігійної та церковної лексики, її місця у словниковому складі української мови. І це, думаємо, є важливою перспективою для роботи не лише Ю.Осінчука, а й усього відділу історії української мови Інституту української мови Національної академії наук України.

Марія Скаб, Мар'ян Скаб (м. Чернівці)

Marija Skab, Mar'jan Skab (Chernivtsi)

COMPLEX HISTORY AND LINGUISTIC ANALISIS OF LITURGY, CHURCH CEREMONY AND RELIGIOUS RITES NAMES

(Book review on: Ju. V. Osinchuk. Istorija ukrajins'koyi bogosluzhbovo-obrjadovoyi leksyky. — Kyiv, 2009. — 176 s.)

Мовна мозаїка

ПОЧНЕМО ВИКОНУВАТИ *З ДВІ ТИСЯЧІ ДЕСЯТОГО РОКУ*

Почався дві тисячі десятий рік. Звичайно, він кладе початок багато чому. Проте в означенні початку мовці помиляються, уживаючи в родовому відмінку: ***З двох тисяч десятого року... Від двох тисяч десятого року...*** Помиляються тому, що відмінюють усі слова складеного порядкового числівника, нехтуючи правило, за яким потрібно відмінювати лише останнє слово такого числівника, тобто ***десятий***, та означуваний ним іменник ***рік***.

Отже, українською мовою правильно вживати: ***З (від) дві тисячі десятого року*** *завод працює за повним робочим тижнем; Дві тисячі дев'ятий рік передав проблеми* ***дві тисячі десятому рокові; З дві тисячі десятим роком*** *українці пов'язують великі сподівання;* ***У дві тисячі десятому році*** *відбудеться науковий форум.*

Катерина Городенська

Витяг із протоколу № 3
засідання погоджувальної комісії з проблемних питань українського слововживання, словотворення та написання слів Інституту української мови НАН України від 22.01.2009 р.

Присутні: д.ф.н. К.Г. Городенська, чл.-кор. НАН України І.Р. Вихованець, д.ф.н. П.Ю. Гриценко, д.ф.н. С.Я. Єрмоленко, д.ф.н. Є.А. Карпіловська, д.ф.н. Н.М. Сологуб, д.ф.н. Л. О. Ставицька, к.ф.н. І.С. Гнатюк, к.ф.н. І.В. Єфименко, к.ф.н. Л.О. Симоненко, к.ф.н. Н.О. Яценко.

Порядок денний: Про написання нових запозичень в українській мові.

СЛУХАЛИ: Про написання нових запозичень в українській мові.

УХВАЛИЛИ: **І. ПИСАТИ РАЗОМ:**

1. Нові слова – мішані абревіатури, утворені внаслідок поєднання скороченої прикметникової основи і цілого слова. До них належать абревіатури з такими скороченими прикметниковими основами:

поп- *(від популярний)*, пор.:
*популярний гурт – **поп**гурт*
*популярна музика – **поп**музика*
*популярна культура – **поп**культура*
*популярне мистецтво – **поп**мистецтво*
*популярний мюзикл – **поп**мюзикл*
*популярна співачка – **поп**співачка*

інтернет- (від *інтернетівський, інтернетний*), пор.:
*інтернетівське видання – **інтернет**видання*
*інтернетний зв'язок – **інтернет**зв'язок*
*інтернетівський магазин – **інтернет**магазин*

піар- (від *піарівський*), пор.:
*піарівська кампанія – **піар**кампанія*
*піарівська акція – **піар**акція*

еліт- (від *елітний*), пор.:
*елітний клас – **еліт**клас*

економ- *(від економчний), пор.:*
*економічний клас – **економ**клас*

компакт- (від *компактний*), пор.:
*компактний диск – **компакт**диск*

хіт- (від *хітовий*), пор.:
*хітовий парад – **хіт**парад*

штрих- (від *шриховий*), пор.:
*штриховий код – **штрих**код*

фарм- (від *фармакологічний*), пор.:
*фармакологічний клуб – **фарм**клуб.*

2. Нові слова, перші компоненти яких приєднуються до цілого слова як префікси або префіксоїди іншомовного походження, що вказують на інтенсивний чи навіть крайній вияв ознаки (аналоги іншомовних префіксів **супер-, ультра-, гіпер**-). Це слова з такими компонентами:

топ-: *топмодель, топкрасуня, топменеджер, топстиліст, топсалон, топ позиція*

бліц-*: бліц вікторина*

віп-: *віпклієнт, віпзал*

біт-: *біт кафе*

шоу-: *шоубалет, шоубізнес*

3. Нові слова, компоненти яких не вживаються в українській мові як самостійні лексичні одиниці, тобто слова, що не є юкстапозитами. До таких належать:

артмісія
артшоу
бігборд
бігмак
бічволейбол
бодибілдинг (після **д** пишемо **и** відповідно до «правила дев'ятки»)
бодибілдер
бодіарт (після **д** пишемо **і** перед наступним голосним, виняток із «правила дев'ятки»)
вебмайстер
вебпортал
вебсайт
вебсервер
вебсторінка
вебфорум
гранпрі
дайвпослуги
диджей (після **д** пишемо **и** відповідно до «правила дев'ятки»)
екзитпул (**у** пишемо відповідно до вимови в англійській мові)
кіндерсюрприз
нонстоп
онлайн, онлайновий
пітлейн
плейоф, плейофівський
плеймейкер
поулпозишин
прайм-тайм
прайслист
пресреліз
престайм
прес-центр
фейсконтороль
хардрок

4. Слово ***піар***, тому що в українській мові англійська буквена абревіатура, записана кириличними літерами, зазнала лексикалізації – злилася в слово.

ІІ. ПИСАТИ *ріелтор* на підставі винятку з «правила дев'ятки»: після **р** пишемо **і** перед наступним голосним.

ІІІ. ПИСАТИ *вікенд* на підставі правила: англійське **w** передається звичайно через **в** (Український правопис. – К., 2007. – §97. – С. 124).

Голова засідання
д.ф.н., проф. К.Г. Городенська

Секретар
к.ф.н. Н.О. Яценко

Ваші міркування про запропоновані написання запозичених слів просимо надсилати до погоджувальної комісії (секретар – Н. О. Яценко, к. 628).

Відомості про авторів

БАРАНЬ Єлизавета Балажівна, аспірант кафедри слов'янських мов Будапештського університету імені Лоранда Етвеш (Будапешт), викладач української мови Закарпатського угорського інституту імені Ф. Ракоці II (Берегово)

ВАКУЛЕНКО Максим Олегович, кандидат фізико-математичних наук,

ВЕРБИЧ Святослав Олексійович, кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник, Інститут української мови НАН України

ВИХОВАНЕЦЬ Іван Романович, член-кореспондент НАН України, доктор філологічних наук, професор, Інститут української мови НАН України

ГОРОДЕНСЬКА Катерина Григорівна, доктор філологічних наук, професор, завідувач відділу граматики української мови, Інститут української мови НАН України

ГУЙВАНЮК Ніна Василівна, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри сучасної української мови, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

ІВАСИШИНА Тетяна Анатоліївна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри теорії та практики перекладу, Національна академія служби безпеки України

КАРПЕНКО Юрій Олександрович, член-кореспондент НАН України, доктор філологічних наук, професор кафедри української мови, Одеський національний університет імені І.І. Мечнікова

КОЛОЇЗ Жанна Василівна, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української мови, Криворізький державний педагогічний університет

КУЛЬБАБСЬКА Олена Валентинівна, кандидат філологічних наук, докторант кафедри кафедри сучасної української мови, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

ЛЕСЮК Микола Петрович, кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри слов'янських мов, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

МАРМОЛЕНКО Наталя Миколаївна, старший науковий співробітник науково-видавничого відділу Національної академії служби безпеки України

МАТВІЯС Іван Григорович, доктор філологічних наук, професор, Інститут української мови НАН України

ПАВЛИКІВСЬКА Наталя Михайлівна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови й загального мовознавства, Вінницький державний педагогічний університет імені М.Коцюбинського

СКАБ Мар'ян Стефанович, доктор філологічних наук, професор, доцент кафедри історії та культури української мови, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

СКАБ Марія Василівна, доктор філологічних наук, доцент, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

СОКОЛОВА Світлана Олегівна, доктор філологічних наук, старший науковий співробітник Інститут української мови НАН України

СТАСЮК Тетяна Валеріївна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри філології, Дніпропетровський державний аграрний університет

ТИЩЕНКО Оксана Миколаївна, кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник, Інститут української мови НАН України

Зміст

Дослідження

3 *Ніна Гуйванюк*
«Складня» Степана Смаль-Стоцького крізь призму сучасних наукових парадигм

16 *Світлана Соколова*
Аспектуальні ланцюжки в українській мові порівняно з російською та німецькою

32 *Іван Матвіяс*
Говіркові риси в мові творів Ольги Кобилянської

39 *Юрій Карпенко*
Дещо про вивчення власних назв

46 *Оксана Тищенко*
Топоніміка Комишанського краю Херсонської області

51 *Наталія Павликівська*
Про кримінальні псевдоніми

67 *В'ячеслав Васильченко*
Відображення українськими обрядовими фразеологізмами статусної зміни зовнішності людини

82 *Тетяна Стасюк*
Технології мовного впливу як компонент сучасної комунікації

88 *Максим Вакуленко*
Розвиток терміносистем і термінотворення

Наукова хроніка

94 *Світлана Соколова*
II міжнародна наукова конференція "Типологія виду/аспекту: проблеми, пошуки, рішення"

100 *Святослав Вербич*
Історія української літературної мови: минуле й сьогодення (Пленум Наукової ради «Українська мова», 29 жовтня 2009 р., м. Переяслав-Хмельницький)

106 *Жанна Колоїз*
Міжнародна наукова конференція «Українська мова серед інших слов'янських: етнологічні та граматичні параметри»

114 *Єлизавета Барань*
Наукова конференція україністів Угорщини (Сегед, 7 листопада 2008 р.)

Ювілеї

118 *Олена Кульбабська*
В іскристих філігранях рідного слова
(до ювілею професора Ніни Гуйванюк)

126 *Єлизавета Барань*
На ниві слов'янського мовознавства
(до 60-річчя від дня народження
Андраша Золтана)

129 *Катерина Городенська, Іван Вихованець*
Зірка граматичної плеяди

132 *Колеги Інституту філології й журналістик Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського*
Науковець і викладач, і учитель, і жінка...

Рецензії

135 *Микола Лесюк*
Прикметник у споріднених мовах: спільні й відмінні риси (І.В.Кононенко. Прикметник у слов'янських мовах. Монографія. – К.: ВПЦ „Київський університет", 2009. – 495 с.)

143 *Марія Скаб, Мар'ян Скаб*
Комплексний історико-лінгвістичний аналіз назв богослужінь, обрядів і священнодій (Ю.В. Осінчук „Історія української богослужбово-обрядової лексики" – К., 2009. – 176 с.)

Мовна мозаїка

31 *Катерина Городенська*
Виборці являються чи приходять на дільниці?

38 ***Не видаляйте*** нічого!

66 Чи потрібен українській мові ***екзит-пол***?

81 Навколо нас ***інші*** чи ***оточуючі***?

93 Винятком будуть ***дев'яностники***

131 Як уникнути ***підйому*** рівня води?

142 ***Позиціонуватися як...*** – не потрібне ніяк

147 Почнемо виконувати з ***дві тисячі десятого року***

Тетяна Івасишина

99 ***Посилання*** чи ***покликáння***?

Тетяна Івасишина, Наталя Мармоленко

113 ***Інтеграція*** – це ***об'єднання***, а не ***входження, приєднання***

128 Виправте!

Рекомендації

148 Витяг з протоколу №3 засідання погоджувальної комісії

Відомості про авторів

150